

T.C

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**İSLAMİYET'İN DOĞUŞUNA KADAR
HİMYERÎLER**

Halil ORTAKCI

Öğrenci No: 2501121128

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

İSTANBUL 2014

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Halil ORTAKCI Numarası : 2501121128

Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları Danışman Öğretim Üyesi : Prof.Dr.Adnan DEMİRCAN

Tez Savunma Tarihi : 27/06/2014 Tez Savunma Saati : 14:00

Tez Başlığı : İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Himyeriler.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞULA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN		Kabul
2-Prof.Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ		Kabul
3-Prof.Dr. H. İbrahim BULUT		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr. Ömer AYDIN		
2-Doç.Dr. Nurettin GEMİCİ		

İslamiyet'in Doğuşuna

Kadar Himyerîler

Halil ORTAKCI 2501121128

ÖZ

M.Ö. 115 yılından 525 yılına kadar Yemen'de hakim olan Himyerîler, Hicaz Araplarından farklıydı. Yemen coğrafyasının da avantajını kullanan Himyerîler, VI. asra kadar Arap Yarımadası'nın ticarî lokomotifî olmuşlardı. Haklarında yazılmış efsaneler, Himyerîlerin İslam öncesinde oldukça önemli bir konuma sahip olduklarını göstermektedir. Zafar'da ortaya çıkan Himyerîler, egemenlik alanlarını genişletmişler ve Yemen bölgesinin geneline hakim olmuşlardır. Himyerîlerden önce Yemen'de Ma'în ve Sebe devletleri kurulmuştu. Himyerîler tarih sahnesine çıktıklarında Yemen bölgesinde hakim güç Sebelilerdi. Sebelilerle girmiş oldukları mücadeleler neticesinde Himyerîler, IV. asırdan sonra Yemen'in tek hakimi oldular. Yarımada dışına çıkarak savaşlara katılan Himyerîler, fethettikleri bölgelerden yağma yaparak geri dönüyorlardı. Ayrıca Himyerîlerden neş'et etmiş birçok kabile bulunmaktadır. Bu kabilelerin en meşhuru ise Kudâa'dır.

Himyer toplumunu önemli kılan birtakım unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurların en başında yazılı kültüre geçmiş olmaları gelmektedir. Diğer unsurlarsa, kendilerine has mimarî üslupları, tarımsal sulama yöntemleri, zanaatleri ve de ticarete olan hakimiyetleridir. Şunu söylemek mümkündür ki Himyerîler dilleriyle, inançlarıyla ve yaşayış tarzlarıyla Kuzey Arap topluluklarından farklıydılar.

Anahtar Kelimeler: Himyerîler, Yemen, Arap

Himyarites
To The Emergence Of İslam
Halil ORTAKCI 2501121128

ABSTRACT

Himyarites, a society of fairly miscellaneous traits compared to Hijaz Arabs, dominated Yemen over seven centuries (115 B.C.-525 A.C.) by virtue of enjoying geographical location, Himyarites succeeded in being mercantile pioneers until sixth century in Arabian Peninsula. At that, legends, ballads and other kinds of written literal texts testify political hegemony and expansion of Himyarites who centred in Zafar and prior to whom Mineans and Saba ruled, throughout Yemen in Pre-Islamic Era. The first time when they emerged, Saba state which was defeated by Himyarites was apparently the sole power in the territory from the fourth century on. Outside the peninsula, these people fought innumerable battles as a result of which they plundered ferociously. Moreover, various tribes came into existence from them such as Kudâa the most well-known.

The major reasons to boil down to justify their distinctiveness are “written materials, authentic architectural style, irrigation arcs, artisanry and commercial successes. That is possibly to say that, Himyarites were notably different from Northern tribes with reference to beliefs and life styles.

Key Words: Himyarites, Yemen, Arab

ÖNSÖZ

Himyerîler, M.Ö. 115 yılında Yemen'in Zafar kentinde ortaya çıkmış bir devlettir. M. S. 525 yılındaysa Habeşliler tarafından ortadan kaldırılmıştır. 640 sene Yemen'de varlığını sürdüren Himyerîler, tarım ve ticaretin yanında savaşçı kimlikleriyle diğer Arap toplulukları arasında ön plana çıkmışlardır. Ayrıca Himyerîlerin yazılı kültüre geçmiş olmaları ve onlardan günümüze ulaşan birçok yazıtın varlığı, İslam öncesi Arap tarihi bakımından oldukça önemlidir.

Çalışmamız genel hatlarıyla, coğrafi konumunun getirdiği avantajlar-dezavantajlar, tarıma elverişli topraklar sayesinde Himyerîler'in sosyo-ekonomik gelişimi, özgün idari örgütlenme ve siyasî istikrar/istikrasızlık bağlamında İslam öncesi Yemen tarihine yoğunlaşmıştır. Bunu yaparken hem Doğu'nun hem de Batı'nın kaynaklarını mümkün ve yeterli gördüğümüz ölçüde bir araya getirerek anlaşılabilir bir dille Himyerîler'in tarih, kültür ve yaşamlarına dair panoramik bir metin ortaya koymayı amaçladık.

Arap tarihinde yedi asır hüküm süren Himyerîler, esasında insanlık tarihine vasat bir tarih okurunun bekleyeceğinden çok daha fazlasını miras bırakmıştır. Denizaşırı ticarî seferler ile getirdikleri buhurun tapınak ritüellerindeki manası ve bu sebeple kazandığı maddi değerden, İç Asya'ya akınların yarattığı efsanevi hikayelere/anekdotlara, sadece bir bitki olmaktan öte hukuki yaptırım nesnesi haline gelen sakız ağacına kadar çok çeşitli mevzularda eşine az rastlanır kültür koleksiyonunun toplayıcısı olmuşlardır. Yemen Tarihi üzerine kaleme alınan pek çok eser, bahsettiğimiz bu detayları parça parça ve her akademik branşın alana özgü bakışıyla ele almış, zengin bir kütüphanenin parçalarını teşkil etmiştir. Biz de yüksek lisans tez çalışmamızda erişebildiğimiz ve konu başlığımızla ilgili gördüğümüz malûmâtı bir araya getirerek sağlıklı bir tasvir ortaya koymaya çalıştık.

Bugüne gelene kadar tecrübelerini ve birikimlerini esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ'e, kıymetli danışmanım Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN'a, Fransızca'dan Türkçe'ye çeviriler hususunda yardımını esirgemeyen Yavuz BÜLBÜL'e, çalışmanın tashihi hususunda yardımcı olan

İbrahim AKSU'ya, ulaşamadığım bazı kitapların temininde bana yardımcı olan Fatih ORTAKCI'ya yüksek lisansım boyunca bana akademik araştırma ortamı sağlayan İlim Yayma Vakfı ve yöneticilerine, çalışmalarım sırasında beni maddi açıdan destekleyen TÜBİTAK Bilim Adamı Yetiştirme Grubuna teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

A.e. Aynı eser

A.g.m Adı geçen makale

b. Oğlu

Bkz. Bakınız

C. Cilt

Çev. Çeviren

DİA Diyanet İslam Ansiklopedisi

H. Hicri

Haz. Hazırlayan

İbn Oğlu

H.z. Hazreti

M.Ö. Milattan önce

M.S. Milattan sonra

M.Ü. Marmara Üniversitesi

Nşr. Neşreden

Terc. Tercüme eden

Tahk. Tahkik

Vol. Volume (cilt)

Pp. Paper (sayfa)

(s) Sallallahu aleyhi ve sellem

Sad. Sadeleştiren

Sy. Sayı

t.y. Basım tarihi yok

y.y. Basım yeri yok

İÇİNDEKİLER

ÖZ	II
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX
GİRİŞ	1
1. Konunun Gereği ve Önemi.....	1
2. Metot Hakkında	2
2.1 Araştırmanın Sınırları.....	2
2.2 Araştırmada Kullanılan Metot	2
1. BÖLÜM	5
1.1 Arap Irkı	5
1.2 Coğrafyadan Medeniyete Yemen.....	8
1.3 Himyerîler'den Önce Yemen'de Kurulan Devletler	15
1.3.1 Ma'în Devleti	15
1.3.2 Sebe Devleti.....	16
2. BÖLÜM.....	19
2.1 Himyer b. Sebe ve Nesebi	19
2.2 Himyerîler (M.Ö. 115- M.S. 525)	24
2.2.1 Birinci Tabakadaki Hükümdarlar ve Zamanlarında Meydana Gelen Önemli Hadiseler.....	32
2.2.1.1 Himyerîlerin Birinci Tabakadaki Hükümdarları ve Saltanat Süreleri ..	33
2.2.1.2 Birinci Tabakadaki Hükümdarlar Zamanında Meydana Gelen Hadiseler	34

2.2.2 İkinci Tabakadaki Hükümdarlar ve Zamanlarında Meydana Gelen Önemli Hadiseler.....	35
2.2.2.1 Himyerîlerin İkinci Tabakadaki Hükümdarları ve Saltanat Süreleri....	35
2.2.2.2 İkinci Tabakadaki Hükümdarlar Zamanında Meydana Gelen Hadiseler	36
2.2.3 Himyerîlerin Son Kralı Zû Nüvas, Ashab-ı Uhdud Hadisesi ve Habeş İstilasî	37
2.2.3.1 Zû Nüvas'ın Hükümdar Oluşu	37
2.2.3.2 Necran'da Hristiyanlığın Yayılışı ve Ashab-ı Uhdud Hadisesi.....	38
2.2.3.3 Habeşlilerin Yemen'i İstilasî ve Himyerîlerin Yıkılışı.....	39
2.2.3 İranlıların Yemen'i İstilasî.....	41
3. BÖLÜM.....	44
3.1 Sosyal Hayat	44
3.1.1 Sosyal Yapı ve Günlük Yaşam	44
3.1.2 Himyer Lehçesi ve Yazısı.....	47
3.1.3 Mimarî.....	53
3.2 Dinî Hayat	57
3.2.1 Puta ve Gök Cisimlerine Tapma.....	57
3.2.2 Yahudilik.....	59
3.3 Ekonomik Hayat.....	64
3.3.1 Tarım ve Hayvancılık	65
3.3.2 Zanaat.....	68
3.3.3 Ticaret	70
3.4 İdârî Yapı.....	79
SONUÇ.....	84

KAYNAKÇA	87
EKLER.....	98

GİRİŞ

1. Konunun Gereği ve Önemi

İslamiyet'in doğuşundan önce Arap Yarımadası'nda neler olup bittiğini bilmek, İslam dininin ortaya çıkmış olduğu dönemi anlamada bize yardımcı olacaktır. İslam öncesi Yemen'de kurulan ve yaklaşık 640 sene kadar Yemen'e hakim olan ve bununla yetinmeyip yarımadanın dışına da çıkan Himyerîler, İslam öncesi Arap tarihinin en önemli aktörlerinden birisidir. Açıkçası çalışmamıza başlamadan önce klasik bir kabile devleti tarihi çalışacağımızı zannediyorduk. Fakat Yemen'de ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntılar ve yazıtlara ulaştıkça Himyerîlerin gerçekten büyük bir medeniyet kurduklarını ve bir kabileden ziyade koca bir devlet olduklarını gördük.

Genelde İslam öncesinde, Arapların hiçbir şeyden anlamayan, okuma yazma bilmeyen, çocuklarını diri diri toprağa gömen bir toplum olduğuna yönelik kuvvetli bir inanış vardır. Bu oldukça yanlış bir önyargıdır. Ayrıca dinin bizatihi ruhuna da aykırıdır. Çünkü İslam dini, sadece Arap ırkına gelmediği gibi kendinden önceki birikimi de bir kenara atmaz. İslam, nerede güzel bir şey bulunursa gidip onu almamız gerektiğini bize emretmektedir. Bu olumsuz önyargıların bir kısmının Hicaz'da yaşayan Araplar için gerçeklik payı olabilir. Ama Yemen'de yaşayan Araplar için böyle bir şeyden bahsetmemiz doğru olmayacaktır. Ancak biz, konumuz itibariyle Arap tarihi ile Hicaz tarihini birbirinden ayırt etmek durumundayız. Çünkü Yemen'de bulunan Araplar okuma yazma bilmeleriyle, yerleşik bir idari yapılarının olmasıyla, mimarî tarzlarıyla ve de ekonomik faaliyetleriyle antik dünyada çok önemli bir role sahip olmuşlardır. Rivayetlerde Himyerîlerin, Çin'e seferler düzenlediklerinden bahsedildiği gibi Konstantin'i vergiye bağladıkları bile aktarılmaktadır. Bu rivayetleri ihtiyatla karşıladığımızı söylemek zorundayız. Fakat bu rivayetler bize Himyerîlerin İslam öncesi ve sonrasında Arap zihninde kuvvetli bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır. İslam öncesi Arap tarihinin aleyhine önyargılar bulunduğu gibi bunun tam aksini iddia eden görüşler de bulunmaktadır. Mesela Mer'î el-Hanbelî, Arap milletin diğer milletlere üstün olduğunu söylemiş,

bu üstünlüğü de erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğüne benzetmiş ve nesebe haddinden fazla ehemmiyet atfetmiştir. Tarihçinin vazifesi geçmişe ayna tutmak olduğuna göre bütün önyargılardan sıyrılarak İslam öncesinde Yemen’de yaşamış olan Himyerîleri tarafsız bir şekilde ele almak gereklidir. Çünkü tarih sahnesinden çekilmiş olan milletleri yüceltmenin veya yerin dibine geçirmenin bize hiçbir faydası olmayacaktır. Kur’an’ın ifadesiyle “Onlar bir millettiler, gelip geçtiler.”¹ Biz, onlar hakkında sorular sorarak yeni bir medeniyet oluşturma sürecinde, geçmişin birikimlerinden faydalanmak zorundayız. İslam’ın doğuşunun hem öncesinde hem de sonrasında, Arap zihninde kuvvetli bir aktör olan Himyerîler hakkında bilgi sahibi olmak, İslam’ın geldiği dönemi anlamamızda bize yardımcı olacaktır. Ayrıca 1918 yılına kadar Osmanlı’nın bir vilayeti olan Yemen’i tanımak da mühim olsa gerektir. Çünkü şu anda Himyer kabilesi, Yemen’de Yâfi’ bölgesinde varlığını sürdürmektedir. Bu da konunun ne kadar mühim olduğunu göstermektedir.

2. Metot Hakkında

2.1 Araştırmanın Sınırları

Araştırmamız “İslam’ın Doğuşuna Kadar Himyerîler” ismini taşımaktadır. Himyerîlerin M.Ö. 115 yılından İslam’ın doğuşuna kadar coğrafya, tarih, sosyal yapı, idari yapı, din, dil ve ekonomik hayat bağlamında panoramik olarak ortaya konması hedeflenmektedir. Bir başka ifadeyle tezimiz, İslamiyet’in doğuşuna kadar Himyerîlerle sınırlı kalacaktır.

2.2 Araştırmada Kullanılan Metot

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki çalışmamızda “Yemen” kelimesiyle kastedilen Himyerîlerdir. Yemen’e Himyer manasını vermemizin sebebi ise İslam öncesi Yemen’de Araplar tarafından en son kurulmuş ve 640 sene gibi bir süre bölgeye hakim olmuş bir devlet olmalarıdır. Nasıl ki XII. yüzyıl Anadolu’sundan bahsederken Anadolu Selçuklular, veya XVIII. yüzyıl Anadolu’sundan bahsederken Osmanlılar kastediliyorsa biz de İslam öncesi Yemen’den Himyerîleri anladığımızı

¹ Bakara: 2/134

ifade etmek durumundayız. Dolayısıyla tezimizi okuyanların kavramı bu anlamda kullandığımızı bilmesi gerekir.

Himyerîler ile ilgili çalışmamızı sürdürürken işin doğası gereği birtakım sorunlarla karşılaştık. Bu sorunların ilki, konunun daha çok batılı arkeologlar ve tarihçiler tarafından ele alınmış olmasıdır. İkinci problem ise Arap dünyasında bu konuya değinen eserler olsa da salt rivayetlere dayanan veya batılı bilim adamlarına bol atıflar yapılan bir metinle karşı karşıya gelmekten öteye geçememizdir. Biz bunu Arap tarihçilerinin de bu konudaki eksikliklerini kabul ettikleri şeklinde değerlendirdiğimizi ifade etmek durumundayız. Batılı bilim adamlarının kaynaklarına baktığımızda ise gizli de olsa her şeyi batı uygarlığına bağlama düşüncesi yatmaktadır. Biz ise ne batılı bilim adamlarının arkeolojik çalışmalarını ne de ilk dönem kaynaklarını tek doğru olarak kabul ettik. Bir nevi ikisi arasında bir denge kurmaya çalıştık. Ne salt rivayetlere bağlı kaldık ne de batılı bilim adamlarının fikirlerini olduğu gibi çalışmamıza dahil ettik. Özellikle Yahudilerin arkeoloji bilimini yeni bir ulus inşası için bir araç olarak kullanması, arkeolojik verilerin de ihtiyatla karşılanması gerektiği hususunda bizi uyarmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümüne bakıldığında bu durum anlaşılacaktır. Biz bu çalışmamızda Himyerîlerin sadece siyasî tarihini rivayetlere dayanarak anlatmakla yetinmedik. Bunun yanında sosyal hayat, idari yapı, din, dil ve ekonomik hayatlarını da ortaya çıkarmaya çalıştık.

3. Kaynaklar

3.1. Arkeolojik Bulgular

Himyerîlerin yazılı kültüre geçmiş olmaları sebebiyle onlardan günümüze birçok eser kaldığını görmekteyiz. Özellikle batılı arkeologların yapmış oldukları çalışmalarda azımsanamayacak derecede arkeolojik bulgular elde edildiğini görmekteyiz. Çalışmamızda bu arkeolojik bilgilerden de yararlanmaya çalıştık. Arap arkeolojisiyle ilgili yayınlar yapan *Arabian archaeology and epigraphy* adlı dergideki makalelerden faydalandık.

3.2. Yazılı Kaynaklar

3.2.1 Temel Kaynaklar

Himyerîlerle ilgili literatür tarandığında ilk dönem genel tarih kitaplarının bu konuya büyük ölçüde yer verdiği görülmektedir. Bu bilgilerin önemli bir kısmının efsanelerden müteşekkil olduğu göze çarpmaktadır. Himyerîlerin tarihiyle ilgili klasik genel tarih kitaplarındaki bütün rivayetleri çalışmamıza dahil etmedik. Ayrıca İbn Hişam'ın "*Kitâbü't-Ticân fî Mülûki Himyer*" adlı eserinden de aynı şekilde faydalandık. Şüphesiz konumuz ile ilgili coğrafya kitaplarında da çokça bilgi vardır. Bu vesileyle coğrafi eser olarak da birçok kaynağa başvurduk. Ancak burada özellikle el-Hemdânî'nin "*Sıfatü Cezîreti'l-Arab*" ile Yâkût el-Hamevî'nin "*Mu'cemü'l-Büldân*" adlı eserleri zikretmeliyiz.

3.2.2 Araştırmalar

Modern çalışmalardan Cevad Ali'nin "*el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam*" adlı eserinden büyük ölçüde istifade ettik. Yine Alman Arkeolog Paul Yule'nin "*Himyar Late Antique Yemen*" adlı eserinin çalışmanın sınırlarını belirlememizde, arkeolojik ve tarihsel veriler bağlamında bize yön verdiğini söyleyebiliriz. Çalışmamızı yaparken Yule'nin eksik bıraktığı, değinmediği noktalara değinmeye çalıştık. Mesela Yule'nin eserinde, yazılan tarihî bilgilerin kaynakları zikredilmemekte ve çalışma, büyük ölçüde arkeolojik verilere dayanmaktadır. Yule, Himyer lehçesinden bahsederken Kureyş lehçesiyle arasındaki gramatik farklılıklardan bahsetmemiş ve Kur'an'da bulunan Himyer lehçesine ait kelimelerin kaç tane olduğu ve bu kelimelerin anlamları üzerinde durmamıştır. Ayrıca Yule'nin çalışmasında sık sık Romalılara atıf yapması da dikkat çekicidir. Faydalandığımız diğer bir kaynak ise Şemsettin Günaltay'ın kaleme aldığı "*İslam Öncesi Arap Tarihi*" adlı eserdir. Bu kaynak da bizim çalışmamıza yön vermiştir. Bu eserlerin dışında doğuda ve batıda yazılmış birçok kitap, makale ve araştırmadan yararlandık. Bunlara da yeri geldikçe işaret ettik.

1. BÖLÜM

1.1 Arap Irkı

Arap ırkı, günümüzde de yaşamakta olan Sâmi kavimlerin nüfus ve yayılış sahası bakımından en önde gelenidir; konuştukları dil ise Sâmi dillerin en zengini ve en gelişmiştir.²

Arap kelimesinin tarihi, bir ıstılah olarak İslam öncesine kadar uzansa da milattan öncesine varmaz. Ayrıca bu kelime, İslam'ın doğduğu zaman hayatta olan kişilerin çok uzak dedelerine uzanan bir kavram da değildir. Arap lafzının cahiliye yazıtları, kutsal kitaplar ve İslam öncesine kadar uzanan Latin ve Yunan müellifler tarafından yazılmış eserlerde, Kur'an ve sünnetteki manasından farklı şekillerde olduğu görülür. İslam öncesinde "Arap" lafzı bedevî, yani Araplar içindeki yerleşik kültüre sahip olmayan özel bir grup manasında kullanılırken; Kur'an, hadis ve Rasulullah'ın çağındaki şiirlerde iki topluluğun yani Kur'an'ın inmiş olduğu bedevî ve hadârîlerin lisanının ismidir.³

Tarih kitaplarına bakıldığında Arapların çeşitli şekillerde sınıflandırıldığı görülür.⁴ Bu tasniflerin en meşhuru Arab-ı Ârîbe ve Arab-ı Müsta'ربة⁵ olarak Arap ırkının ikiye ayrıldığı tasniftir. Arab-ı Ârîbe, aslen Arap olan kimselerdir.⁶ Nuh kavminden sonra bilinen kavimlerin en eskisi olan Arab-ı Ârîbe, bize haberi ulaşan ilk Araplardır. Bu kavimlerle ilgili rivayetler, ehl-i kitaptan gelmekle birlikte Kur'an'daki peygamber kıssalarında da bunlardan bahsedilmiştir. Bu kavimler:

² Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", **DİA**, C. 3, s. 272.

³ Cevad Ali, **el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam**, 10 c. Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1993, C. 1, s. 13-14.

⁴ İbn Haldun Arap milletini dört kısma ayırır. Bunlar Arab-ı Ârîbe, Arab-ı Müsta'ربة, Arab-ı Tâbia ve Arab-ı Müsta'cime'dir. (Abdurrahman b. Haldun (ö. 808/1406), **Târîhu İbn Haldun: Kitâbu'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtade ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsâruhum min Zevî's-Sultân el-Ekber**, 7 c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, C. 2, s.21-22.)

⁵ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm el-Endülüsî (ö. 456/1064), **Cemheratü Ensâbi'l-Arab**, Thk. Abdü's-Selâm Muhammed Harun, Dârü'l-Meârif 5. bsk, Kahire, 1982, s. 8; Seyyid Muhammed Murtezâ el-Huseynî ez-Zebidî (ö. 1205/1791), **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, 40 c., Tahk. Abdü'l-Kerîm el-'İzbevî, Kuveyt, 1987, C. 3, s. 333, Cevad Ali., C. 1, s. 294, C. 2, s. 5.

⁶ ez-Zebidî, **a.g.e.**, C. 3, s. 333; Ayrıca bunlara el-Arabu'l-Kahtâniyyun da denilmektedir. (Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 2, s. 5.)

Cürhüm, Katûrâ, Tasm, Cedîs, Âd, Semûd, Emîm, İram⁷ Abdu Dahm, Hadremevt, Hadûrâ, es-Selefât⁸, Amâlika, Medyen, Ubeyl, Câsim, Kahtân, Yaktan Oğulları⁹ ve Vebâr'dır. Hz. İsmail de Arapçayı bunlardan öğrenmiştir.¹⁰ Bu kavimlerin helak olanları için Arab-ı Bâide denilmiştir.¹¹ Ayrıca bu toplulukların soyundan gelen kimseler de Arab-ı Âribe şeklinde isimlendirilmiştir.¹² Bu Arapların, Kahtân'ın¹³ soyundan gelen Yemen Arapları olduğuna dair hiçbir ihtilaf yoktur.¹⁴ Bunların en meşhur kabileleri Cürhüm ile Ya'rub'dur. Ya'rub'dan da Kehlan ve Himyer adlarında iki ayrı koldan birçok kabile ve batın meydana gelmiştir. Himyer batınlarının en meşhuru Kudâa'dır.¹⁵ Kudâa'dan da Belî, Cüheyne, Kelb, Behrâ, Nehd ve Cerm kabileleri ortaya çıkmıştır. Kehlân batınlarının en meşhurları ise; Evs, Hazrec ve Suriye'de Gassânî'leri kuran Cefneoğullarının mensup olduğu Ezd, Cedîle, Buhtur, Zebîd ve irtidat hareketlerinde yer alan Benû Sa'lebe'nin mensup olduğu Tay, Havlan, Şair Mütenebbi'nin kabilesi Sa'du'l-Aşîre, Neha' ve sahte peygamber Esved'in kabilesi Ans'ın bağlı olduğu Mezhic, Hemdân, Kinde, Murad, Enmar, Cüzam ve Lahm'dır.¹⁶ Arab-ı Âribe, Babil'deki diller ayrıldığında Arapça konuşmuştur. Hişâm ve Yemenliler ilk Arapça konuşanın Ya'rub b. Kahtân

⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, s. 8

⁸ İbn Haldun, **a.g.e.**, C. 2, s. 23-24.

⁹ Ebu'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 14 c., Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988, C. 1, s. 138.

¹⁰ ez-Zebîdî, **a.g.e.**, C.3, s. 333.

¹¹ İbn Haldun, **a.g.e.**, C.2, s. 23-24.

¹² Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî (ö. 345/956), **Ahbâru'z-Zaman**, Dâru'l-Endülüs, Beyrut, 1966, s. 104.

¹³ Kahtân, bütün Yemenlilerin atasıdır. (Ahmed Emin, **Fecrû'l-İslâm**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1969, s. 7.)

¹⁴ Muhtâr b. Tahir Makdisi (ö. 355/966), **el-Bed' ve't-Târih**, 6 c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, C. 2 s. 36 (I-III bir arada); el-Müeyyed İmâdü'd-Dîn Ebi'l-Fidâ İsmail bin Ali bin Mahmud İbn Ömer b. Şâhinşâh b. Eyyûb Ebu'l-Fidâ (ö. 732/1331), **Târihu Ebi'l-Fidâ el-Müemmâ el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer**, 2 c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, C.1, s. 111; Hasan İbrahim Hasan, **Siyasî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, 10 c., Çev. İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1985, C. 1, s. 26; Araplar, Hz. İsmail ve Hz. İbrahim'den önce vardı. Allah onlara Hûd (as)'ı peygamber olarak göndermişti. Hz. İsmail için Ebu'l-Arab denilse de bu sözden kasıt Hz. İsmail'in Arapların en şerefli olmasıdır. (Zeynüddin Mer'i b. Yusuf b. Ebi Bekr Kermi Makdisi Hanbeli Mer'i b. Yusuf (ö. 1033/1624), **Mesbûkü'z-Zehab fî Fadli'l-Arab ve Şerefi'l-İlm alâ Şerefi'n-Neseb**, Tahk. Ali Hasan Abdu'l-Hamîd, Uman Dâru Ammâr, Uman, 1988, s. 17.)

¹⁵ İbn Hazm Kudâa'nın nesebinin Adnan'a dayandığına yönelik de bir rivayet bulunduğunu nakletmektedir. (İbn Hazm, **a.g.e.**, s. 8.)

¹⁶ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 266; Rasulullah'tan (s) rivayet edilen bir haberde: "es-Selef, el-Evze' Hadremevt ve Sakîf kabileleri dışındaki bütün Araplar İsmail'in soyundandır." denilmektedir. (Ahmed b. Yahya el-Belâzurî (ö. 279/892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, Tahk. Muhammed Hamidullah, Ma'hedü'l-Mahtûtât fî Câmiâtî'd-Düveli'l-Arabiyye ve Dâru'l-Meârif, Mısır, t.y., C. 1, s. 4.)

olduğunu söylemişlerdir. Hz. İsmail, Mekke'ye geldiğinde Cürhüm kabilesi Arapça konuşuyordu.¹⁷ Cevad Ali, alimlerin ilk Arapça konuşanı belirleme hususunda şaşkın olduğunu belirttikten sonra aynı alimlerin cennet dilinin ve Hz. Adem'in konuştuğu dilin de Arapça olduğunu belirtmeleriyle çelişkiye düştüklerini ifade etmektedir. Çünkü Ya'rub ile yaratılışın başlangıcı arasında uzun bir zaman vardır. Ayrıca bu alimler, ilk Arapça konuşanın Hz. İsmail olduğunu söylerler. Onlara göre Arapça, Hz. İsmail'e ilham edildi ve Kur'an'ın inmiş olduğu Arapçayı on dört yaşındayken ilk konuşan kişi o oldu.¹⁸

Arab-ı Müsta'ribe¹⁹ olarak adlandırılan ikinci kısım Araplar ise Hz. İsmail'in soyundan gelen Araplardır.²⁰ Bu Araplar, aslen Arap olmayıp Araplara mensup olan topluluklardır.²¹ Hz. İsmail'in dili İbrânice²² olduğu için Hz. İsmail'in soyundan gelen kimselere Arab-ı Müsta'ribe denilmiştir. Çünkü Hz. İsmail Arap değildi. Hz. İsmail'in soyundan gelenler sonradan Araplaşmıştır. Hz. İsmail, Mekke'ye geldiğinde on dört yaşındaydı. O zamanlar Mekke'de Cürhüm kabileleri vardı. Hz. İsmail, bu kabilelerden bir kadınla evlenmiş ve on iki erkek çocuğu olmuştu.²³

Kahtâniler'in asıl Araplar olduğu ve Adnâniler'in Arapçayı onlardan öğrendiğine yönelik çeşitli rivayetler ve görüşler de vardır. Bu görüşleri savunan kimseler Hassan b. Sâbit'in bir şiirini Arap dilinin menşeinin Yemen olduğunu ispat için şahit gösterirler.

¹⁷ el-Belâzurî, **a.g.e.**, C. 1 s. 4, el-Kelbî ve eş-Şerkî, Hz. İsmail'in bütün Arapların atası olduğunu söylese de Rasulullah (s) Hz. İsmail'in Ârâmî olduğunu söylemektedir. (el-Belâzurî, **a.g.e.**, C. 1, s. 4); Ya'rub ilk Arapça konuşan kişidir. Arapça da Ya'rub'un ismiyle isimlendirilmiştir. (Muhtâr b. Tahir Makdisî, **el-Bed' ve't-Târîh**, 6 c., Nşr. Clement Imbault Huart, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat, t.y., C.3 s. 174 (I-III bir arada); Mer'î el-Hanbelî, **a.g.e.**, s. 18; Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 1, s. 15.)

¹⁸ Cevad Ali, **a.g.e.**, C.1, s. 14.

¹⁹ el-Arab-ı Mütearribe olarak da isimlendirilmektedir. (ez-Zebîdî, **a.g.e.**, C. 3, s. 333) Ayrıca el-Arabu'l-Adnâniyyûn, Nizzârîyyûn, Maadiyyûn şeklinde de isimlendirilmektedir. (Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 2, s. 26)

²⁰ Mes'ûdî, **a.g.e.**, s. 104; Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 21 c., Tahk. Abdullah b. Abdî'l-Hasen et-Türkî, Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Hicr, t.y., C. 3, s. 102; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, C. 1, s. 161, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur (ö. 711/1311), **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdir, 15 c., Beyrut, t.y., C. 1, s. 587, Ayrıca Hz. İsmail'in konuştuğu Arapçayı konuşan kimselere de Arab-ı Müsta'ribe denilir. (Ebu'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebî (ö. 1044/1635), **es-Siretü'l-Halebiyye fî Sireti'l-Emîn el-Me'mûn**, 3. c., Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1400, C. 1 s. 30.

²¹ ez-Zebîdî, **a.g.e.**, C.3, s. 333.

²² Hz. İsmail'in babası Hz. İbrahim'in Süryanice konuştuğu ve sonradan İbranice konuşmaya başladığı söylenmektedir. (Ömer Faruk Harman, "İbrahim", **DİA**, C. 21, s. 271.)

²³ Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, C. 1, s. 161

“Babamız Şeyh Ya ‘rub ’un konuşmasından öğrendiniz

Araplaştınız, topluluk haline geldiniz.”²⁴

1.2 Coğrafyadan Medeniyete Yemen

Yemen bölgesine neden Yemen denildiği hususu tam olarak bilinmemektedir. eş-Şarkî’ye göre Arapların sağ tarafa yönelmesinden dolayı bu bölgeye Yemen denilmiştir.²⁵ Arap Yarımadası sâkinlerinin hayatını simgeleyen en önemli özelliğin beldelerinde elde edemedikleri hayat imkanlarından faydalanmak için yarımadanın verimli taraflarına devamlı göç etmek olduğunu²⁶ göz önünde bulundurduğumuzda bu görüşün dikkate alınabileceğini söyleyebiliriz.

Araplar bu bölgeye kimin yönelip de burayı bu şekilde adlandırdığı hususunda görüş ayrılığına düşmüştür. Bu görüşler şunlardır:

1- Söylendiğine göre Mekke’de insanlar çoğalmıştı. Ahalinin sayısı çoğaldığı için Mekke’nin insanların geçimini sağlayabilecek bir yer olmaktan çıkmasıyla Yemenoğulları Yemen’de toplanmıştı.²⁷

2- Kabe, Araplar tarafından bilinmeden önce bu bölgeye Yemen deniliyordu. Çünkü Yemen bölgesi güneşin sağ tarafındaydı.²⁸

3- Sebelilerin yaşadığı yer olarak bilinen Yemen, Kabe’nin sağ tarafında olması sebebiyle bu ismi almıştır. Kabe’nin kuzey tarafında olan Şam da bu sebepten dolayı Şam olarak isimlendirilmiştir.²⁹

4- Ünlü coğrafyacı Yâkut el-Hamevî ise, “insanlar sağ tarafa gittiler ve orayı Yemen olarak adlandırdılar” görüşünün hatalı olduğunu söylemektedir. Çünkü Yemen, Kabe’nin sağ tarafında bulunan bir kavim olsaydı sol tarafta da başkaları

²⁴ Cevad Ali, **a.g.e.**, C.1, s. 15.

²⁵ Abdullah b. Abdulaziz el-Bekrî el-Endülüî (ö. 487/1094), **Mu’cemü mâ İste’cem**, 2 c., Tahk. Mustafa es-Sekâ, Kahire, 1945, C. 2, s. 1401; Şihâbu’-Dîn Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, (ö. 626/1229) **Mu’cemü’l-Büldân**, 5 c., Dâru Sâdır, Beyrut, 1977, C. 5, s. 447.

²⁶ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s.18.

²⁷ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. V, s. 447.

²⁸ el-Bekrî, **a.g.e.**, C. 2, s. 1401

²⁹ el-Bekrî, **a.g.e.**, C. 2, s. 1401.

olur ve bu durum Kabe'nin dört tarafında da aynı olurdu. el-Hamevî'ye göre doğru olan Ruknû'l-Yemânî'ye yönelen kişiden dolayı bu bölgeye Yemen denilmesidir. Çünkü Ruknû'l-Yemânî, Kabe'nin en yüce tarafıdır.³⁰

5- Yemen'in Ya'rub b. Kahtân'ın ismi olduğu Hûd'un (a.s.) ona, "sen benim en uğurlu çocuğumsun" demesi sebebiyle bu ismi aldığı rivayet edilmektedir.³¹

Görüldüğü üzere Yemen bölgesine neden Yemen denildiği hususunda farklı görüşler olmakla beraber ağır basan görüş, Kâbe'nin konumu merkez alınarak bir isimlendirmeye gidilmesidir. Her ne kadar tarihî kaynaklarda bu tür görüşler söz konusuysa da bunların tamamı günümüze ulaşan yazıtlar tarafından geçersiz kılınmıştır. *Çünkü 'Yemen' ismi Sebe yazıtlarında yer almış olup bu yazıtlarda hayırlı ve bereketli manasında kullanılmıştır. Romalıların bu kelimeyi bölgenin yeşilliği ve zenginliği sebebiyle Arabia Felix yani Mutlu Arabistan şeklinde tercüme etmişlerdir.*³² Kısacası kadim tarih literatüründe Yemen adıyla, Saîde yani mutlu, hayırlı kastediliyordu.³³ İranlı Seyyah Nâsır-ı Hüsrev ise ıstılahta Yemen'e Himyer, Hicaz'a da Arap denildiğini ifade etmektedir.³⁴

Uygarlıkların içinde bulunmuş oldukları coğrafyadan etkilenmemeleri imkân dâhilinde değildir. Antik Yemen'in gelişimi de içinde bulunmuş olduğu coğrafi şartlardan oldukça etkilenmiştir.³⁵ Bu bağlamda ele alacağımız Yemen bölgesinin coğrafi durumunu tespit edebilmek için önce Arap Yarımadası'nın coğrafi durumunu tahlil etmemiz gerekir.

Arap Yarımadası'nın tarihini şekillendiren faktörlerin en belirleyici olanı yarımadaının coğrafyasıdır. Batısında Kızıldeniz ve Akabe Körfezi, güneyinde Hint Okyanusu, doğusunda Uman Denizi ve Basra Körfezi bulunan iki kıta arasında

³⁰ Yâkût el-Hamevî, a.g.e., C. 5, s. 447.

³¹ Bkz. "Hasan Süleyman Mahmud, *Târîhu'l-Yemen es-Siyâsî fî'l-Asri'l-İslâmî*, Matbûatu Mecmâi'l-İlmi'l-İrâkî, y.y., Irak, 1969, s. 6.

³² Adnan Tersisî, *el-Yemen ve Hadâratu'l-Arab Mea Dirâsetin Coğrâfiyetin Kamiletin*, Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, t.y., s.14.

³³ Mehmet Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Sad. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s. 103.

³⁴ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, terc. Abdülvehhab Terzi, İstanbul, 1985, s. 107.

³⁵ Andrey Vitalyevich Korotayev, *Pre İslamic Yemen Socio-political Organization of the Sebaean Cultural Area in the 2nd and 3rd Centuries AD*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1996, s. 6.

büyük bir dörtgen şeklindeki bu yarımada, ulaşılmazlığını ve izolasyonunu azaltabilecek hiçbir komşu adaya sahip değildir. Aden dışında herhangi iyi bir limana ve açık sahile de sahip değildir.³⁶

Arabistan'ın büyük bir kısmı çöllüktür. Fakat ziraata elverişli olmayan ve su bulunmayan çöller gibi değildir. Yarımada da yer yer kum yığını tepeler, büyük ve küçük dağlar, derin çukurlar ve yüksek bölgeler olmak üzere birbirinden farklı tabîî konumlar görülür.³⁷

Antik Yunan ve Romalı coğrafyacılar Arap Yarımadasını üçe ayırırlardı.

- 1- Arabia Felix: Hadramevt ve Mehre dışında günümüzde Yemen'in bulunmuş olduğu yerdir.
- 2- Arabia Petrea: Şu anda Hicaz'ın bulunmuş olduğu yerdir.
- 3- Arabia Deserta: Arabia Felix'ten Euphrates'e kadar uzanan bölgedir.³⁸

el-Bekrî ise eserinde Arap Yarımadasını beş bölgeye ayırmaktadır:

- 1- el-Arûd³⁹
- 2- Hicaz⁴⁰
- 3- Tihâme⁴¹
- 4- Necd⁴²
- 5- Yemen⁴³

Âlûsî Yemen'in fiziki olarak üçe ayrıldığını söylemektedir.

- 1- Yerleşik hayatın olmadığı bölge ki bu bölgede ulaşım kolaydır.

³⁶ İrfan Shahid, **The Cambridge History of İslam, Volume I A: The Central İslamic Lands From Pre-İslamic Times To The First World War**, Editör P.M. Holt, Cambridge University Press, 1970, s. 3.

³⁷ Hasan, **a.g.e.**, C.1, s. 20.

³⁸ R.L. Playfair, **History of Arabia Felix or Yemen**, Education Society's Press, Bombay 1859, s.1; Klaus Schippmann, **Ancient South Arabia from the Queen of Sheba to the Advent of İslam**, Almanca'dan İngilizce'ye çev. Allison Brown, ABD, 2001, s. 4.

³⁹ bkz. el-Bekrî, **a.g.e.**, C. 1, s. 9.

⁴⁰ bkz. el-Bekrî, **a.g.e.**, C. 1, s. 10-13.

⁴¹ bkz. el-Bekrî, **a.g.e.**, C. 1, s. 13.

⁴² bkz. el-Bekrî, **a.g.e.**, C. 1, s. 13-15.

⁴³ bkz. el-Bekrî, **a.g.e.**, C. 1, s. 16.

2- Dağlık ve engebeli olan bölgedir.

3- Denize kıyısı olan bölgedir.⁴⁴

Yemen bölgesinin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği hususu da oldukça muğlak bir konudur. Bunun birkaç sebebi vardır.

- 1- Yemen, Arap Yarımadası'nın bir parçasıdır. Özellikle kuzey tarafları olmak üzere diğer bölgelerle arasında fiziki bir sınır yoktur.
- 2- Sınır boyunca kabilesel hareketler olması neticesinde sınırlar birbirine karışmıştır.⁴⁵

Bir görüşe göre Yemen'in sınırı doğuda; Hadramevt denizine kadar uzanan Yemâme'den kıvrılan Yebrîn⁴⁶ denilen Benû Sa'd kumluğuna kadar olan yerdir. Batıda; Adenü Ebyen'e kadar uzanan Cidde denizinin kıyısıdır. Kuzeyde; Şerûn'a kadar olan Talhatü'l-Melik'tir. Şerûn, Mekke'nin sınırlarındadır. Güneyde; Cevf ve Me'rib denilen iki şehirdir.⁴⁷

Yine başka bir tanıma göre eski Yemen bölgesi, Arap Yarımadası'nda Asîr'den Hint Okyanusu'na ve Kızıldeniz'den Haliç'e kadar yayılmış olan bölgedir.⁴⁸

Diğer bir tarifte de Yemen, Necd bölgesinden güneyde Hint Okyanusu'na, batıda da Kızıldeniz'e kadar uzanır. Doğusunda Hadramevt, Şihr ve Uman yer almaktadır.⁴⁹

⁴⁴ Ebu'l-Meâlî Cemaleddin Mahmûd Şükri b. Abdullah b. Mahmûd Âlûsî (ö. 1342/1924), **Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâl'l-Arab**, 3 c., tsh. Muhammed Behcet Eserî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2. baskı, Beyrut, t.y., C. 1, s. 203.

⁴⁵ 'Abd al-Muhsin Mad'aj M. al-Mad'aj, **The Yemen in Early İslam 9-233/630-847**, Ithaca Press, London, 1988, s. 5.

⁴⁶ Yebrûn da denilir. Temîm kabilesinden olan Benû Sa'd'ın yaşamış olduğu yerde bilinen bir kumluktur. (el-Bekrî, **a.g.e.**, C. 2, s. 1387)

⁴⁷ el-Bekrî, **a.g.e.**, C. 1, s. 16; Rasulullah'tan (s) rivayet edilen bir hadiste Mekke'nin Yemen'den sayıldığı ifade edilmektedir. Ama bu hadis elimizde bulunan kaynaklarda bulunmamaktadır. (Ahmed b. Abdullah b. Muhammed er-Râzî, **Târîhu Medîneti San'a**, Tahk. Hüseyin b. Abdullah Amrî, Dârü'l-Fikrî'l-Muâsir 3.bsk, Beyrut, 1989, s. 67)

⁴⁸ Tersîsî, **a.g.e.**, s. 16.

⁴⁹ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 21.

Şemsettin Günlaltay ise Arapların, Yemen adını yarımadaının güneydoğu kısmına verdiklerini söyledikten sonra Yemen'in gerek coğrafi kısımlarının, gerek içerdığı bölgelerin adlarının, zamana göre değişmiş olduğunu tahmin etmektedir.⁵⁰ Günlaltay'ın iddia ettiği şekilde Arapların Yemen adını yarımadaının güneydoğu kısmına verdikleriyle ilgili kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık. Ama genellikle İslam öncesinden bu yana Yemen'in Arap Yarımadası'nın güney batı bölgesi olarak tanımlandığını bilmekteyiz.⁵¹

Yemen'in sınırları, Bahru'l-Yemen de denilen Hint Okyanusu kıyılarından Talhatü'l-Melik'e kadar olan bölgedir.⁵² Şunu söyleyebiliriz ki ilk dönem coğrafyacıları Yemen'in sınırlarının belirlenmesi hususunda, ayrıntıda farklılık gösterse de detayları bir kenara bırakırsak genel bir tanım üzerinde birleşmişlerdir.⁵³ Buna göre, Uman'dan, Necran'a kadar olan bölge Yemen olarak adlandırılabilir.⁵⁴ Fakat Âlûsî, Necran'ı da Yemen'den saymaktadır.⁵⁵

Yemen'in coğrafi konumu birtakım avantaj ve dezavantajları barındırmaktaydı. Çünkü Arabistan'ın Kuzey ve Güney bölgeleri dışındaki yöreler, emperyal devletlerin ilgisini pek fazla çekmiyordu. Bu bölgelere pek de fazla önem verilmiyordu. Çünkü bu bölgeleri ele geçirmenin kendilerine ekonomik olarak pek bir faydası yoktu. Hurma ve deveden başka bir şey olmayan bu yerlere girişilecek bir askeri sefer bölgeden elde edecekleri menfaatten daha az olacağı için karlı değildi. Bu sebepten ötürü Hicaz bölgesinde yaşayanlar, bağımsızlığını korumuş dış dünyadan gelecek sosyo-kültürel etkilere daha kapalı bir toplum olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Güney Arabistan bölgesi ise açık denizlere sahilleri bulunması ve yüksek seviyede ticaretle uğraşılması sebebiyle kültürlerarası iletişime ve istilaya daha açık bir bölge olmuştur.

⁵⁰ Günlaltay, **a.g.e.**, s. 103.

⁵¹ Juan E. Cambo, "Yemen", **Encyclopedia of World Religion -Encyclopedia of İslam-**, Gregory Mack,, ABD, 2009, s. 715.

⁵² er-Râzî, **a.g.e.**, s. 65.

⁵³ el-Mad'aj, **a.g.e.**, s. 4.

⁵⁴ İrfân Muhammed Hamûr, **Mevâsimü'l-Arab: el-Mevâsimü's-Sekâfiyye ve't-Ticâriyye ve't-Tabîiyye**, 2 c., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2006, C. 1, s. 20.

⁵⁵ Âlûsî, **a.g.e.**, C. 1, s. 206.

Yemen'in coğrafi konumu neticesinde burada yaşayan halk İran, Roma ve Hindistan'dan ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Bu durumun sonraları Müslüman dünyada ortaya çıkacak olan özellikle tıp ve felsefe alanındaki entellektüel hayat üzerinde ciddi tesiri olmuştur.⁵⁶ Bundan ötürü de bu bölge İslam öncesi Arabistan'ında hâkimiyetin merkez bölgesi olmuştur. Kuzey bölgelerde yaşayan Araplar, güneyde yaşayan Arapların yörüngesinde hareket etmişlerdir.⁵⁷

Coğrafi konumu itibariyle Arap Yarımadası'nın anahtarı konumunda ve ziraatın ticaretle bir arada yapılabilmesi bakımından Arap Yarımadası için çok önemli bir konuma sahip olan kadim Yemen, iktisâdî anlamda Arabistan'ın en gelişmiş yeri idi.

Yemen bölgesinin yağmur alan bir bölge olması da yarımada içerisindeki yerini ve önemini belirtmek bakımından önemli bir kıstastır.

Su, Arabistan'da insanlık tarihini belirleyen coğrafi etmenlerin en önemlisi olup yarımadayı özellikle güney-batıdaki yağmur alan dış bölge ve yarımadanın kurak iç bölgesi olmak üzere iki ayrı bölüme ayırır.⁵⁸ Arap Yarımadası için su o kadar önemli bir şeydi ki su sebebiyle çiftçiler arasında husumetler ortaya çıkıyordu. Eğer su kesilirse ürün bundan etkilenir ve zâyî olurdu. Kısacası su çiftçinin sermayesiydi.⁵⁹ Bu bağlamda değerlendirildiğinde Kuzey Arabistan, çok az yağmur alması sebebiyle kurak ve çorak bir toprağa sahip olup tarım imkânları da oldukça sınırlıdır. Güney Batı Arabistan'da bulunan Yemen bölgesi ise yağış alan bir bölge olması hasebiyle tarımın oldukça gelişmiş olduğu bir yerdir. *Bu özelliği sebebiyle de bu bölgeye "Yeşil Yemen" adı verilmiştir.*⁶⁰

Arap Yarımadası incelendiğinde burada meskun bulunan Arapların iklim şartları sebebiyle ikiye ayrıldığı görülür. Birinci kısım, bâdiyede yani çölde yaşayan bedevî olarak adlandırılan göçebelere dir. Bunlar, göçebe olarak geniş çöl ve steplerde

⁵⁶ Malise Ruthven ve Azim Nanji, **Historical Atlas Of The İslamic World**, Harvard University Press, y.y., 2004, s. 24.

⁵⁷ Shahid, **a.g.e.**, Volume: IA, s. 7.

⁵⁸ Shahid, **a.g.e.**, Volume: IA, s. 4.

⁵⁹ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 7, s. 220.

⁶⁰ el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb el-Hemdânî (ö. 334/945), **Sıfatu Cezîreti'l-Arab**, Tahk. Muhammed b. Ali el-Ekve' el-Havâlî, Dâru'l-Yemâme, Riyad, 1974, s. 65.

yaşarlar. Kabileler halinde yaşayan bu insanların başlıca geçim kaynakları yetiştirmiş oldukları hayvanlardır. İkinci grup ise şehirlerde yaşayan yerleşik Araplardır ki bunlar da genelde kabileler halinde yaşıyorlardı.

Kabile, Arabın nezdinde hayatın temel taşıydı. Sosyal nizam, kabile üzerine kâim olup aynı kana sahip kabilenin çocukları olan kardeşler üzerine bina edilmişti.⁶¹

Tarihî seyir göz önüne alındığında Güney bölgesinde bulunan kabilelerin, kuzeydeki birçok ailenin kan bağı vasıtasıyla oluşturduğu kabilelerden ayrılması gerekir. Güney kabileleri, yerleşik bir grup olarak toprağa bağlı olan ticarî ve iş bağları tarafından bir araya getirilen bir organizasyon olup üyeleri tarım yapan köylüler de dâhil olmak üzere toplumun değişik sınıflarından oluşmaktadır. Güneyde kurak bölgelerde yaşayan göçebe kabilelerin olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Kral nizamnamelerinde bu kabilelerin varlığından ve onların garnizon görevleri ve askeri hizmetlere dönmeleri için güneyde yer tahsis edilerek nasıl iskân edildiklerine dair kayıtlar vardır. Ayrıca kölelik kökleşmiş bir kurum iken tarım yapan köylüler de ekonomik hayatın dayanaklarından biriydi.⁶²

Coğrafi şartlar sebebiyle eski Yemen'e ait iki farklı kültür tipi ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri dağ bölgelerinde diğeri ise iç bölgelerdeki kurak ovalardaydı.⁶³ Dağlık bölgelerde yaşayanlar, bu bölgelere yağmurun çok yağması sebebiyle tarım yapıyorlardı.

Yemen'de yaşayanlar hususunda tarihe baktığımızda, Yemen halkından, ilk muhteşem zengin baharatların, altınların, Hz. Süleyman'ın ihtişamına hizmet eden değerli taşların sahipleri ve antik medeniyetin varisleri olarak bahsedildiğini görürüz.⁶⁴

⁶¹ Urve b. Zübeyr (ö. 93/712), **Megâzî Rasulillah**, Tahk. ve istihraç eden Muhammed Mustafa el-A'zamî, Mektebetü't-Terbiyyeti'l-Arabiyye, Riyad 1981, s. 12. (mukaddime kısmından)

⁶² Shahid, **a.g.e.**, Volume: IA, s. 7.

⁶³ Korotayev, **a.g.e.**, s. 6.

⁶⁴ Reynold A. Nicholson, **A Literary of History of the Arab**, Psychology Press, London, 1995, s. XVII.

1.3 Himyerîler'den Önce Yemen'de Kurulan Devletler

1.3.1 Ma'în Devleti

Ma'în Devleti, haberi bize ulaşan Arap devletlerinin en eskisi olarak sayılır. Bazı bilim adamları M.Ö. 1300- M.Ö. 630 yılları arasında hüküm sürdüğünü söylese de devletin kuruluş tarihi konusunda bir ittifak yoktur.⁶⁵

Ma'în Devleti ismini Cûf⁶⁶ şehrinin doğu kısmında Rub'u'l-Hâlî denilen çöl tarafındaki Ma'în⁶⁷ şehriden almaktadır. Bu devletin sınırları, körfezden Hicaz'ın kıyısına kadar uzanmış⁶⁸ ve nüfuzunu kuzeye hatta Filistin'in güneyine ve Hicaz'ın üst kısımlarına kadar genişlemiştir. Ma'în Devleti'nin, o zamanki ticaret yollarına hâkim olup Mısır ile sağlam ticârî ilişkiler kurduğu görülmektedir. Ma'înliler, Mısır mabedlerine kokular ve tütsüler ihraç ediyorlardı.⁶⁹ Ma'în Devleti'nin Nebâtî'lerin başkenti olan Petra ile geniş ticârî münasebetlerinin bulunuyordu⁷⁰ Bu yönüyle düşünüldüğünde Ma'în Devleti tam anlamıyla ticârî bir devletti. Egemenlik başarısı askerî fetihlere değil ticârî istilaya dayanıyordu.⁷¹ Sebe Devleti'nden önce kurulan Ma'în Devleti'nin kolonist olduğuna yönelik iddialar da bulunmaktadır. el-'Ula kitabelerinin başkenti Karna olan bir Ma'în krallığının vaktiyle Kuzey Arabistan'a kadar uzanmış olduğunu açıkça ortaya koyması,⁷² bu iddiaları güçlendirmektedir. Ma'în kitabelerinde Mısır'ın ortasında Mısır ile Madhi devletleri arasında harp olduğundan bahsedilmektedir.⁷³ Bu da Mısır ile olan ticârî ilişkilerin ne seviyede olduğunu göstermesi bakımından önemli bir işarettir.

⁶⁵ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 2, s. 73, 77.

⁶⁶ Cûf şehri Necran ve Hadramut arasında düzlük ve verimli bir yerdir. (Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 2, s. 74) Cûf şehri Yemen'in ziraate en uygun ve en verimli yerlerinden biridir. (Muhammed Abdulkadir Bafikiyyeh, **Târîhu'l-Yemeni'l Kadîm**, el-Müessesetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1985, s. 25)

⁶⁷ Ma'în devletin başkenti olarak bilinen bu şehir zamanla kaybolmuştu. 1869 yılında Yahudi asıllı Fransız bilim adamı Halevy tarafından bu şehrin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

⁶⁸ Tersîsî, **a.g.e.**, s. 17.

⁶⁹ **Kıssatu ve Tarihu'l-Hadârâtî'l-Arabiyyeti Beyne'l-Ems ve'l-Yevm 11-12**, 14 c., es-Suûdiyye ve'l-Îmârâtü'l-Arabiyye el-Müttehîde, Beyrut, 1998, C. 6, s. 41.

⁷⁰ Günaltay, **a.g.e.**, s. 116.

⁷¹ Günaltay, **a.g.e.**, s. 118.

⁷² D. S. Margoliouth, **İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri**, Çev. Suat Ertüzün, Kaknüs yayınları, İstanbul, 2003, s. 78.

⁷³ Bâfikiyyeh, **a.g.e.**, s. 27.

1.3.2 Sebe Devleti

Tarihçiler, bu devletin ortaya çıkışını Abdü's-Şems İbni Yeşhab'a bağlarlar. Abdü's-Şems'in lakabı Sebe idi. Çünkü onun fethettiği yerlerin çoğu Güney Arabistan çevresindeydi. Abdü's-Şems, bedevî kabilelerin başına geçti ve bu kabileler kuzeyden gelip el-Me'niyyîn civarına yerleştiler. Sonra başkentleri olan Me'rib'i işgal ederek Sarvâh'ta ikamet ettiler. Sebeliler, hakimiyet alanlarını Hadramevt ve Katban'a kadar genişlettiler. Sebe kralları din ile hükmetmeyi şiar edinip birçok mahallî harbe girdiler. Krallar, sadece birçok heykel ve kaleler dikmekle kalmayıp M.Ö. VII. asırda büyük Me'rib seddini de inşa etmişlerdir.⁷⁴ Sebe Devleti 484 yıl hüküm sürmüş ve daha sonra yerini Himyerî Devleti almıştır.⁷⁵

Sebe, genelde Arabia Felix'in tamamını ifade etmek için kullanılsa da bu hatalı bir kullanımdır. Sebe'nin güç ve önem bakımından ilk sırada olması noktasında hiçbir şüphe olmamasına rağmen başkentleri ve isimleri Romalı ve Yunan tarihçiler tarafından belirlenen birkaç krallıktan biridir. Sebe'nin zenginliği ve muhteşemliği hususunda abartılı söylentiler vardır. Fakat kesin olan Hristiyanlığın doğuşundan önceki yüzyıllarda Sebe'nin gelişmekte olan ticârî bir devlet olduğudur.⁷⁶

Sebelilerin tarihi incelendiğinde göze çarpan en önemli yön, ekonomik tarihleridir. Ekonomik faktörler, Sebe'nin kendi tarihini şekillendirdiği gibi Arap Yarımadası'nın gelişimini de etkilemiştir. Sebelilere uluslararası ilişkilerde bir yer sağlamıştır.⁷⁷

Sebelilerin yağmur alan verimli topraklar üzerinde olması, denize yakınlığı, Hindistan yolu üzerindeki konumu, Sebe Devleti'nin gelişimini belirleyen faktörlerdir. Sebelilerin bulunmuş oldukları yerlerde baharatlar, mür⁷⁸, kilise ve mahkeme serenomilerinde yakmak için veya yemeklerin baharatlanması için aromatik bitkiler üretilirdi. Bu bitkilerin en önemlisi ise tütüsdür. Bu özellikleri

⁷⁴ **Kıssatu ve Tarihu'l-Hadârâti'l-Arabiyyeti Beyne'l-Ems ve'l-Yevm 11-12**, 14 c., es-Suûdiyye ve'l-İmârâtü'l-Arabiyye el-Müttehîde, Beyrut, 1998, C. 6, s. 41-42.

⁷⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî (ö. 345/956), **Mürucu'z-Zeheb**, 4 c., Tahk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, Kahire, 1964, C.2, s. 74.

⁷⁶ Nicholson, **a.g.e.**, s. 4.

⁷⁷ Shahid, **a.g.e.**, Volume: IA, s. 9.

⁷⁸ İlaç ve parfüm olarak kullanılan değerli hoş kokulu bir yağ.

dikkate alındığında tütsünün antik ticaretin en değerli malı olduğu söylenebilir. Fars körfezinden inci, Hindistan'dan baharat, kumaş, kılıç, Çin'den ipek, Etiyopya'dan köle, maymun, fildişi, altın ve devekuşu tüyü gibi ürünler batı pazarlarına Yemen'den taşınırdı.⁷⁹

Doğu Arabistan ve Hindistan'da çok önceden kurulmuş olan limanlar arasındaki deniz trafiği vasıtasıyla Hindistan ürünleri, özellikle de maymun, tavus kuşu gibi nadir bulunan hayvanlar ve baharatlar Uman kıyısına taşınırdı. Bu yüzden Sebeliler, milattan önce X. yüzyıl gibi erken bir tarihte bile, karayoluyla Firavunlar ve asilzadelerin kullandığı malların Mısır'a gitmesi için gemilere yüklendiği Arap Körfezi'ne gittiler.⁸⁰ Kızıldeniz'i gemiyle geçmenin zorluğu, Yemen ve Suriye arası ticaret yolu olarak kara güzergâhının tercih edilmesine sebep oldu. Kervan yolu, Hadramevt'deki Şebve'den (Sabota) Sebe Devleti'nin başkenti olan Me'rib'e, oradan kuzeye doğru Mekke'ye, Petra yoluyla da Akdeniz'deki Gazze'ye giderdi.⁸¹ Yani Sebe Devleti, Mısır ve Hindistan arasındaki deniz ticaretine ve Hicaz boyunca Filistin ve Suriye'ye doğru giden kafilelerin yolunun güney tarafına hükmetti.⁸²

Sebelilerin zenginliği, Hindistan'dan gelen ticarî malların kara ticareti yolunun bırakılarak Hadramevt kıyısından Babü'l-Mendeb boğazına, oradan da deniz yoluyla Kızıldeniz'e ulaşımının başlamasıyla son bulmuştur. Milattan sonra birinci asırda olmuş gibi görünen bu değişikliğin sonucunda Sebelilerin gücü yavaş yavaş azalıp nüfusunun bir kısmı kendileri için kuzeyde yeni yurtlar aramak zorunda kaldılar. Bu yüzden şehirleri kimsesiz ve ıssız kalmış, büyük su kemerleri yıkılmıştır.⁸³

Sebe'nin başkenti olan Me'rib'de mermerden yapılmış tapınaklar bulunmaktadır. Sebeliler tarafından yapılmış tapınakların inşasında kullanılan bu

⁷⁹ Philip K. Hitti, **History of Arabs From The Earliest Times to The Present**, Newyork, The Macmillan Company, Newyork, 1951, s. 49.

⁸⁰ Nicholson, **a.g.e.**, s. 4.

⁸¹ Nicholson, **a.g.e.**, s. 5.

⁸² **Kıssatu ve Tarihu'l-Hadârâti'l-Arabiyyeti Beyne'l-Ems ve'l-Yevm 11-12**, 14 c., es-Suûdiyye ve'l-İmârâtü'l-Arabiyye el-Müttetide, Beyrut, 1998, C. 6, s. 42.

⁸³ Nicholson, **a.g.e.**, s. 5.

taşlara “balak” ismi verilmiştir. Hatta Me’rib’in batısına doğru uzanan Balak Dağı da ismini buradan aldığı rivayet edilmektedir.⁸⁴

Bu özellikleri sebebiyle “Sebe’nin başkenti olan Me’rib’e antik dünyanın Paris’i denilmiştir.”⁸⁵ Ayrıca Demir Çağı’nda anıtsal mimarî tarzındaki şehirleşme kültürünün de Sebe ile ortaya çıktığı kabul edilmektedir.⁸⁶

Sebe Devleti döneminde devletle hâkim olduğu kabileler arasındaki ilişkiler de çeşitlilik arz etmekteydi. Köle gibi kullanılıp hiçbir dini özgürlüğü ve ekonomik bağımsızlığı olmayan kabileler olduğu gibi krala haraç ödeyen kabileler de vardı.⁸⁷

⁸⁴ James A. Harrell, “Building and ornamental stones of the Awam (Mahram Bilqis) Temple in Marib, Yemen”, **Arabian archaeology and epigraphy**, 2007: 18, s. 182.

⁸⁵ Shahid, **a.g.e.**, Volume: IA, s. 9.

⁸⁶ Eleanor Barbanes, “Domestic and defensive architecture on the Yemen plateau: eighth century BCE–sixth century CE”, **Arab. arch. epig.**, 2000: 11: s. 208.

⁸⁷ Audouin R, Breton J-F & Robin C., “Towns and temples – the emergence of South Arabian civilization”, In: ed. Daum W, **Yemen: 3000 Years of Art and Civilization in Arabia Felix**, Frankfurt: Umschau-Verlag, 1987, s. 73-74.

2. BÖLÜM

2.1 Himyer b. Sebe ve Nesebi

Birinci bölümün başında da belirttiğimiz gibi Himyerîler, Arab-ı Ârîbe'den olup Kahtân'ın soyundan gelmektedirler. Himyerîlerin kendisine nisbet edildiği Himyer'in nesebi ise Himyer-Sebe-Yeşcüb-Ya'rub-Kahtân'dır.⁸⁸

İbn Haldun, Sebe'nin⁸⁹ birçok çocuğu olduğunu ve bu çocuklarının en meşhurlarının Himyer ve Kehlân olduğunu, ayrıca bu iki kişinin soyundan Yemen'de sayı bakımından fazla, zengin ve şeref sahibi iki millet oluştuğunu söylemiştir.⁹⁰

“Arap tarihçilerinin Himyer'i Sebe'nin oğlu saymaları, Yunan müelliflerinin de Himyerîlerden ancak milattan yirmi yıl önceki hadiseler sırasında bahsetmiş olmaları, bunların Sebelilerin bir kolu olduğu iddiasını desteklemektedir.”⁹¹

İbn Sa'd'ın et-Tabakât'ında zikretmiş olduğu bir rivayet bu iddiayı daha da güçlendirmektedir:

el-Murâdî naklediyor. Rasulullah'ın (s) yanına geldim ve “Ey Allah'ın Elçisi! Kavmimden öne çıkanlarla (İslâmı kabul edenlerle bir olup), yüz çevirenlere karşı savaşıyım mı?” dedim. Resûlullah (s), “Evet!” dedi. Sonra düşündüm ve “Ey Allah'ın Elçisi, hayır! Sebe ahalisiyle (savaşmak istiyorum). Onlar daha güçlü ve kuvvetlidirler.” dedim. Allah'ın Elçisi, Sebe ahalisiyle savaşmama izin vermişti. Onun yanından çıkınca Allah, Sebe hakkında indirdiğini indirdi. Rasûlullah (s), “Gutayfi ne yaptı?” diye sormuş. Sonra evime (bulunduğum yere) haber yollamış; gittiğimi anlamış, beni geri çağırdı. Rasulullah'ın (s) yanına vardığımda oturduğunu,

⁸⁸ Ensâbu'l-Eşrâf, a.g.e., C. 1, s. 4, Ömer Rıza Kehhâle, **Mu'cemu Kabâili'l-Arab el-Kaîme ve'l-Hadîse**, c. 5, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997, C. 1, s. 305, Neşvan b. Saîd el-Himyerî (ö. 573/1178), **Kasîdetü'l-Himyerî**, Tahk. Rene Basset, Imperimeur-Libraire De L'Universite, Algar, 1914, s.10; Mes'ûdî ise Kahtân ile Ya'rub arasında Fâlig'in bulunduğunu söylemektedir. Yine Mes'ûdî de Ya'rub'un ilk Arapça konuşan kişi olduğunu söyler. Ama diğer tarihçilerden farklı olarak Ya'rub'a kadar Süryânice konuşulduğunu belirtir. (Mes'ûdî, **Ahbâru'z-Zaman**, s. 102); Kahtân iki koldan devam etmiştir. Biri Sebe diğeri de Hadramevt'tir. (İbn Kesîr, a.g.e., C. 3, s. 102)

⁸⁹ Sebe'nin ilk defa esir alan kişi olduğu için bu ismi almış olduğu rivayet edilmektedir. (Mer'î el-Hanbelî, a.g.e., s. 19)

⁹⁰ Muhammed Hüseyin el-Ferah, **el-Yemen fi Tarihi İbn Haldun**, el-Hey'etü'l-Âmme, San'a, 2001, s.34.

⁹¹ Günaltay, a.g.e., s. 130.

etrafında Ashâbı'nın olduğunu gördüm. Dedi ki: "Kavmini İslâm'a davet et. Onlardan sana icabet edenleri (İslâm'ı kabul edenleri) kabul et; reddedenler için, bana bir haber ulaştırıncaya kadar acele etme." Oradakilerden bir adam, "Ey Allah'ın Elçisi, "Sebe" nedir; bir yer mi, yoksa bir kadın mı?" dedi. Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Ne bir yer, ne de bir kadındır. Araplardan on çocuklu bir adamdır. Bu çocuklardan altısı Yemen tarafına, dördü de Şam tarafına yerleşti. Şam tarafına gidenler Lahm, Cüzâm, Gassân ve Âmile'dir. Yemen tarafına gidenler ise, Ezd, Kinde, Himyer, Eş'ar, Enmâr ve Mezhic'tir." Bir adam, "Ey Allah'ın Elçisi! "Enmâr" nedir?" diye sordu. Rasulullah (s), "Has'am ve Becîle kabilelerinin mensup olduğu kabilelerdir" dedi.⁹²

Rivayetten anlaşıldığı üzere Sebe ahalisiyle kastedilen asıl Araplar olup bu Araplar içerisinde Himyer de zikredilmiştir.

Neşvân el-Himyerî'nin ifade ettiğine göre Sebe b. Yeşcüb, sağ tarafına Himyer'i sol tarafına diğer oğlu Kehlân'ı oturtarak halkının ileri gelenlerini toplamış ve insanlara şöyle demiştir:

"Himyer'e sağ için uygun olanı, Kehlan'a da sol için uygun olan şeyi verin. Ben, Himyer'e sağ tarafımı ve sağa uygun olanı verdim. Kehlan'a ise sol yanıma ve sola uygun olanı verdim. Çünkü Himyer, Kehlan'dan daha büyüktür."

Sebe'nin huzurunda toplanan cemiyetin ileri gelenleri ise şöyle dediler:

"Sağ tarafa hükmedecek kişiye kılıç, kalem ve kırbaç gerekir. Sol tarafa hakim olan kimse ise yay, kalkan ve de yularla hükmeder. Kılıç, sahibinin bulunduğu yerde sebat etmesini sağlarken kalem, yönetmeyi sağlar. Kırbaç ise evcilleştirmeyi ve yönetmeyi sağlar."⁹³

⁹² Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845), **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr**, çev. Musa Kazım Yılmaz, ed. Adnan Demircan, 11 c., Siyer Yayınları, İstanbul, 2014, C. 1, s. 30.

⁹³ Muhammed Hüseyin el-Ferah, **el-Cedid fi Tarihi Devleti ve Hadâratı Sebe ve Himyer**, 2 c., nşr. El-Cumhûriyyetü'l-Yemeniyye Vizâratü's-Sekâfe ve's-Seyâha, San'a, 2004, C. 1, s. 60.

Himyer'in asıl adı el-Arancec'dir.⁹⁴ Bir rivayete göre de asıl adı Zeyd'dir.⁹⁵ Arancec ise Himyer lehçesinde "eski" manasına gelmektedir.⁹⁶ Yemen'de yaşayan ve Himyer b. Sebe'nin soyundan gelen Arapların hükümdarları ise "Tebâbia" (Tübbalar) olarak isimlendirilmiştir.⁹⁷

Himyer'e neden Himyer denildiği hususunda ise farklı rivayetler vardır. Himyer kelimesi "fi'yel" vezninde olup Hilyel, Hizyez ve Himyem Yemen'de bulunan mekan isimleridir. Günümüzde de Yemen'de "fi'yel" vezninin kullanıldığı görülmektedir. Bu vezinle ifade edilen mekanların isimlerini söylemiştik. Bu vezin, aynı zamanda kelimeleri çoğul yapmak için de kullanılır. Mesela yol manasına gelen "tarik" kelimesi, "tırvek" olarak çoğul yapılır.⁹⁸

Mes'ûdî, Himyer'in bir tacı olduğunu ve bu tacın değerli kırmızı taşlarla süslendiğini, bu yüzden de ona kırmızı kral (el-Melikü'l-Ahmer) denildiğini ve zamanla bu lafzın Himyer olarak değiştiğini söylemektedir.⁹⁹ Bazı lugat alimleri de Himyer'in kırmızı elbiseler giydiğini ve bu yüzden ona Himyer denildiğini iddia etmektedir.¹⁰⁰ Kimi tarihçiler, çok fazla kırmızı elbisesi olduğu için ona bu ismin verildiğini söylemektedirler.¹⁰¹ İbn Düreyd ise Himyer kelimesinin ne manaya geldiğini tam olarak bilmediğini ifade etmiştir.¹⁰² Himyer kelimesinin Habeşçe olup koyu renkli manasına geldiği de ifade edilmektedir.¹⁰³ Kızıldeniz'e yakın bir konumda yer alan Zafar bölgesinde ortaya çıkan Himyerîlerin atası olan Himyer'e bu ismin verilmesinde Kızıldeniz'in de etkisi olabilir. Kızıldeniz'in isminin el-Bahru'l-

⁹⁴ ez-Zebîdî, **a.g.e.**, C. 11, s. 89; el-İrene şeklinde de isimlendirilmiştir. (İbrahim Ahmed el-Makhaîf, **Mu'cemü'l-Büldân ve'l-Kabâilî'l-Yemeniyye**, 2 c., Dâru'l-Kelime, San'a, 2002, C. 1, s. 513.

⁹⁵ Hüseyin Algül, "Himyerîler", **DİA**, C. 18, s. 62.

⁹⁶ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hadîde el-Ensârî (ö. 783/1381), **el-Misbâhu'l-Mudî fî Kitâbi'n-Nebî el-Ümmî ve Rûsulihî ilâ Mülûki'l-Arz min Arabî ve Acemî**, 2 c., Haz. Muhammed Azîmü'd-Dîn, Âlemü'l-Kütüb, 2. baskı, yy, 1985, C. 2, s. 231.

⁹⁷ Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, C. 1, s. 156.

⁹⁸ Yusuf Muhammed Abdullah, "Himyer", **Mevsûatü'l-Yemeniyye**, Müessesetü'l-Afif es'Sekâfiyye, San'a, 2003, C. 2, s. 1213.

⁹⁹ Mes'ûdî, **Ahbâru'z-Zaman**, s. 102.

¹⁰⁰ ez-Zebîdî, **a.g.e.**, C. 11, s. 89.

¹⁰¹ Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. Abdü'l-Vehhâb en-Nüveyrî (ö. 733/1333), **Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb**, 33 c., Tahk. Müfid Kamhiyye, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, C. 15, s. 226.

¹⁰² Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd (ö. 321/933), **el-İştikâk**, Tahk. Abdu's-Selâm Muhammed Harun, Dâru'l-Cil, I. baskı, Beyrut, 1991, s. 523.

¹⁰³ Neşet Çağatay, **a.g.e.**, s. 17.

Ahmer olması ve denizin kızıllığı Himyer'e bu ismin verilmesinde belki de bir sebep teşkil eder. Çünkü onlar için deniz, dış dünyaya açılan bir kapı mesabesindedir.

Himyer, Yemen hükümdarlarından ilk defa başına altın taç takan kişi olmuştur. Onun hükümrânlığı elli sene sürmüştür.¹⁰⁴ Himyer, Hz. İsmail'in oğlu Kayzâr ile aynı dönemde yaşamış,¹⁰⁵ Yemen'e hükmetmiş ve Himyerîler ona nisbet edilmiştir. Arap tarihçileri, Himyer'in cesur ve muzaffer olarak babası Sebe'den sonra hükmettiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁶ Himyer, yeni yerleri ele geçirmek için seferler düzenlemiş ve bazı seferleri Çin'e kadar ulaşmıştır.¹⁰⁷ Bu yüzden Himyerîler, Sebe Devleti'ne nisbetle fatih devletler arasında gösterilmektedir.¹⁰⁸

Himyer, tahta geçtiğinde askerlerini toplayarak sefere çıkmıştır. Evvela doğu seferine çıkmış ve Hz. Nuh'un oğlu Yâfes'in soyundan gelen Türkler, Romalılar ve Kürtler gibi milletleri hakimiyeti altına almıştır. Daha sonra babası Sebe gibi batıya doğru sefere çıkmış, Şam'ı ve Mısır'ı da ele geçirmiş ve haraca bağlamıştır. Himyer, batı seferine çıktığında yeni şehirler ve büyük yapılar inşa ettirmiştir.¹⁰⁹

Ebu'l-Fidâ ise Himyer'in hükümdar olduktan sonra Semûd kavmini Yemen'den Hicaz'a sürmüş olduğunu ifade eder.¹¹⁰ Bunun üzerine Semûd kavmi Hicaz'ın kuzeyinde bulunan Hicr bölgesine yerleşmiştir.¹¹¹

Himyer, demirden yapılmış olan silahlarına ve de taşlara yazılar yazmasıyla da bilinmektedir. Hatta Vehb b. Münebbih'in bir rivayetine göre Himyer, rüyasında bir kişiyi görmüş ve bu kişi ona şöyle seslenmiştir: "Himyer! Allah'tan kork!" Sonra Himyer, "Ne yaptım ki?" dedi. Bunun üzerine bu kişi Himyer'e bu hattı Allah'ın şerefli kıldığını ve Himyer'in bu hatla demirin, taşın ve tahtanın üzerine yazılar

¹⁰⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'udi, **Murucü'z-zehab ve Meâdinü'l-Cevher**, 4 c., Tahk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1964, C. 2, s. 74.

¹⁰⁵ en-Nüveyrî, **a.g.e.**, C. 15, s. 226.

¹⁰⁶ Mes'udî, **Mürûcu'z-Zehab**, C. 2, s. 74.

¹⁰⁷ Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), **el-Kâmil fi't-Târih**, 11 c., Tahk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987., C. 1, s. 211.

¹⁰⁸ Günaltay, **a.e.**, s.130

¹⁰⁹ Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik Hasan b. Eyyub İbn Hişâm, **Kitâbu't-Ticân fi Mülûki Himyer**, Merkezü'd-Dirâsâti'l-Ebhâsi'l-Yemeniyye el-Cumhuriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Yemeniyye, San'a, t.y., s. 60-62.

¹¹⁰ el-Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, C. 1, s. 111; İbn Hişâm, **a.e.**, s. 60.

¹¹¹ Celal Kırca, "Semud", **DİA**, C. 36, s. 500.

yazdığından bahsetti. Daha sonra ise Allah'ın bu yazıyı Kur'an için seçtiğini ve bu dille Hz. Muhammed'in (s) geleceğini, sonra da bu yazıyı ezberlemesini ve kullanmasını söylemiştir. Bu yazıyı kullanmak, Himyer'e insanlar arasında bir üstünlük kazandıracaktır. Çünkü bu dil, dillerin efendisi ve cennet dilidir. Himyer, ertesı gün rüyasında yine bir kişiyi görür. Bu kişi, ona bir yazı gösterir ve okumasını ister. Himyer de bu yazıyı okur ve ezberler. Uyandığında oğlu Vâil'e rüyasında öğrendiği yazıyı yazdırır.¹¹² Himyer'in rivayete göre 445 yaşında öldüğü söylene de¹¹³ bu rivayetler abartılıdır. Himyer'in vefatından sonra kardeşi Kehlan hükümdar olmuştur. Kehlan'dan sonra ise hükümdarlık tekrar Himyer'in çocuklarına geçmiştir.¹¹⁴

İbn Hazm, Himyer'in Mâlik ve Hemîse' adlarında iki oğlu olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Mâlik'in oğulları Zeyd, Arîb, Vâil, Mesrûh, Ma'dikerib, Evs ve Mürre'dir. Mürreoğulları ise Hadremevt'e hakim olmuştur.¹¹⁵ Cevad Ali, Himyer'in oğullarının isimleri hususunda birçok farklı rivayet olduğundan bahisle bu isimleri toplu olarak ifade etmiştir. Bu isimler ise; Mâlik, Âbir, Amr, Sa'd, Vâile¹¹⁶ Hemîse', Lühey'a, Mürre,¹¹⁷ Zeyd, Arîb, Vâil, Meşrûh, Ma'dikerib ve Evs'tir. Bazı raviler daha fazla isim saymışlardır.¹¹⁸

Biz ise Himyer'in nesebini tespit ederken İbn Hazm'ın ifade ettiği şekilde Himyer'in Mâlik ve Hemîse' adlarında iki oğlu olduğu görüşünün daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Çünkü kaynaklara baktığımızda Mâlik ve Hemîse' adları üzerinde bir ittifak olduğu görülmektedir. Diğer isimler üzerindeyse ihtilaf söz konusudur.

¹¹² İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 62-63.

¹¹³ İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 64.

¹¹⁴ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C. 2, s. 64.

¹¹⁵ İbn Hazm, **Cemheratü Ensâbi'l-Arab**, s. 432.

¹¹⁶ Cevad Ali, Vâile'nin Himyer'in oğlu olduğu hususunda tereddütlüdür. (Cevad Ali, C. 2, s. 16)

¹¹⁷ Cevad Ali, Mürre'nin Himyer'in oğlu olduğu hususunda tereddütlüdür. (Cevad Ali, C. 2, s. 16)

¹¹⁸ Cevad Ali, C. 2, s. 16.

Söz gelimi Himyer'in oğlu olarak ifade edilen Zeyd¹¹⁹, başka kaynaklarda Himyer'in oğlu olan Süded'in oğlu olarak geçmektedir.¹²⁰ İbn Hazm'da da bu isimlerin çoğunun Mâlik'in oğulları olarak kaydedildiği görülür.¹²¹

Asılları Himyerîler olan kabileler ise “Kudâa, el-Esâbih, el-Meâfir, el-Kilâ’, eş-Şerâib, Zû Ebyen, Zû Menâh, Yahsub, Ru’yen, Seybân, es-Sekâsik, Zû Akyân, Zû Havâl, Zû Yehr, el-Mukriyyûn, Haduvr, Zû Sehar, Zû Halîl ve et-Terâcim’dir.¹²² Ayrıca, Şam’ın kuzeyinde; Tenûh, Suriye’nin bâdiyesinde; Kelb, Hicaz’da İzam Vadisi’nde yaşayan Cüheyne ve Uzre kabileleri de Himyerî kökenli meşhur kabilelerdendir.¹²³

2.2 Himyerîler (M.Ö. 115- M.S. 525)

Pliny, Natural History adlı eserinde M.S. I. yüzyılda “Homeritae” (Himyer) ve Sapphar olarak isimlendirilen şehir hakkında birkaç satır yazmıştır. Bu kısa bahis yüzyıllardır tarihçilerin Himyer hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. 1970'lerden bu yana Yemen'in küresel dünyaya katılmasıyla beraber, antik Güney Arabistan'ın yani Yemen'in tarihi üzerinde bilgi sahibi olmamızı engelleyen sis bulutları ortadan kalkmaya başlamıştır.¹²⁴

Himyer ismi Kur'an'da geçmemektedir. Ama Yemenlilerin ortak hafızasında önemli bir yer işgal etmektedir. Yemenliler, sürekli rekabet halinde oldukları Kureyşlilere karşı kurdukları medeniyetin azametini ve geride kalan mimarî eserlerini öne sürerken, karşı iddia olarak da Kureyşliler Hz. Peygamber'in kendi kabilelerinden çıktığını söyleyerek övünüyorlardı. Aralarındaki bu rekabetin bir diğer boyutu da İslam öncesi hikayeler ve şiirlerdir. Himyerîler, Asya'da yapmış oldukları fetihlerden bahsederken Büyük İskender'den alıntılanan motifleri kullanarak bununla övünüyorlardı. Şemer Yer'uş ve Ebikerib Es'ad'ın hikayelerinin

¹¹⁹ Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 14 c., Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1981, C. 2, s. 190.

¹²⁰ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 2, s. 272.

¹²¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, s. 432.

¹²² İbrâhim Ahmed Makhafî, **Mu'cemü'l-büldan ve'l-Kabâilü'l-Yemeniyye**, 2 c., Dâru'l-Kelime, San'a, 2002, C. 1, s. 513.

¹²³ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 7.

¹²⁴ Paul Yule, **Himyar Late Antique Yemen**, Linden Soft, Almanya, 2007, s. 9.

bu türden olduğunu söyleyebiliriz. Habeşlilerin işgaline karşı koyan, 570’de işgale son veren ve daha sonra kahramanlaşan bir şahsiyet olan Seyf b. Zî Yezen’i de bunlar arasında sayabiliriz. Afrika’ya doğru yapılan fetihlerle ilgili rivayetlerin ise tamamen efsanevi olduğu görülmektedir.¹²⁵

Himyer hakkındaki bilgiler Romalılar ve Yunanlılara kadar ulaşmaktadır. Romalılar ve Yunanlılar, Himyerîleri “Ameritai,¹²⁶ Homerital, Omyrital, Omeritare, Homiroes vb. isimlerle adlandırmışlardır. Habeşliler ise Himyerîleri “Hemer” olarak isimlendirmişlerdir.¹²⁷ Verilen bu isimlerin Himyer kelimesinin Arapça telaffuzuna uygun olmadığı görülmektedir.¹²⁸

Plinny, Himyerîlerin en kalabalık kabile olduğunu¹²⁹ ve başkentlerinin güney tarafında tarım yapmaya uygun verimli toprakları olan, dağlık bir alanda bulunan Zafar olduğunu ifade etmiştir. Zafar’ın bulunmuş olduğu yer itibariyle Himyerîlere Babü’l-Mendeb boğazının kuzey tarafının sonunda bulunan, Moha limanına ulaşma imkanını sağlaması da Himyerîler için oldukça önemlidir.¹³⁰

Hemdânî’nin yazmış olduğu “Sıfatu Cezireti’l-Arab” ve günümüze ulaşmış olan yazıtlardan faydalanarak Himyerîlerin asıl topraklarının Servi Himyer bölgesi olduğunu söyleyebiliriz. Servi Himyer günümüzde Yâfi’ denilen bölgedir.¹³¹

Himyerîlerin hakim olduğu alanın yaklaşık olarak günümüzdeki Yemen’in sınırlarına denk geldiğini söyleyebiliriz. Ama şunu da bildirmek icab eder ki Himyer’in bir ucu Basra Körfezi’ne, diğer bir ucu ise Arap çöllerine kadar uzanmaktaydı.¹³²

¹²⁵ Ch. Robin, “Himyar/Himyarite”, *Encyclopedie Berbere*, C. 23, s. 3472.

¹²⁶ Ch. Robin, “Himyar/Himyarite”, *Encyclopedie Berbere*, C. 23, s. 3471.

¹²⁷ Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 2, s. 510.

¹²⁸ Ch. Robin, “Himyar/Himyarite”, *Encyclopedie Berbere*, C. 23, s. 3471.

¹²⁹ Cevad Ali, C. 2, s. 510, Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs from the Bronze Age to the coming of İslam*, Routledge, ABD 2002, s. 46.

¹³⁰ Robert G. Hoyland, *a.g.e.*, s. 46.

¹³¹ Yusuf Muhammed Abdullah, “Himyer”, *Mevsûatü’l-Yemeniyye*, Müessesetü’l-Afif es’Sekâfiyye, San’a, 2003, C. 2, s. 1215.

¹³² Ronart, CEAC Stephan and Nandy Ronart. Concise, *Encyclopedia of Arabic Civilisation*, Amsterdam 1959, s. 215.

Himyerîler, geleneksel buhur yolları üzerinde yaşamışlardır. Güneybatı Arabistan'daki Aden Körfezi ve Kızıldeniz boyunca limanlara hakim olmaları, itibar kazanmalarına sebep oldu. Denize doğru olan bu stratejik konumları, M.S. I. yüzyılda Hippalus olarak adlandırılan Batlamyus ekolüne mensup olan bir Yunan denizcinin muson yağmurlarının sırlarını keşfetmesine ve bu pratik bilgileri de deniz ticaretinde kullanması sebebiyle, Himyerîler'in daha da önem kazanmasına sebep oldu.¹³³

Arabistan tarihinde çok önemli bir yer işgal eden Himyerîler, Sebelilerin bir koludur. Sebe Devleti'nin başkenti Me'rib'den Reydân'a yani Zafar'a aktarıldıktan sonra bu devlet, Himyer adını almış, milattan önce 115 tarihinden milattan sonra 525 tarihine kadar yani 640 sene tarih sahnesinde kalmıştır.¹³⁴ Bazı modern tarihçiler, Himyerîlerin tarih sahnesine çıkışının M.Ö. 109 yılında vuku bulduğunu söyleseler de biz, bilim adamlarının kahir ekseriyetinin kabul ettiği M.Ö. 115 yılının daha doğru olduğu kanaatindeyiz.¹³⁵ Arap Yarımadası'nın bütün güneyini tedricen hakimiyeti altına alan Himyerîler, bazı Kuzey Afrika soy bilimcilerine göre Berberîler, Kotamalar ve Sanhadjaların atalarıdır.¹³⁶

M.Ö. 115 senesinden itibaren bütün bu güney bölgeler, güneybatı yaylalardan çıkagelen Himyer kabilesinin hakimiyeti altına girdi. Bu devirden itibaren bölgede görülen medeniyet, her ne kadar hükümdarlık ünvanları "Sebe ve Zû Reydân Kralı" olarak kalmış ise de Himyerî medeniyeti olarak anılmaya başlamıştır.¹³⁷

Himyerîler, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu sahillerinden Hadramevt'e kadar İfrikıyye'de de Azânya sahillerini içine alan geniş bir coğrafyada hüküm

¹³³ Dale R. Lightfoot, "The Origin and Diffusion of Qanats in Arabia: New Evidence from the northern and southern Peninsula", *The Geographical Journal*, c. 166, no: 3, Eylül 2000, s. 221-222

¹³⁴ Salih Musa Derâdke, "Himyer", *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, Şam, 2003, C. 8, s. 619; Günaltay, *a.g.e.*, s. 130.

¹³⁵ Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 1, s. 48.

¹³⁶ Ch. Robin, "Himyar/Himyarite", *Encyclopedie Berbere*, C. 23, s. 3471; Berberilerin, Himyerî kökenlerine dair hipotez Mağrib araştırmacılarının ilgisini cezbetmeye devam ediyor. Bazıları, "Monümental Güney Arap" ve "Tîfinâg" yazımlarının formal bağına vurgu yaparken bu bilgiyi biraz da güvenilir buluyorlar. Esasında, bu ilişki yanıltıcıdır. (Ch. Robin, "Himyar/Himyarite", *Encyclopedie Berbere*, C. 23, s. 3471)

¹³⁷ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, MÜİFY, İstanbul, 2011, s. 93.

sürmüşlerdir. Başkentleri ise Zafâr'dır.¹³⁸ Arkeologlar, Himyer Devletinin M.Ö. 115-M.S. 525 yılları arasında yani Zû Nüvâs'a kadar tarih sahnesinde yer aldığını ifade etmektedirler. Bu da yaklaşık 640 sene gibi bir süre yapmaktadır.¹³⁹

Himyer Krallığı, Sebe ile Kızıldeniz arasında Katabân denilen arazi üzerinde yer alır. Himyerîler evvela, kendilerinden önce kurulmuş olan Katabânlıların yerlerini ele geçirdiler. Sonra da Sebe krallığını ve Reydân'ı istila ettiler. Himyer Krallığı M.Ö. 115 senesinden sonra kurulmuş ve daha sonra Zafâr adıyla tanınan Reydân'ı kendisine merkez edinmişlerdir. Zafâr, San'a yolu üzerinde Moha'nın doğusunda 100 mil uzaklıkta bir iç şehirdir. Zafâr şehri, Sebelilerin başkenti Me'rib, Ma'înlilerin başkenti Karnâ veya Karûna'nın oynadığı rolü oynamıştır. Himyerîler, kültür ve ticarete Ma'in ve Sebelilerin varisi oldular. Dilleri de Sebe ve Ma'înlilerin konuştukları dilin aynısıydı.¹⁴⁰

Sebeliler, bir ticarî devletti. Himyerîler ise Sebe Devleti'nden farklı olarak savaşçı ve fatih devlet olarak ortaya çıkmıştır. Himyerîler; İranlılarla, Habeşlilerle ve başka milletlerle savaşmışlardır.¹⁴¹ Himyer Krallığı, savaş ve fütuhata önem vermiş olmasıyla, Sebe Krallığı'ndan ayrı bir özellik arzeder. Himyerî kralları tarafından devletin sahasını genişletmek için çalışmış olan maharetli komutanlar yetiştirilmiştir. Bunlar, bazı komşu devletlere galip gelmiş, Fars ve Habeşlilere karşı savaşmışlardır.¹⁴²

İlk başlarda Himyerîlerin toprakları Aden ve Zamar¹⁴³ arasında batı Yemen'in güney yarısıyla sınırlıyken kısa bir süre sonra Himyer, Sebe Krallığı'nın kontrolünü ele geçirdi. Afrika'ya sefer düzenledi.¹⁴⁴

¹³⁸ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 2, s. 512.

¹³⁹ Tersîsî, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁴⁰ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 46-47.

¹⁴¹ Corci Zeydan, **el-Arab Kable'l-İslam**, 2 c., Matbaatu'l-Hilâl, Mısır, 1922, C. 1, s. 121; Hasan Süleyman Mahmud, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁴² Hasan, **a.g.e.**, C. 1 s. 47.

¹⁴³ Zimar diye okunsa da doğrusu Zamar'dır. (Abdu'r-Rahman es-Süheyli (ö. 581/1185), **er-Ravdu'l-Ünf fi Şerhi Sîreti'n-Nebeviyye li İbni Hişâm**, 7 c., Tahk. Abdu'r-Rahman el-Vekîl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy, 1967, C. 1, s. 320)

¹⁴⁴ Ch. Robin, "Himyar/Himyarite", **Encyclopedie Berbère**, C. 23, s. 3472.

“Kahtânî Araplardan olan Himyer ve Kehlan kabileleri, riyaset ve krallık için devamlı olarak birbirleriyle rekabet ve niza halinde idiler. Bunlar ülkelerini mihlaflara (çoğulu: mehâlif) ayırdılar. Her mihlafın kuvvet veya zayıflığına göre büyük veya küçük reisi bulunurdu.”¹⁴⁵ Özellikle Me’rib barajının yıkılmasından sonra Yemen’den yarımada’nın diğer bölgelerine göçler vuku bulmuştu.¹⁴⁶ Ama Yemenlilerin hepsi de göç etmemişti. Yemen’de kalan kabileler, birbirlerine uzak ve dağınık olarak yerleşmişlerdi. Bu yüzden ülkede küçük emirlikler meydana gelmişti. Bu emirliklerin her biri geçimlerini tarımdan sağladıkları için tarıma uygun yerlerde ikamet ediyorlardı. İşte bu bölgeler “Mahfed”, burayı yöneten kimseler ise “Zû Mahfed” olarak isimlendirilirdi. Bu mahfedlerin birkaçı bir Zû’nun egemenliği altına girebiliyordu. Bir kişi tarafından idare edilen birkaç mahfedin oluşturmuş olduğu topluluğa mihlâf, mihlâfı yöneten kimseye ise “Kayl” denilirdi.¹⁴⁷ Himyerîler, önceleri Reydân’da oturuyorlardı.¹⁴⁸ Bu dönemde ülkeleri, “Kayl” veya “Zû” denilen meliklerce idare edilen Mahfed ve Mihlaflara ayrılmıştı. Bunların büyüğüne “Zû Reydân” deniliyordu.¹⁴⁹ Bu yüzden de reisleri Zû Reydân ünvanını taşıyordu. Sebelilere galip gelmeleri veya Sebelilerle birleşmelerinden sonra Yemen saltanatı Himyerîlere geçmiş, hükümdarları da bu tarihten itibaren “Meliku Sebe ve Zû Reydân”¹⁵⁰ ve Kayl¹⁵¹ ünvanıyla anılmıştır. Daha sonra Hadramevt’i ele geçirdiklerinde ise kendilerine “Meliku Sebe ve Zû Reydân ve Hadramevt” ünvanını vermişlerdir. Ma’în ve Sebelilerden farklı olarak¹⁵² Himyerîler, hakimiyetleri altına geçirdikleri her yeri hükümdarların lakaplarına ilave etmişlerdir.¹⁵³

¹⁴⁵ Hasan, **a.g.e.**, C.1, s. 146.

¹⁴⁶ Arim Seli olarak bilinen bu hadisenin kahinlik yapan Amr b. Âmir b. Hârise b. İmru’l-Kays tarafından tahmin edildiği rivayet edilmektedir. Amr, barajın yıkılacağını anlamış olacak ki topraklarını satarak Akk’a yerleşti. Akk’tan da Necran’a giderek Mezhac kabilesiyle savaştı. Mezhac’tan da Mekke’ye giderek Cürhüm ile savaştı ve Yesrib’e geçti. (Ahmed b. Ebî Ya’kûb b. Ca’fer Vehb İbn Vâzih Ya’kubî (ö. 292/905), **Târîhu Ya’kubî**, 2 c., Tahk. Abdü’l-Emîr Mihnâ, Şirketü’l-E’lemî li’l-Matbûât, C. 1, s. 249-250)

¹⁴⁷ Mahmûd Şâkir, **et-Târîhu’l-İslâmî**, 25 c., el-Mektebetü’l-İlmiyye, 8. baskı, Beyrut, 2000, C. 1, s. 85.

¹⁴⁸ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 3, s. 266, Günaltay, **a.g.e.**, s. 130, Hasan, **a.g.e.**, C.1, s. 47.

¹⁴⁹ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 47

¹⁵⁰ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 3, s. 266, Günaltay, **a.g.e.**, s. 130

¹⁵¹ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 47.

¹⁵² Ma’înîler krallarına “Melik” Sebeliler ise “Mukerreb” adını veriyorlardı. (Mahmûd Şâkir, **a.g.e.**, C. 1, s. 85)

¹⁵³ Corci Zeydan, **a.g.e.**, C. 1, s. 121; Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 4, s. 68; Günaltay, **a.g.e.**, s. 130.

Tarihçiler, Yemen’de hakim olan kimselere “Tübba” (çoğulu: Tebâbia) lakabını vermişlerdir.¹⁵⁴ Çünkü Yemen’de bir devlet yıkıldıktan sonra hemen yerine, yıkılan devletin yoluna tabi olan yeni bir devlet kuruluyor ve böylece birbirlerine tabi oluyorlardı. Kur’an’da da bu kelimenin bu manada geçtiğini görmekteyiz.¹⁵⁵ Bu lakap sadece Yemen’de, Şihr’de ve Hadramevt’te hakim olanlara veriliyordu. Esasında Müslümanlar için halife, Romalılar için kayser ve İranlılar için kisra neyse Yemenliler için de Tübba o demektir. Bir şey yazdıklarında evvela “denize ve karaya hükmedenin ismiyle” diye yazıyorlardı.¹⁵⁶

Bu lakap ile isimlendirilen ilk kişi ise er-Râiş (el-Hâris b. Zî Şemer)’dir.¹⁵⁷ Rivayetlerde er-Râiş’in Çin’e kadar fetihlerde bulunmuş olduğu söylenmektedir.¹⁵⁸

Dîneverî’nin ifadesine göre ise Tübbalar üç kişidir. Birincisi Çin’e sefer düzenleyen ve güzergahı üzerinde bulunan Semerkand şehrini yerle bir eden Şemer Ebu Kerib; ikincisi Kabe’de kurbanlar keserek Kabe’ye altın bir kapı yaptıran Es’ad; üçüncüsü ise Tübba b. Malkîkerib’dir.¹⁵⁹ Esasında Es’ad Tübbân son Tübbadır.¹⁶⁰ Arap rivayetleri, bu kralın Azerbaycan’a karşı savaştığını,¹⁶¹ Fars kralını hezimete uğrattığı gibi Semerkand kralını da hezimete uğratıp öldürdüğünü; ileri harekâtla ordularının Çin ülkelerine varıp orayı yağma ettiğini ve bol ganimetle döndüğünü iddia ederler. Yine Es’ad’ın ordularının Roma’yı muhasara ettiği ve Konstantiniye’den vergi aldığı rivayet edilmektedir.¹⁶² Tübba’nın birden fazla olması

¹⁵⁴ Abdu’r-Rahman es-Süheyli, **er-Ravdu’l-Ünf fi Şerhi Sîreti’n-Nebeviyye li İbni Hişâm**, 7 c., Tahk. Abdu’r-Rahman el-Vekîl, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, yy, 1967, C. 1, s. 115; Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 2, s. 513; Tübba kelimesi bulunan yazıtlarda kral veya başka bir vazifeyi ifade eden manada geçmemektedir. Muhtemelen bu kelime Kureyş lehçesine göre verilen bir isimdir. Bu kelimenin “bütta” adı verilen kabileden geldiğini bu “Bütta” kelimesinin de zamanla Tübba olduğu da söylenmektedir. (Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 2, s. 516)

¹⁵⁵ Duhân:37 ve Kaf: 14.

¹⁵⁶ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 2, s. 513.

¹⁵⁷ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. 1, s. 211; es-Süheyli, **a.g.e.**, C. 1, s. 156.

¹⁵⁸ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. 1, s. 211.

¹⁵⁹ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dineverî (ö. 282/895), **Kitâbu Ahbâru’t-Tivâl**, Tahk. Abdu’l-Mun’im Âmir, Kahire, 1960, s. 28 ve 46,

¹⁶⁰ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. 2, s. 163-166; es-Süheyli, **a.g.e.**, C. 1, s. 156.

¹⁶¹ İbnü’l-Cevzî, Tübba b. Zeyd’in de Azerbaycan’a gidip orada Türklerle savaşip hezimete uğrattığını ve ayrıca Hîre bölgesine geldiğinde bu bölgeye hayret etmesi sebebiyle Hîre olarak adlandırıldığını rivayet etmektedir. (Ebu’l-Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbn’ül-Cevzî (ö. 597/1201), **el-Muntazam fi Târîhi’l-Mülûk vel’-Ümem**, 19 c., Tahk. Muhammed Abdu’l-Kâdir Atâ ve Mustafa Abdu’l-Kâdir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1992, C. 1, s. 415.

¹⁶² Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 48.

Tübbalarla ilgili rivayetlerin karışmasına sebebiyet vermiştir. Ama en meşhur Tübbâ Kabe'ye örtü çeken Es'ad'dır.

Tübbalarla ilgili efsanevi hikayeleri aktardıktan sonra şunu söyleyebiliriz: Himyerîler, Mekkelilerle rekabet halinde oldukları için geçmişe dair anlatılarında Büyük İskender'in hikayelerinden motifler vardır.¹⁶³ Çünkü genel dünya tarihine baktığımızda Yemenlilerin dünya üzerinde bu kadar büyük bir hakimiyete sahip olmadığını görüyoruz. Muhtemelen bunu diğer kabilelere ve Mekkelilere karşı övünmek için yapıyorlardı. Bu anlatıların diğer bir sebebi ise Arapların Romalılar ve İranlılar gibi temeli çok eskilere dayanan iki büyük medeniyet karşısında kendine bir kök bulma çabası olabilir. Yani bir nevi, Yunan-Fars Medeniyeti ikilemi karşısında kendilerine alternatif bir Arap Medeniyeti oluşturmak istemiş olabilirler. Fakat bütün bu abartılar, Himyerîlerin en azından Arap Yarımadası dışına sefere çıkmış olduklarını da gösterir.

Ayrıca Arap rivayetleri Es'ad'ın Medine'ye karşı savaştığını, Kabe'ye perde örttüğünü ve Araplardan ilk olarak bu zatın Yahudiliği kabul ettiğini iddia ederler.¹⁶⁴ İbn İshak'ın rivayetine göre ise Es'ad, Yesrib'e gelmiş ve beraberinde iki Yahudi alim götürerek Himyerîlerin Yahudiliğe geçmesine vesile olmuştur.¹⁶⁵ Yemenliler Yahudiliğe geçmeden önce putlara ibadet etmekte ve ateşi de kutsal saymaktaydılar. Tübbâ Es'ad, Medine'den Yemen'e giderken yolda Mekke'ye uğramış, Kabe'nin üzerinde hurma ağacının yaprak ve lifinden örülmüş bir örtünün geçirilmiş olduğunu görmüş ve bunun üzerine Kabe'nin üzerine Yemen dokuması çizgili kumaştan yapılma bir örtü çektirmiştir. Böylelikle Kabe'yi ilk giydiren kişi olmuştur.¹⁶⁶

İsimlerini saydığımız bu kişilerden başkası Yemen'de Tübbâ olarak anılmaz. Tübbâ b. Malkîkerib, Erdeşir'in oğlu Sâbûr ve onun oğlu Hürmüz zamanında yaşamıştır. Dineverî'nin ifadesine göre Hint seferine çıkmış ve Hürmüz'ün oğlu

¹⁶³ Ch. Robin, "Himyar/Himyarite", *Encyclopedie Berbère*, C. 23, s. 3472.

¹⁶⁴ Hasan, *a.g.e.*, C. 1, s. 48.

¹⁶⁵ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer Vehb İbn Vâzih Ya'kubî, *Târîhu Ya'kubî*, 2 c., Tahk. Abdü'l-Emîr Mihnâ, Şirketü'l-E'lemî li'l-Matbûât, C. 1, s. 310, İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 2, s.163-166; Makdisî, *a.g.e.*, C. 3, s. 180-181 (I-III bir arada)

¹⁶⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 2, s. 163-166; Makdisî, *a.g.e.*, C. 3, s. 180-181 (I-III bir arada)

Behrâm zamanında ölmüştü. Yine Dineverî'ye göre Tübbanın babasının adı Ebû Mâlik olup kendisinin adı Tübbâ el-Akrân'dı. Yardımsever bir kişi olduğu için bu ismi aldığı rivayet edilir. Dineverî'nin de belirttiği üzere bu sadece bir rivayettir. Tübbâ, hükümdar olduğunda babasının ve dedesinin intikamını almak üzere Çin'e sefere çıkmıştır. Yıkık halde bulunan Semerkand'a uğrayıp Semerkand'ın¹⁶⁷ tekrar inşa edilmesini sağlamıştır. Semerkand'dan çıkarak Tibet'e ulaşmıştır. Tibet'te ot ve yeşilliğin bol olduğu bir yer bulup orada yeni bir şehir inşa ettirip otuz bin adamını buraya yerleştirmiştir.¹⁶⁸ Mes'ûdî, Tübbâ'nın Horasan ve Sicistan'a da uğradığını rivayet etmektedir.¹⁶⁹ Dineverî iskan edilen bu kişilerin Tübbalılar olduğunu ifade etmekte ve kendisinin yaşamış olduğu dönemde dahi bu bölgede yaşayan kimselerin elbiselerinin Arapların giymiş olduğu elbiselerin aynısı olduğunu ve görünüşlerinin de Arap gibi olduğunu ifade etmektedir. Tübbâ'nın buradan da Çin'e gidip Çinlilerle savaştığı ve Çin kralının şehrini yıktığı rivayet edilmektedir. Dineverî, bu rivayetin de doğru olduğunu söyleyerek yıkılan bu şehrin kendisi zamanında bile yıkık bir şekilde durduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁰ İbnü'l Esîr'in de ifade ettiği üzere bunlar sadece rivayettir.¹⁷¹ Bu ünvan, Yemen Habeşlilerin eline geçinceye kadar varlığını sürdürmüştür. Habeşlilerin Yemen'i istila etmesiyle beraber ortadan kalkmıştır.¹⁷²

Himyerîler, III. yüzyılın başından itibaren Sebe ve Hadramevtililerin egemen güçleri ve Yemen'e komşu olan çölde yaşayan Arap kabileleri üzerindeki nüfuzlarını genişletmişlerdir. Himyerîler de aynı politikayı devam ettirmişler ve Riyad'ın güney batısında 240 km. mesafede Me'selü'l-Cumh'da kayalar üzerine oyulan kitabelerde tekrar edildiği üzere, kısa sürede kendi hukuklarını 200 yıldan fazla yarımadanın hakim gücü olarak bütün orta ve batı Arabistan'a egemen kılmışlardı.¹⁷³

Altı yüz kırk sene kadar tarih sahnesinde kalan Himyer Devleti, zaman olarak iki döneme ayrılmaktadır. İlk dönemde hükümdarların Sebe ve Reydân Meliki ünvanını taşıdığı görülmektedir. Bunlar Himyer hükümdarlarının birinci tabakasını

¹⁶⁷ Semerkand şehrinin Tübbâ tarafından kurulduğu da söylenmektedir. Masudul Hasan, **History of İslam**, 2 c., İslamic Publication I. baskı, Lahor 1987, C. 1, s. 38.

¹⁶⁸ Dineverî, **a.g.e.**, s. 28 ve 46.

¹⁶⁹ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C. 2, s. 76.

¹⁷⁰ Dineverî, **a.g.e.**, s. 28 ve 46.

¹⁷¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. 1, s. 211.

¹⁷² Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 2, s. 513.

¹⁷³ Ch. Robin, "Himyar/Himyarite", **Encyclopedie Berbere**, C. 23, s. 3471.

oluştururlar. İkinci dönemde ise hükümdarlar, Sebe & Reydân ve Hadramevt Meliki lakaplarıyla anılmıştır.¹⁷⁴ İkinci tabakayı teşkil eden bu devir hükümdarları Şemer Yer'uş zamanından (m. 274-281) itibaren başlar. Şemer Yer'uş birinci tabakanın son, ikinci tabakanın ise ilk hükümdarıdır.¹⁷⁵ Şemer Yer'uş, Himyer krallarının meşhurlarından biridir. Arap rivayetlerine göre bu kral, Irak, Fars ve Horasan bölgelerine¹⁷⁶ hücum etmiş ve bu bölgelerdeki şehirleri fethetmiştir. Ceyhun Nehri ötesindeki Suğd kentini harap edip yerine kendi ismiyle anılan bir şehir kurmuştur. Burası bugün Semerkand olarak tanınır.¹⁷⁷ Rivayetlere göre Semerkand ismi Şemer Yaruş'tan gelmektedir. Bu kent "Şemer Kend" olarak isimlendirilmiş ve zamanla Semerkand olarak değişmiştir.¹⁷⁸ Kend kelimesi "harab etti" manasına gelmektedir. Yani Şemer Kend, "Şemer Harab etti" manasına gelmektedir.¹⁷⁹ Fakat bu rivayetlerin kesin olmadığını ve tartışmalı olduğunu söylemek gerekir.

II. ve III. yüzyıldaki uzun süren savaşların sonunda Sebeliler eski hakimiyetlerine kavuşmalarına rağmen Himyerîler bunu sona erdirerek Sebe'yi ve 275-300 yılları arasında Hadramevt'te bulunan devleti tarih sahnesinin dışına itmişlerdir. Bunu yapan ise Kral Şemer Yar'ış'tır. İmru'l-Kays'ın 328 tarihli mezar kitabesinde bu kişiden bütün Araplar'ın kralı olarak bahsedilmektedir.¹⁸⁰

2.2.1 Birinci Tabakadaki Hükümdarlar ve Zamanlarında Meydana Gelen Önemli Hadiseler

Arkeolojik kalıntılardan Himyer Devleti'nin ilk tabakadaki hükümdarlarının bir kısmı bilinmektedir. Ayrıca basılmış paralardan da bu tabakadaki hükümdarların isimlerini öğrenmekteyiz. Birinci tabakada otuz ile kırk arasında hükümdardan bahsedilse de ismi geçen bu zevatın birçoğunun muasır veya kardeş oldukları ortaya çıkmaktadır. Araştırmacılar arkeolojik kalıntılardan elde ettikleri isimlerle Yunanlıların zikrettiği isimleri kıyaslayarak hükümdarların isimlerini çıkarmaya

¹⁷⁴ Corci Zeydân, **a.g.e.**, s. 121, Günaltay, **a.g.e.**, s. 130, Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 47.

¹⁷⁵ Corci Zeydân, **a.g.e.**, s. 121, Günaltay, **a.g.e.**, s. 130.

¹⁷⁶ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 47.

¹⁷⁷ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 47.

¹⁷⁸ Makdîsî, **a.g.e.**, C. 3, s. 176. (I-III bir arada)

¹⁷⁹ Âlûsî, **a.g.e.**, C. 2, s. 170.

¹⁸⁰ Ch. Robin, "Himyar/Himyarite", **Encyclopedie Berbere**, C. 23, s. 3472.

çalışmışlardır. Glaser, Habeşliler hakkında yazmış olduğu kitapta miladi birinci asrın ortalarında “et-Tavâf havle’l-Bahri’l-Eritre” kitabının sahibinin zikretmiş olduğu iki hükümdarı bulmuştur. Bu hükümdarlar Kerîbâyil (Charibael) ve İliyâzus’tur (Eleazos). Kerîbâyil, Melikü Sebe ve Reydân iken İliyâzus, Melikü Hadramevt’tir. Diğer taraftan ise Glaser, arkeolojik kalıntılarda birinci tabakada ismi geçen iki hükümdarın “et-Tavâf” sahibinin aktardığına göre aynı zamanda yaşamış olduklarını ortaya çıkarmıştır.¹⁸¹

Arap rivayetlerinin ihtilafından dolayı Himyer krallarının icraatları hakkında doyurucu bilgiye ulaşamıyoruz. Nitekim elde edilen kitabelerdeki bilgilerin, Strabon gibi Yunan tarihçilerinin yazdıkları ile mukayese edilmesine rağmen birbirine yakın asırlarda yaşamış olan kralların çoğunun isimleri arasında benzerlik olduğu için, bu kitabe ve basılmış paralarda adı geçen kralların tarihleri hakkında doğru bilgi edinmek de kolay olmamaktadır. Himyer krallarının isimlerinin birbirine benzemesi ve sayılarının çokluğu muhtemeldir ki Arap tarihçilerinin krallarla kayıtlar ve fütuhatıyla şöhret bulmuş komutanları birbirine karıştırmaları, bunları da krallardan saymalarından ileri gelmektedir.¹⁸²

2.2.1.1 Himyerîlerin Birinci Tabakadaki Hükümdarları ve Saltanat Süreleri

1- Ulhân Nahfân – M.Ö. 115-80

2- Şu’ra Vâtir b. Ulhân Nahfân Yerim Eymen b. Şuara Vâtir b. Ulhân Nahfân – M.Ö. 50-30

3- el-Yeşerah Yahdib ve oğlu Yezil Beyîn – M.Ö. 35-15

4- el-Yeşrah Yahmel b. Yezel Beyîn – M.Ö. 15-5

5-Vâtîr – M.Ö. 5-M.S. 35

6- Keribe İyl Vâtir Buhan’am – M.S. 35-70 (Yunanlıların Charibael dediği melik olmalıdır.)

¹⁸¹ Corci Zeydân, **el-Arab Kable’l-İslam**, Dâru Mektebeti’l-Hayât, Beyrut, t.y., s. 165-166.

¹⁸² Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 47.

- 7- Zemer Ala Zerih b. Kerbi İyl – 70-95
- 8- Hâlik Amer b. Zemer Ala Zerih b. Kerbi İyl – 95-120
- 9- Zemer Ali Beyîn – 120-145
- 10- Veheb İyl Yahber – 145-170
- 11- Laan Nûfan Yuhasdik, Yâsir Yuhasdik, Zemer Ali Yahber – 170-250
- 12- Yâsir En'am – 250-275¹⁸³

2.2.1.2 Birinci Tabakadaki Hükümdarlar Zamanında Meydana Gelen Hadiseler

- 1- M.Ö. I. yüzyılda Hadramevtliler Himyerli yağmacılara engel olmak için bir duvar inşa etti.
- 2- M.Ö. 55 (?) yılında Ma'ın Krallığı yıkıldı.
- 3- M.Ö. 26-25 Himyerîler, Sebe üzerine sefer düzenledi.
- 4- 10-20 tarihleri arasında Himyerîler Sebe'nin bir kısmını işgal edip Zafar'da krallığını kurdu.
- 5- I. yüzyılda Kızıldeniz uluslararası ticareti en iyi seviyeye ulaştı.
- 6- 140 yılında Watarum Yuhanım Sebe Himyerî himayesine alındı.
- 7- II. yüzyılda Himyerîler aralıklı olarak Me'rib'e hakim oldu.
- 8- 200-275 tarihleri arasında Habeşliler Tihame'yi ele geçirdi.
- 9- 210 yılında Kinde kabilesi bölgede önemli bir güç haline geldi.
- 10- 225 yılında Sebeliler Hadramevt'in gücünü kırdı ve Şebve yıkıldı.

¹⁸³ Günaltay, **a.g.e.**, s. 131, Corci Zeydan, **a.g.e.**, s.166.

11- 235 yılında Sebeli Liazz Yuhanuf Yuhasdik ve Şairum Evtar Habeşlileri Himyer topraklarından çıkardı.

12- 270 yılında Himyerîler, Habeşlileri Tihame'nin dışına sürdü.

13- 270-525 Himyerî İmparatorluğu dönemi¹⁸⁴

2.2.2 İkinci Tabakadaki Hükümdarlar ve Zamanlarında Meydana Gelen Önemli Hadiseler

Aşağıda listesini vermiş olduğumuz hükümdarların isimleri hususunda ihtilaf olsa da gerçeğe en yakın olan isim listesi budur. Çünkü bu isimler, hem Arap ve Yunan kaynakları hem de yazıtlardan elde edilen bilgilerin kıyaslanmasıyla elde edilmiştir. Belki de Arap kaynaklarında bu denli çok kral isminin geçmesinin sebebi Kayl ve Zû'ların isimlerini kral isimlerinin içine dahil edilmiş olmasıdır. İkinci tabakadaki bu krallara bakıldığında Arap tarihçilerinin “Tebâbia devleti” olarak bahsetmiş oldukları krallara denk geldiği görülür.¹⁸⁵

2.2.2.1 Himyerîlerin İkinci Tabakadaki Hükümdarları ve Saltanat Süreleri

- 1- Şemer Yar'ış - M.S. 275-300
- 2- Afrikis (el-Sab Zül'-Karneyn) - 300-320
- 3- Amr (Belkıs'ın eşi) - 300-320
- 4- el-Hudhâd (Belkıs'ın kardeşi) - 345-374
- 5- Melikyekrib Yuhenam - 374-385
- 6- Ebu Kerib Es'ad b. Melikyekrib - 385-420
- 7- Hasan b. Es'ad - 420-425

¹⁸⁴ Yule, **a.g.e.**, s.183.

¹⁸⁵ Corci Zeydan, **a.g.e.**, s.168.

- 8- Şurahbil b. Ya'fur b. Es'ad - 425-455
- 9- Şurahbil Yenûf - 455-470
- 10- Ma'da Kerim Yen'am (ve oğlu Lahîa veya Lahnia) - 470-495
- 11- Mersedu'l-Lât Yenûf - 495-515
- 12- Zû Nüvâs - 515-525
- 13- Zû Ceden - 525-533 (hükümdar olamamıştır.)¹⁸⁶

2.2.2.2 İkinci Tabakadaki Hükümdarlar Zamanında Meydana Gelen Hadiseler

- 1- 290 yılında Şemer Yuhariş Hadramevt'i ele geçirdi.
- 2- 297 yılında Şemer Yuhariş'in elçileri Medâin'e gönderilir.
- 3- III. yüzyılın sonlarında el-Avd üzerindeki Himyerî yerleşiminin sona ermesi
- 4- IV. yüzyılın ortalarında Yahudilik, Güney Arabistan'da yayılmaya başladı.
- 5- 339 yılında Theophilus Himyer topraklarında kilise kurar.
- 6- 378 yılında Yahudi Malikerib Şevhetân kalesini inşa eder.
- 7- V. yüzyılın başlarında Tübba Es'ad ve veliahdları Yahudi olduklarını ilan ederler.
- 8- 449/450 yıllarında Şurahbil Ya'fur eski sarayı yenileyerek Me'rib barajını tamir eder.
- 9- 518 yılında I. Habeş saldırısı
- 10- 523 yılında Hristiyanlar Necran'da ve muhtemelen Zafar'da da katledilir.
- 11- 523-525 yılları arasında Habeşlilerle savaşlar yapılır.
- 12- 525 yılında ise II. Habeş istilası olmuş ve Zû Nüvas ölür.
- 13- 535 yılında Himyerîler isyan etmişlerse de Ebrehe bu isyanı bastırarak yönetime gelir.

¹⁸⁶ Günaltay, **a.g.e.**, s. 132.

14- 570 yılında Seyf b. Zî Yezen, Sasaniler'den Habeşlilere karşı yardım ister.

15- 570-571 yıllarında Sasaniler Yemen'i istila eder.¹⁸⁷

2.2.3 Himyerîlerin Son Kralı Zû Nüvas, Ashab-ı Uhdud Hadisesi ve Habeş İstilasası

2.2.3.1 Zû Nüvas'ın Hükümdar Oluşu

Zû Nüvâs'ın asıl ismi Zûr'a'dır. Kendisine Zû Nüvâs denilmesinin sebebiyse, başından bir perçem saç sarkmasıdır. Bundan ötürü de kendisine “Perçem Sahibi”, perçemli manasına gelen Zû Nüvâs denilmiştir.¹⁸⁸

İbn İshâk'ın rivayet ettiğine göre Himyer hanedanından olmayan Lahni'a Zî Şenâtir adındaki bir kişi Yemenlilerin ileri gelenlerini öldürmüş ve yirmi yedi yıl saltanat sürmüştü. İbn İshâk, Lahnîa'nın cinsî sapık olduğunu ve hanedan ailesine mensup olan oğlanları getirtip onlara tecavüz ettiğini rivayet etmektedir. Lahni'a, bunu hanedandan olan erkeklerin onurunu kırıp hükümdar olmalarını engellemek için yapmaktaydı. Oğlanlarla ilişkiye girdikten sonra, odanın penceresine gelip kendisini bekleyen askerlerine işinin bittiğini göstermek için ağzına misvak alır ve dişlerini misvaklardı. Askerler de hanedandan olan oğlana tecavüz eyleminin bittiğini anlardı. Yine bir gün eski hükümdarlardan olan Hasan'ın kardeşi Zûr'a Zû Nüvâs b. Tübban Es'ad'a haber göndermiş ve makamına çağırmişti. Zûr'a yakışıklı ve akıllı bir gençti. Kendisini Lahni'a'nın çağırdığını haber alınca durumu anladı. Yanına ince bir bıçak alıp elbisesine sakladı. Lahni'a'nın yanına gelince Lahni'a onun üzerine saldırdı. Zûr'a, gizlemiş olduğu bıçağı çıkararak Lahni'a'nın boynunu keserek öldürdü. Muhafızların fark etmesini engellemek için de kafasını kopardı ve kopuk başını, Lahni'a'nın daha önceden askerlerine baktığı yere, ağzına misvak da koyarak yerleştirdi. Daha sonra dışarı çıktığında dışarıdakiler nasıl olduğunu sorduklarında, nasıl olduğunu kesmiş olduğu kelleye sormalarını söyledi.

¹⁸⁷ Yule, **a.g.e.**, s. 183-185.

¹⁸⁸ Dîneverî, **a.g.e.**, s. 61.

Lahni'a'nın kopmuş kellesini gören askerler onu yakalayarak böyle bir zalimden kendilerini kurtardığı için onun hükümdar olmasını istediler. O da hükümdar oldu ve Yemen kabileleri onun etrafında birleştiler. Zür'a Himyerîlerin son hükümdarı oldu ve Yusuf adını aldı.¹⁸⁹

2.2.3.2 Necran'da Hristiyanlığın Yayılışı ve Ashab-ı Uhdud Hadisesi

Necran'da Hristiyanlığın nasıl yayıldığı hususunda iki farklı rivayet bulunmaktadır. İbn İshak'ın Vehb'den rivayet ettiğine göre Necran'daki Araplar hurma ağacına tapıyorlardı. Şam taraflarından Hz. İsa'nın dinine mensup olan Feymiyûn'un nasihatleriyle Hristiyan olmuşlardır. Feymiyûn, Şam'dan çıkmış ve yakalanarak Necran'a götürülerek köle olarak satılmıştır. Arapların hurma ağacına tapıklarını görünce onlara nasihatlerde bulunmuş ve Allah'a ibadet etmelerini, ağacın onlara ne kârı ne de zararının olamayacağını söylemiştir. Rivayetlere göre Feymiyûn da dua etmiş ve bir rüzgar gelip ağacı yıkmıştı. Bunu gören Necranlılar da Hristiyan olmuşlardı.¹⁹⁰

İkinci rivayette ise yine Feymiyûn, bir çocuğun Hristiyan olmasını sağlamış ve bu çocuğun gayretleriyle Necran'da Hristiyanlık hızla yayılmaya başlamıştı. Bundan korkan Necran hükümdarı, Abdullah adındaki bu çocuğu uzun uğraşlar neticesinde öldürmüştü. Bu durumu gören ve öfkelenen halk isyan çıkarak hükümdarı öldürdü.¹⁹¹

İki rivayeti incelediğimizde ikinci rivayetin olayın seyri açısından daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Zû Nüvas'ın gönüllü olarak ve barış içerisinde Hristiyanlığa geçmiş insanları bu denli büyük bir cezaya çarptırması makul değildir. Kuvvetle muhtemeldir ki, işbirliği içerisinde olduğu Necran hükümdarına yapılan bu hareketin kendi ülkesine de sıçramasından korkmuş olmalıdır. Hristiyanlığın kendi

¹⁸⁹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 247/861), **Tarihu'l-Ümeme ve'l-Mülûk**, 5 c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407, C. 1, s. 433, İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. 2, s. 167-168.

¹⁹⁰ Makdisî, **a.g.e.**, C. 1, s. 182. (I. Cilt III. Cüz)

¹⁹¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. 1, 329-330; İbn Hişâm ise olayın detayları verilmemekte ve Necranlıların Abdullah b. Sâmir'in inandığı Hristiyanlığı kabul ettikleri anlatılmaktadır. (Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm (ö. 213/828), **Tehzîbu's-Sîreti'n-Nebeviyye**, tash. Yusuf Ali Beryevî, Dâru'l-Yemâme, Beyrut, 2005, s. 35-36)

ülkesinde yayılarak başına böyle bir hadisenin gelmemesi için Hristiyanlara karşı cephe almış olduğu kanaatindeyiz.

Necranlıların Hristiyanlığı benimsemesi üzerine Zû Nüvâs, askerleriyle Necran'ın üzerine yürüdü. Necran'daki Hristiyanları Yahudiliğe davet etti. Onlara iki seçenek sundu. Ya Yahudiliğe geçeceklerdi ya da ateşten hendeklere atılacaklardı.¹⁹² Bu durumdan Kur'an'da şöyle bahsedilmektedir:

“Hazırladıkları hendekleri, tutuşturulmuş ateşle doldurarak onun çevresinde oturup, inanmış kimselere dinlerinden dönmeleri için yaptıkları işkenceleri seyredenler kahrolmuştur! Bu inkarcıların, inananlara kızmaları; onların sadece, göklerin ve yerin hükümrانlığı kendisinin bulunan ve övülmeye layık ve güçlü olan Allah'a inanmış olmalarındandı. Allah her şeye şahiddir.”¹⁹³

İbn İshak'ın rivayet ettiğine göre bu ateşten hendekler yere kazılmış dikdörtgen şeklindeydi. Bu hendeği kazdıktan sonra içinde bir ateş yakmışlar ve Yahudiliğe geçmeyen Hristiyanları bu ateşte yakmışlardı. Rivayet edildiğine göre bu ateşten hendeklerde yirmi bin kişi öldürüldü.¹⁹⁴

2.2.3.3 Habeşlilerin Yemen'i İstilas ve Himyerîlerin Yıkılışı

Yusuf Zû Nüvâs, Hristiyanlık dinine mensub olan Necran bölgelerine hakimdi. Ancak son zamanlarında Yahudiliği kabul ederek Hristiyanlara baskı yaptı ve M. 525 yılında onları ateşte yaktı.¹⁹⁵ Bunun üzerine Devs b. Zû Se'lebân adındaki bir kişi Zû Nüvas'tan kaçıp Kayser'e gelerek durumu anlattı ve Zû Nüvas'a karşı yardım istedi. Bunun üzerine Kayser, Necran'ın kendilerine uzak bir mesafede olduğunu söyleyerek kendisi de Hristiyan olan Habeş kralına bir mektup yazacağını ve Habeşlilerin Yemen'e daha yakın olduğunu söyledi ve Habeş kralına onlara yardım etmesi için bir mektup kaleme aldı.¹⁹⁶ Jüstinyen'in bu isteğinin arkasında iki

¹⁹² İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁹³ Bûrûc: 85/4-9.

¹⁹⁴ Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 21 c., Tahk. Abdullah b. Abdî'l-Hasen et-Türkî, Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Hicr, t.y., C. 3, s. 134.

¹⁹⁵ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 48.

¹⁹⁶ İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 36; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. 3, s. 135.

maksadı vardı: Birincisi siyasîdir. O da bölgenin, müttefikleri olan Habeşlilerin eline geçmesi sayesinde Yemen bölgesini doğu ticareti için güzergah edinmek ve böylece rakibi İran İmparatorluğu'nun ticaretini kesada uğratmak. İkincisi ise dinî olup Hristiyanlığı bölgede hakim kılmaktır.¹⁹⁷ Kayser'in Habeş kralına gitmesini istemesi üzerine Devs, Kayser'in yazmış olduğu mektupla birlikte Habeş kralının huzuruna çıktı. Rivayetlere göre Habeş kralı yetmiş bin askerle birlikte Eryât'ı Zû Nüvas'ın üzerine gönderdi. Eryât'ın askerleri içerisinde Ebrehe el-Eşrem de vardı. Eryât, askerleri ve Devs Zû Se'lebân ile beraber gemiyle Yemen sahiline indi. Bunun üzerine Zû Nüvâs kendisine destek veren diğer kabilelerle birlikte Eryât'ın ordusunun üzerine yürüdü. İki ordu karşı karşıya geldiğinde Zû Nüvâs ve ordusu mağlub oldu. Rivayete göre mağlub olan Zû Nüvâs, atını denize sürerek intihar etmiş ve boğularak ölmüştür. Bundan sonra da Yemen'de Himyer Devleti yıkılıp yönetim Eryât komutasındaki Habeşlilere geçti.¹⁹⁸ Habeş birlikleri komutanı Eryât, Yemenlilere galip geldi ve Necaşi tarafından Yemen valisi tayin edildi. Ancak Habeş orduları komutanlarından olan Ebrehe ile aralarında rekabet başgösterdi ve savaştılar. Neticede Eryât öldürüldü. Bunun üzerine Necaşi'nin rızasıyla Ebrehe, Yemen'in yönetimini ele geçirdi. Bu çarpışmada Ebrehe yaralanmış ve dudağı yarılmıştı. Dolayısıyla Ebrehe'ye "el-Eşrem" (yarık dudak) lakabı takılmıştır.¹⁹⁹

Burada Ebrehe'nin aklına ilk gelen, putperest Arap hacıları Kabe'den çevirmek maksadıyla San'a'da bir Hristiyan mabedi yapmak oldu. Nitekim bu maksatla Kabe'ye bir sefer tertib etmiş ve bu seferinde hüsrana uğramıştır.²⁰⁰ Bu sefere Himyer hükümdarı da katılmıştı.²⁰¹

Himyerîlerin zayıflayıp yıkılmasının sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Sosyo-ekonomik değişiklikler: Roma İmparatorluğunun Hristiyanların zaferiyle sonuçlanan bir mücadeleye girişmiş olması neticesinde zayıflaması ve ortaya çıkan

¹⁹⁷ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 48.

¹⁹⁸ İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁹⁹ İbn Hişâm, **a.g.e.**, s.37-38; İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 1, s. 78-79; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C.3, s. 137-138; Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 48.

²⁰⁰ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 49; Habeşliler Kabe'yi yıkmak istemeleri ve Yemen'i ele geçirip tahrip etmeleri sebebiyle daha sonraki dönemlerde el-Habeş el-eşrâr yani şerir Habeşliler olarak adlandırılmışlardır. (es-Süheyli, **a.g.e.**, C. 1, s. 320)

²⁰¹ İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 1, s. 79.

sosyo-ekonomik değişiklikler Himyerîlerin çöküşünde etkilidir. Çünkü bölgelerarası ticaretin zayıflaması tarımın ihmal edilmesine, tarım arazilerinin sulamasına, barajların erozyona uğramasına ve bir dizi felaketlere yol açarak bölgedeki Evs ve Hazrec gibi bazı kabilelerin göç etmesine sebep olmuştur.

2- Siyasî sebep: Habeşlilerin bölgeyi işgal etmeleridir.

3- Dinî sebep: Bölgede yaşanan Hristiyan, Yahudi ve çok tanrılı inançlara sahip olanlar arasındaki hizipleşmedir.²⁰²

2.2.3 İranlıların Yemen’i İstilas

Ebrehe, Mekke seferinden döndükten kısa bir süre sonra öldü. Yemenliler Habeşlilerin kendilerine zulmünden artık bıkip usanmışlardı.²⁰³ O sırada Ebrehe ve oğlu Yeksûm ölmüş yerine oğlu Mesrûk geçmişti. Taberî’nin rivayetine göre Mesrûk’un asıl babası Ebrehe değil Ebû Mürre el-Feyyâz adında biridir.²⁰⁴ Bunun üzerine Seyf b. Zî Yezen el-Himyerî, Roma İmparatoru’na giderek Habeşlileri şikayet etmiş ve onları Yemen’den çıkarmasını istemişti. Esasında Seyf b. Zî Yezen krallığın kendisine verilmesini istiyordu. Bu isteğini de Kayser’e söyledi. Kayser, bunu kabul etmedi. Sonra, İran Devleti’ne tabi Hîre meliki Nu’mân b. Münzir’in yanına giderek Habeşlilerin zulmünden bahsetti. Nu’mân b. Münzir de kendisini İran hükümdarı ile görüştürmesinde fayda olacağını söyledi.²⁰⁵ Seyf b. Zî Yezen, Enûşirvan’ın huzuruna çıktı. Seyf b. Zî Yezen, ülkesinin Habeşliler tarafından işgal edildiğini söyleyerek yurtlarının Habeş istilasından kurtarmaları hususunda yardım talep etti.²⁰⁶ Fakat Enûşirvan, Yemen’in kendilerine uzak olduğunu ve orada koyun ve deve dışında bir şey olmadığını söyleyerek Seyf’in isteğini geri çevirdi. Sonra da 10.000 dirhem para verip bir de elbise hediye ederek Seyf’i huzurundan çıkardı. Parayı alan Seyf, Kistrâ’nın yanından çıkarken sinirlenerek bu paraları insanlara sattı. Bu durumu öğrenen Kistrâ, Seyf’i huzuruna getirterek ona kralın kendisine verdiği

²⁰² Hirschberg, Haïm Z’ew (1982), ”Himyar”, *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem: Keter Publishing House, **a.g.e.**, C. 8, s. 499.

²⁰³ İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 43; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. 3, s. 158-159; Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 49.

²⁰⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 247/861), *Tarihu’l-Ümemi ve’l-Mülûk*, c. 11, Tahk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Dâru’l-Mâârif 2. baskı, Mısır, t.y., C. 2, s. 143.

²⁰⁵ İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 43; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. 3, s. 159.

²⁰⁶ İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 43; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C.3, s. 158-159; Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 49.

paraları insanlara serpmesinin kendisine yapılmış büyük bir hakaret olduğunu söyledi. Seyf b. Zî Yezen de paraya ihtiyacı olmadığını,²⁰⁷ ülkelerinde altın ve gümüşün çok olduğunu söyledi. Bunun üzerine kral maiyetindekilere danışarak böyle bir şeyin doğru olup olmayacağını sordu.²⁰⁸ Müşavere ettiği kimseler ona zindanda bulunan suçluları bu iş için kullanabileceğini ve bu suçlulardan bir ordu kurmasını teklif etti. Kısra, eğer böyle bir ordu teşkil ederse yenilgiye uğraması durumunda zindanda bulunan suçlulardan kurtulmuş olacak ve galip gelirse de Yemen'i kendi egemenliği altına alacaktı.²⁰⁹ Böylece mahkumlardan oluşan 800 kişilik bir ordu oluşturuldu.²¹⁰ Bu orduya da Vehriz²¹¹ adında yaşlı bir İranlı, komutan olarak tayin edildi. Bu ordu, sekiz gemiyle yola çıktı.²¹² Her bir gemide 100 asker bulunuyordu.²¹³ İki gemi Hadramevt sahiline gelmeden battı.²¹⁴ Seyf b. Zî Yezen de Himyerî kabilelerinden oluşan bir ordu hazırladı.²¹⁵ Habeş komutanı Mesrûk altı gemiyle beraber Hadramevt'e inen Vehriz'i gördüğünde cesaretlendi. Vehriz'e bir haberci göndererek bu kadar az kişiyle gelmelerinin sebebini sordu. Çünkü Habeşlilerin ordusu çok daha kalabalıktı. Mesrûk, Vehriz'e yanlış yaptığını, kendisiyle arasında herhangi bir problem olmadığını ve yol yakinken geri dönmesi gerektiğini belirtti. Bunun için eğer isterse maiyetindeki kimselerle istişare etmesi için bir süre de verebileceğini söyledi. Vehriz, bu isteğin Habeşlilerin kendilerine güç yetiremeyeceği manasına geldiğini anladı.²¹⁶ Yapılan savaş neticesinde Habeşliler yenildi.²¹⁷ Kısra'nın emriyle de Seyf b. Zî Yezen vali tayin edildi.²¹⁸ Seyf, Yemen'deki Habeşistanlıların bir çoğunu öldürdü. Fakat Seyf, bir Habeşli tarafından

²⁰⁷ Taberî, **a.g.e.**, C. 2, s. 144 ; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. 3, s. 159-160.

²⁰⁸ İbn Kesîr, **a.g.e.**, s. 159-160.

²⁰⁹ İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 43; Taberî, **a.g.e.**, C. 3, s. 144; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C.3, s. 160.

²¹⁰ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C.3, s. 160.

²¹¹ Tarihçiler, özellikle de müsteşrik Noeldeke İranlı komutan Vehriz'in çok ihtiyar olduğunu, hatta göz kapaklarının neredeyse gözlerini kapattığını, önünü güçlkle görebildiğini kaydeder. (Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 50)

²¹² İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 43; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. 3, s. 160; Taberî, **a.g.e.**, C. 2, s. 144; Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 50.

²¹³ Taberî, **a.g.e.**, C. 2, s. 144.

²¹⁴ Taberî, **a.g.e.**, C. 2, s. 144; İbn Hişâm, Vehriz'in Aden sahiline indiği rivayet eder. (İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 43) İran'ın coğrafi konumuna baktığımızda Vehriz'in Hadramevt sahiline inmiş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

²¹⁵ İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 43.

²¹⁶ Taberî, **a.g.e.**, C. 2, s. 144-145.

²¹⁷ İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 44.

²¹⁸ Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, C. 1, s. 114.

öldürüldü. Durumu haber alan Kistrâ, 4.000 kişilik bir orduyla Vehriz'i tekrar Yemen'e gönderdi. Vehriz, Kistrâ'nın emriyle bütün Habeşlileri öldürdü. Kistrâ, Vehriz'i Yemen'e vali tayin etti. Vehriz'nin ölümünden sonra yerine oğlu Merzuban geçti. Onun da ölümüyle yerine Hurre Hüsrev b. Beycan b. Merzuban b. Vehriz geçti. Kistrâ'nın bu valiye kızması neticesinde yerine Bâzân'ı vali tayin etti. Bu zat İran Kistrâsı tarafından Yemen'e vali tayin edilen valilerin sonuncusu olup Hz. Peygamber (s) zamanına kadar yaşamış, kavmi ile beraber İslam dinini kabul etmiştir.²¹⁹

²¹⁹ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 51.

3. BÖLÜM

3.1 Sosyal Hayat

3.1.1 Sosyal Yapı ve Günlük Yaşam

Sahile yakın ve kıyısı bulunan toplumlar, dış dünyadan gelecek etkilere daha açıkken, iç bölgelerde yaşayan toplumlar ise değişime ve dönüşüme daha kapalıdır.²²⁰ Himyerîler de Aden bölgesine hakim olmaları sebebiyle söz konusu etkilenmeyi tecrübe etmişlerdir.

Nitekim Yemenliler, Habeşistanlıları hem etkilemiş hem de onlardan etkilenmişlerdir. Habeşlilerden etkilenmiş olduklarının delillerinden biri de Habeşlilere benzer tavırlara sahip olmalarıdır.²²¹ Ünlü seyyah İbn Battuta, 1300'lü yıllarda Himyerîlerin başkentleri olan Zafar'a gitmiş ve oradaki günlük yaşamı şöyle tasvir etmiştir:

Zafar şehri bir çölde kurulmuştur. Köy ve nahiyeleri yoktur. Çarşısı şehir dışında Harca denilen yerde bulunur. Orada meyve ve balık satıldığı için pek çok sinek bulunur. Balıkların ekserisi sardalya cinsinden olup çok yağlıdır. Zafarlılar hayvanlarını bu balıklarla beslerler. Burada satıcılar kadın hizmetçi olup siyah elbise giyerler. Darı eken Zafarlılar tarlalarını kuyudan çektikleri sularla sularlar. Şöyle ki; büyük bir kovaya iple bağlanması suretiyle her ipe bir köle yapışır. Kova, kuyunun üst tarafına sabitlenmiş büyük ve yüksek bir direk üzerinden çekilerek havuza dökülür ve oradan tarlalar sulanır. Buranın halkı ticaretle uğraşır. Bunların adetince, Hint ve sair ülkelerden bir gemi geldiğinde sultanın köleleri sahile gidip bir kayığa binerek gemiye yanaşırlar. Geminin sahibine yahut vekiline, kaptanına ve katibine birer kat elbise verirler. Bu üç kimse için at dahi götürüp bindirirler. Önlerinde sahilden sultanın sarayına kadar tabl ve nefr çalınır. Zafarlılar mütevazi ve dürüst insanlar olup yabancıları severler. Elbiseleri Hint'ten getirilmiş pamuktan yapılmıştır. Bunlar şalvar yerine bellerine peştemal sararlar. Bu beldenin şaşılabacak

²²⁰ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 4, s. 628.

²²¹ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 4, s. 628.

*şeylerinden biri de halkının hal ve hareket bakımından Mağrib ahalisine çok benzemesidir. En büyük camilerinin hatibi İsa b. Ali'nin evine misafir oldum. Bu zat cariyelerini Mağrib cariyelerinin isimleriyle isimlendirmiştir. Halkın çoğunun başı açık olup sarık sarmazlar. Yemekleri darıdan ibarettir. Bu benzerlik Sanhace ile diğer Mağrib kabilelerinin aslen Himyerî olduğu hakkındaki sözü teyit eder.*²²²

Kızıldeniz'e sahili bulunan yerlerde yaşayan insanlarda dil ve görünüm olarak Afrikalılara benzerlikler olduğunu görüyoruz. Arkeolojik bulgulara göre İslam'ın gelmesine yakın bir zamanda Uman'da ortalama erkek boyu 167 cm, kadın boyu ise 156 cm idi. Ayrıca ortalama erkek yaşı 32.8, kadınların ise 33,4 yıldı. Kadınların ölümünün doğum esnasında anne ölümleriyle kuvvetli bir ilişkisinin olduğunu söyleyebiliriz. İnsanlar, genelde zayıf ve kısa boyluydu. Arap Yarımadasında nüfus hareketliliklerinin fazla olduğunu düşündüğümüzde²²³ bu arkeolojik bilgilerden hareketle Himyerîlerin de bu ortalamalara yakın bir orana sahip oldukları düşünülebilir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Güney Arabistan bölgesini Kuzey Arabistan'dan ayıran temel fark, bu bölgede tarımın yapıyor olmasıydı. Tarım yapılan toplumlarda birlik olmanın temelinde sadece kan bağı değil toprak da yatmaktadır. Bu açıdan düşündüğümüzde Himyerîlerin sadece kan bağına dayalı olmayan bir toplum olduğunu söyleyebiliriz. Yaşadıkları coğrafyayı da göz önünde bulundurursak Himyerîlerin tarım, hayvancılık, zanaat ve ticaret ile uğraşmış oldukları ortaya çıkar. Toplumsal sınıf bağlamında değerlendirecek olursak “askerler, çiftçiler-bedevîler, sanatkarlar ve tüccarlar”²²⁴ olmak üzere dörtlü bir tasnif yapabiliriz.

Sosyal hayatta ilk olarak kadınları ele alacak olursak; Yemen'de kadınların yöneticilik yapmadığını görürüz.²²⁵ Bu da Himyerîlerin ata-erkil bir toplum olduğunu göstermektedir. Ama şunu da belirtmemiz gerekir ki Himyerîlerde kız çocuklarını diri diri toprağa gömme adeti de bulunmuyordu. Çiftçiliğin yaygın bir şekilde

²²² İbn Battuta (ö. 770/1368), **Büyük Dünya Seyahatnamesi**, sad. Ali Murat Güven, Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul, t.y., s. 185-186.

²²³ Yule, **a.g.e.**, s. 84.

²²⁴ Hüseyin Algül, “Himyerîler” **DİA**, C. 18, s. 62.

²²⁵ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 4, s. 616.

yapılmış olduğu bölgelerde kadınların tarlada çalıştığını da düşünürsek; Himyer kadınlarının aktif sosyal ve ekonomik hayatın temelini bir paydaşı olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca Yemen’de kumaş üretimini düşündüğümüzde kadınların dokumacılıkla da uğraştıkları ortaya çıkmaktadır.

Paul Yule, Himyerîlerde kadının erkeğe nazaran toplum içerisinde daha az prestije sahip olduğunu söylemekte ve kadınların çocuklarının anneleri olarak düşünüldüğünü ifade etmektedir. Ayrıca Paul Yule, antik Yemen’de kadınların birden fazla erkekle evlendiğini ve evlilik dışı ilişkilerin var olduğunu iddia etmektedir.²²⁶ Evlilik dışı ilişkilerin her toplumda olabileceğini düşündüğümüzde zinanın bu toplum içerisinde de var olduğunu söyleyebiliriz. Ama kadınların birden fazla erkekle evlendiği şimdiye kadar kanıtlanmamıştır. Böyle bir şeyin olduğunu varsaysak bile bunun yaygın olduğunu söylemek hata olacaktır.²²⁷

İbranilerde olduğu gibi Araplarda da çocukları sünnet etme adetleri bulunuyordu.²²⁸ Himyerîlerin de hem Arap olmaları hem de Yahudiliği benimsemeleri sebebiyle çocuklarını sünnet ettirdiklerini söylemek hata olmayacaktır.

Ayrıca çocuklar yeni doğduğunda kesilen “akîka” diye isimlendirilen kurban, Habeşlilerde olduğu gibi Yemenliler tarafından da kesilirdi.²²⁹ Himyerîlerde çocuklara verilen isimler Kuzey Arabistan’da çocuğa verilen isimlerden oldukça farklıdır. Himyerîler, çocuklarına birleşik isimler verirlerdi. Bu isimlerin de tapmış oldukları ilahlarıyla bağlantısı vardı.²³⁰

Himyerîlerden günümüze kalan birçok yazıt bulunmaktadır. “Paul Yule 1998-2010 yılları arasında San’a’nın 130 km güney doğusunda yapmış olduğu kazılarda yaklaşık 200 yazıt bulmuştur.”²³¹ Bu da Himyerîlerin Hicaz Araplarının aksine yazıya önem verdiklerini göstermektedir. Fakat okuma yazmayı öğrenmiş

²²⁶ Yule, **a.g.e.**, s. 83.

²²⁷ Korotayev, **a.g.e.**, s. 25.

²²⁸ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 4, s. 653.

²²⁹ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 4, s. 654.

²³⁰ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 4, s. 656.

²³¹ <http://www.heritagedaily.com/2014/01/excavations-of-ancient-ruins-of-zafar/101013> (çevrimiçi) 20/05/2014.

oldukları bir okulları olup olmadığını bilmiyoruz. Himyerîler, okuma yazmayı bireysel olarak öğrenmiş de olabilirler. Cahiliyye döneminde Mekkelilerin de okuma yazma öğrenmiş oldukları bir kurumlarının olmaması Himyerîlerin okullarının olmaması ihtimalini daha da kuvvetlendirmektedir. Ama günümüze gelen birçok yazıttan Himyerîlerin okuma yazmaya büyük önem verdiklerini söyleyebiliriz.

Himyerîlerde eğlence hayatını inceleyecek olursak; Yemenlilerin arpadan “mizr”, baldan da “bit” denilen sarhoşluk veren nebizler yapıyor olduklarını görmekteyiz. Rasulullah (s) bu içkiyi sarhoşluk vermesi sebebiyle yasaklamıştı.²³² Bilindiği üzere içki, eğlence hayatının en önemli unsurudur. Himyerîlerin de eğlence hayatında içki içtiğini söyleyebiliriz. Ama bunun bir ölçüsü olması gerekir. Çünkü Himyerîler, Yahudiliği benimsedikleri için içkinin toplum hayatında çok fazla yaygın olmadığını söylemenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bilindiği üzere Yahudilikte içki içmek yasaktır. “Yahudilerin şarap ticareti yapmış olduklarını”²³³ da göz önünde bulundurursak; biz, Himyerîlerde içki tüketiminin çok fazla olmadığını, daha çok içki üretimi ve ticareti yaptıklarını tahmin ediyoruz.

3.1.2 Himyer Lehçesi ve Yazısı

Sâmî dil ailesinden olan Arapçanın, bu dil ailesinin eski Mısır dilini de içine alan bir Hâmî-Sâmî köke bağlı olduğu düşünülmektedir. Sâmî diller, doğu (Bâbil ve Asur dillerinin bağlı olduğu Akadca) ve batı (Fenike, Nabatî ve İbrânî dillerini içine alan Ken‘ânî diller ve Ârâmî dilinin yer aldığı kuzeybatı grubu ile eski ve yeni lehçeleriyle Habeşçe, güney ve kuzeybatı Arapçası’nın teşkil ettiği güneybatı Sâmî diller grubu) olmak üzere iki büyük kola ayrılır.”²³⁴ Sâmî milletlerin ana yurdunun tam olarak neresi olduğu bilinmemektedir. Anayurtları ister Irak, ister Arabistan, isterse de Habeşistan olsun bunların birbirlerinden ayrıldıkları dönemlerde aynı dili konuşuyor oldukları bir gerçektir. Bu ilk Sâmî lehçesi, Sâmî dillerin temeliydi. Fakat

²³² Buhârî, Meğâzî, 60; Edep, 80; Müslim, Eşribe, 70, 71.

²³³ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 4, s. 668.

²³⁴ Nihat M. Çetin, “Arap”, **DİA**, C. 3, s. 282.

bu milletler ayrı ayrı yerlere dağıldıktan sonra Himyerîce, İbranice ve Süryanice gibi ayrı ayrı lehçeler ortaya çıkmıştır.²³⁵

Güney Arabistan eski dilleri, Sâmi dil ailesine mensuptur. Bu diller hakkındaki bilğimiz sadece onlardan günümüze kalan yazıtlardır.²³⁶ Bu dillerin Arapça olduğu kadar Kuzeydoğu Afrika dilleriyle de benzerliğinin olduğu görülmektedir. M.Ö. I. ve II. yüzyılda Güney Arabistan'a dil ve yazının nasıl ve ne zaman ulaştığı konusu Sâmi araştırmalarının tartışmalı bir alanıdır. Birçok önemli arkeolojik veri, bu sorularla ilgili olsa da söz konusu sorular hakkında birçok farklı yorumlarda bulunulmuştur.²³⁷ Kalkaşendî ise Arap hattını ilk yazanın Himyerîlerin atası olan Himyer b. Sebe olduğunu rivayet etmektedir.²³⁸

Himyerîler, Güney Arabistan'ın lehçeleri arasında sessiz harf ağırlıklı bir dile sahiptiler.²³⁹ Şurası kesindir ki Himyerîler aslında Sebe dilini kullanmıyorlardı; fakat Arapça ve Sebe dili arasında bir yer tutan bir dili konuşuyorlardı. İslam öncesi dönemden kalan iki kitabe ve özellikle 875-971 yılları arasında yaşamış olan el-Hasan el-Hemdânî'nin bize sunmuş olduğu bilgiler sayesinde bu kanaate varabiliyoruz. Bu dil, yirmi dokuz ses ve kelimeleri ayırmak için kullanılan bir çizgiden oluşur. Bu dilin iki formu bulunmaktadır. İlk formdaki abidevî (monumental) karakterler daire, dikdörtgen ve haç gibi basit geometrik şekillerden türemiştir. Bu formda harflerin birbirine eklenmediği görülmektedir. Bu formu, özellikle uzun süre muhafaza edilmesini istedikleri bronz dökümlerinde veya kaya oymalarındaki metinlerde kullanmışlardır. İkinci formdaysa harfler bitişik halde kullanılırken yaygın biçimde aynı satır üzerinde birbirlerine eklenmiştir. Güney Arapçasının alfabesi, kökünü Lavant'tan alır. Fenikelilerin kullandığı alfabenin harfleriyle aynı değer ve forma sahip 8 ya da 9 ortak harfi vardır. Çok önceki dil

²³⁵ M. Şemseddin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, sad. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu, Ankara 1997, s. 34.

²³⁶ Schippmann, **a.g.e.**, s. 19.

²³⁷ Yule, **a.g.e.**, s. 34.

²³⁸ Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Ali Kalkaşendî (ö. 821/1418), **Subhu'l-E'sâ fî Sınâati'l-İnşâ**, el-Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Amme, Kahire, 1963, C. 3, s. 9.

²³⁹ Ch. Robin, "Himyar/Himyarite", **Encyclopedie Berbere**, C. 23, s. 3471.

kökenlerinin aynı olmasına rağmen Himyer alfabesi Arap alfabesinden oldukça farklıdır.²⁴⁰

Esasen Himyerîler yazarken konuşma dillerini kullanmıyorlardı. Bunun yerine Sebe diliyle yazı yazıyorlardı. İşte tam da bu yüzden Sebe diliyle yazılmış olan kitabelerin Himyerîler döneminden kaldığı söylenebilir. Şunu da eklemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Himyer lehçesini konuşabilen bir kişi, Sebe lehçesiyle yazılan bu kitabeleri okuyabilirdi.²⁴¹ Bu da Sebe lehçesiyle Himyer lehçesi arasında çok büyük farkların olmadığını göstermektedir.

Himyerîler, Arapların müsned olarak adlandırmış olduğu yazı karakterini kullanıyorlardı.²⁴² Bu yazıdaki harflerin her birinin ayrı ayrı sembolleri bulunmaktadır. Mesela “Tı” harfi güç yetirmeye (Tâkatün) delalet eder. “Be” harfi ise (bâb) kapıya benzer. Ayn harfi (ayn) göze benzer. “Kef” harfi ise (el-Kef) avuç içine benzer. “Kaf” harfi (el-Kalb) kalbe benzer. “Ye” harfi ise (el-Yedü’l-Makbûdatü) tutulmuş ele benzer. Daha sonraları Araplar bu harflerin birçoğunu geliştirerek kullanmışlardır. Geliştirilen bu harfler ise “be, cim, ra, sin veya şın, ayn, fe, kef, lam, mim ve vav”dır.²⁴³

Arapların müsned olarak adlandırılan Himyerîlerin yazı karakterlerinin Habeş’in yazı karakteriyle yakın akraba olduğu görülmektedir. Bu yakınlık, modern Etiyopya dilinin yardımıyla anlaşılmaktadır. Himyerîlerin kullandığı bu yazı, sağdan sola doğru yazılır. Ayrıca bu yazının yazıtları çözmeyi kolaylaştıran enteresan bir özelliği vardır. Bu özellik, her iki kelime arasında bulunan dikey bir çizgidir. Himyerîlerin kullanmış olduğu enteresan bir yazı türünü de kurban kesmek için kullanılan mermer bir taş üzerinde görmekteyiz. Bu yazıtı bakıldığında “boustrophedon” adı verilen bir yazma şekli dikkatimizi çekmektedir. Yani yazıtın

²⁴⁰ Ch. Robin, “Himyar/Himyarite”, *Encyclopedie Berbere*, C. 23, s. 3472.

²⁴¹ Yule, *a.g.e.*, s. 34.

²⁴² Col. Playfair, “On the Himyaritic Inscriptions Lately brought to England from Southern Arabia”, *Transactions of the Ethnological Society of London*, Vol. 5 (1867), pp. 176.

²⁴³ Zeyd Sâlih el-Fakih, “Lügatü Himyer ve’l-Lügatü’l-Arabiyye”, *Mevsûatü’l-Yemeniyye*, Müessesetü’l-Afif es’Sekâfiyye, San’a, 2003, C. 4, s. 2492-2493.

ilk satırı sağdan sola ikinci satırı soldan sağa sonraki satırlar da tekraren sağdan sola ve soldan sağa şeklinde devam etmektedir.²⁴⁴

IV. yüzyılın sonlarından itibaren Himyerîlerin yazmış oldukları yazıtların kalite olarak gerilediği görülmektedir. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Birinci sebep yazımsal modellerin eksik olması, ikinci sebep ise anlaşılır ve akıcı bir şekilde yazı yazabilecek kimselerin az olmasıdır.²⁴⁵

Himyer lehçesi VI. yüzyılda oldukça gerilemiştir. Bunun sebebi ise bölgenin İranlılar²⁴⁶ ve Habeşlilerin işgaline uğramasıdır. Özellikle İranlıların bu bölgeye hakim olarak Ebnâ adı verilen yeni bir ırk meydana getirmeleri, dilin oldukça değişime uğramasına sebep olsa gerektir.

Himyerîlerin lehçesi Kureyş lehçesinden farklı bir lehçeydi. Bir rivayete göre Himyer kralının yanına giden bir kişiye kral “sib” (Kureyş lehçesinde atla demek) demiş bunun üzerine kralın dediğini yapan kişi atlamış ve bacağı kırılmıştır. Bunun üzerine kral kendi Arapçalarının farklı olduğunu söylemiştir. Himyer lehçesinde bu kelime “otur” demektir.²⁴⁷ Ayrıca Kur’an’ın inmiş olduğu Arapça ile arasında nahiv ve sarf bakımından birçok farklılık bulunmaktadır. Bu farklılardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Sondaki Nun: Kureyş Arapçasında kelimenin başına tarif edatı olan “el” takısı gelirken Himyer lehçesinde tarif edatı olarak kelimenin sonuna “nun” eklenmektedir.

2- Arapçada işaret zamiri olan “hâzâ” nın yerine kelimenin sonuna “nun” harfi eklenir. Örneğin “وَتَشْنُ” in manası “هَذَا صَنْمٌ” dir.

3- Himyer lehçesinde kelimelerin sonunda kullanılan “mim” harfi fasih Arapçadaki tenvinin yerine kullanılmaktadır.

²⁴⁴ Col. Playfair, **a.g.m**, pp. 176.

²⁴⁵ Yule, **a.g.e.**, s. 39-40.

²⁴⁶ Yule, **a.g.e.**, s. 40.

²⁴⁷ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 4, s. 60.

4- Himyer lehçesiyle yazılmış kitabelerde “elif, vav ve ye” harfleri kelimelerin ortasında ve sonunda çokça hazf edilmektedir.

5- Himyer lehçesinde “hüve” zamirinin fasih Arapçada kelimenin sonuna bitişik yazılan “hu” zamirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

6- Himyer lehçesiyle yazılmış hat ve yazıtlarda “te” harfi fushada olduğu gibi bitişik yazılmamaktadır.

7- Fasih Arapçadaki “İf’âl” babının hemzesi Himyer yazı dilinde “هَاءٌ” ya karşılık gelmektedir.

8- Himyer lehçesinde mu’tel fiildeki vâvu’l-cemâa ile beraber illet harfi hazf edilmez.

9- “Zû” kelimesi Kur’an’da sahip manasına gelir. Himyer lehçesindeki yazı dilinde ise “vav” harfi hazf edilir.

10- Himyer lehçesinde “همو” cemi durumunda mefulün zamiridir.²⁴⁸

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm (h. 157-254) Kur’an’da 26 tane Himyer lehçesine ait kelime saymakta ve bunların her birinin manasını vermektedir.²⁴⁹ Kur’an’da geçen Himyer lehçesine ait kelimelerin bir kısmı ise şunlardır:

1- Necm Suresinin 61. ayetinde²⁵⁰ “سَامِدُونَ” kelimesi Himyer lehçesine ait olup manası muhtaç olmamadır. İbn Abbas bu kelimenin Himyer lehçesinde olduğunu söylemiş ve muhtaç olmama manasını vermiştir.²⁵¹

2- Hud suresinin 62. ayetinde²⁵² “مَرْجُوا” kelimesi Himyer lehçesinde hakir manasına gelmektedir.²⁵³

²⁴⁸ Abdü’l-Gani İrvânî Zâde ve Seyyid Muhammed Emîrî, “el-Fark beyne Lügati’l-Kur’ani’l-Kerim ve beyne’l-Lugati’l-Himyeriyye”, **Âfâku’l-Hadâratî’l-İslâmiyye Akademiyetü’l-Ulûmi’l-İnsâniyye ve’d-Dirâsâtî’s-Sekâfiyye**, 13. sene 2. sayı, 1431, s. 52.

²⁴⁹ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm, *Lügâtü’l-Kabâilî’l-Vâride fi’l-Kur’an’i’l-Kerim*, yazarın Hâlid Hasan Ebu’l-Cûd: <http://sunnahway.net/books/logat.pdf> (çevrimiçi) 20/05/2014.

²⁵⁰ Ve siz gaflet içerisinde oyalanmaktasınız.

²⁵¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 247/861), **Câmiu’l-Beyan an Te’vîli’l-Kur’an**, 24 c., Tahk: Ahmed Mahmud Şakir, nşr. Müessesetü’r-Risâle, 2000, C. 22, s. 560

3- Âl-i İmrân suresinin 39. ayetinde geçen حُورًا kelimesi Himyer lehçesinde hikmet sahibi manasına gelmektedir.

4- Âl-i İmrân suresinin 122. ayetinde geçen “تَفْشَلًا” kelimesi Himyer lehçesinde korkmak, korkak olmak manasına gelmektedir.

5- A’raf suresinin 66. ayetinde geçen “سَفَاهَةً” kelimesi Himyer lehçesinde delilik manasına gelmektedir.²⁵⁴

Günümüzde Yemenlilerin lehçelerinde Himyerîlere ait kelimeler de bulunmaktadır. Bu kelimelerden bir kısmı ise şunlardır:

1- وَثَرٌ: Bu kelimenin manası evin temelini atmaktır. Himyer lehçesindeki aslı ise “he-ve-se’-ra” dır.

2- شَيَّمَ: Kaldırmak manasına gelmektedir. Himyer lehçesindeki aslı ise ş-m-v’dir.

3- حَجَرَ: Engellemek manasına gelmektedir. Himyer lehçesindeki aslı ise he’-ce-ra’dır.

4- سَمَكَ: Kaldırmak demektir.²⁵⁵

Kaynakların doğrudan doğruya Himyerîlerin üzerine yazı yazmış oldukları zikredilen materyaller ise şunlardır:

1- ‘Asîb: Hurma dalıdır. Bu maddenin üzerine iki şekilde yazı yazılır. Birinci yazma çeşidi dal henüz kurumamışken bıçakla oyarak yazmadır. İkinci yazma şekli ise kuruyan dalın üzerine kalem ve mürekkeple yazmadır.²⁵⁶ İslam öncesi şiirlerden anladığımız kadarıyla ‘asîb Arabistan’da kullanılıyordu. İbn Düreyd’den edindiğimiz bilgiye göre Himyer kitapları yaş hurma yaprağının dalına yazılmıştır.²⁵⁷ Bu yazma

²⁵² قَدْ كُنْتُ فِيْنَا مَرْجُوًّا (İçimizde ümit beslenen birisiydin.)

²⁵³ Abdu’r-Rahmân Celâlu’d-Dîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’an*, Tahk. İsmâ Fâris ve Muhammed Ebû Saîlik, Dâru’l-Cil, Beyrut, 1988, C. 1, s. 175.

²⁵⁴ bkz. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm, *Lügâtü’l-Kabâili’l-Vâride fi’l-Kur’an’i’l-Kerim*, yazar Hâlid Hasan Ebu’l-Cûd, <http://sunnahway.net/books/logat.pdf>, (çevrimiçi) 20/05/2014.

²⁵⁵ Zeyd Sâlih el-Fakîh, “Lügâtü Himyer ve’l-Lügâtü’l-Arabiyye”, *Mevsûatü’l-Yemeniyye*, Müessesetü’l-Afîf es’Sekâfiyye, San’a, 2003, C. 4, s. 2494-2497.

²⁵⁶ Mohammed Maraqtan, “Writing Materials in Pre-Islamic Arabia”, *Journal of Semitic Studies*, XLIII/2, Autumn, 1998, s. 292.

²⁵⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri İbn Düreyd (ö. 321/933), *Cemheratü’l-Luga*, 3 c., Dâru Sâdir, Beyrut, t.y., C. 1, s. 254.

materyali daha çok Yemen ve Hicaz bölgesinde yaygındı. Yemen’de üzerine yazı kazınmış olan yeni bir ‘asîb bulunmuştur. Görünen o ki bu yazı malzemesi günlük işler ve anlaşmalar için kullanılabilen taşması oldukça kolay olan bir malzemedir. Yeni olarak keşfedilen bu ‘asîbde dikkatimizi çeken diğer bir husus da üzerindeki yazının içeriğidir. Bu yazıtta bahsedilen konular diğer monumental (abidevî) yazıtlardan farklı olarak günlük hayatla ilgilidir.²⁵⁸

2- Muhrak: Beyaz ipek olarak tarif edilir. Bu ipek kumaş, zambak ile parlatıldıktan sonra yazıma hazır hale gelir. Muhrak, Himyer kralı Katan Mâzin b. Ezd’in danışmanı tarafından Şihr ve Uman halkına mektup yazmak için kullanılmıştır.²⁵⁹

3- Müsned yazı karakterlerinin genellikle bronz plaka ve taş üzerine yazıldığından²⁶⁰ yola çıkarak Himyerîlerin yazı malzemesi olarak bronz plaka ve taşları kullanmış olduğunu söyleyebiliriz. Vehb b. Münebbih’in bir rivayeti de bu tezimizi güçlendirmektedir. Bu rivayette Himyer’in taş ve demirden yapılmış olan silahların üzerine yazılar yazıldığından bahsedilmektedir.²⁶¹ Himyer’in taşların üzerine yazı yazmış olması yazı malzemesi olarak taşın da kullanıldığını göstermektedir. Nitekim arkeologların bulmuş oldukları yazıtların taş zemin üzerinde yazılı olması bunun kanıtıdır.

Bulunan bir yazıtın mermerden olması mermerin üzerine de yazı yazıldığını göstermektedir.²⁶² Me’rib bölgesindeki Balak el-Evsat dağında bulunan antik taş madeni ocağından mermer çıkarılmaktaydı. Tapınakların mermerden yapılması²⁶³ bu bölgede mermerin kullanım alanının oldukça geniş olduğunu göstermektedir.

3.1.3 Mimari

Corci Zeydan, Himyerîlerin yaşamış oldukları Me’rib, San’a ve diğer yerlerde bulunan kalıntıların iyice araştırılması ve gerekli kazıların yapılması

²⁵⁸ Maraqtan, **a.g.e.**, s. 293; Yule, **a.g.e.**, s. 40.

²⁵⁹ Maraqtan, **a.g.e.**, s. 297.

²⁶⁰ Maraqtan, **a.g.e.**, s. 306.

²⁶¹ İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 62.

²⁶² Col. Playfair, **a.g.e.**, s. 176.

²⁶³ James A. Harrell, **a.g.m.**, s.182 ve 188.

durumunda Nil vadisinin, Feraga tarihinin, diğer taraftan Fırat vadisinin Asur ve Bâbil tarihlerini ortaya çıkaracak eşsiz kıymette eserler olduğunu söylemiş ve bu durumu zamanında yaşamış olduğu Osmanlı Hükümetinin bilimsel heyetler göndererek çözmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁶⁴ Bu eseri 1906 yılında tamamlayan Corci Zeydan'ın önerisi Osmanlı Hükümeti tarafından yerine getirilememiş; bu kazıları yapanlar, batılı bilim adamları olmuş ve birçok mimarî ve sanatsal eseri ortaya çıkarmışlardır.

Bilindiği üzere Himyerîler, ülkelerini “Kayl” veya “Zû” denilen meliklerce idare edilen Mahfed ve Mihlaflara ayırmıştı.²⁶⁵ Mihlaf'ın bölgesel bir tanımın yanında yönetimle de ilgili olduğunu zikretmiştik.²⁶⁶ Mahfed (çoğulu: mehâfid) ise “kasr” denilen büyük lüks evlerin birbiriyle bağlanmasıyla bir araya getirilmiş kalelerdir. Mahfed kelimesi Güney Arabistan'ın lehçesinde kale ve hisar manasına gelmektedir. Mahfedde askerler savunma amaçlı bulunurlardı. Himyer lehçesinde ise mahfede “mahfeden” denilirdi.²⁶⁷

Bu mahfedleri oluşturan kasırların en meşhuru Gumdân Kasr'ıdır. Bu bina San'a'da binlerce yıl önce inşa edilmiş olup kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Bu köşkte, nefis süslemeler, mermerler ve binanın güzelliğini simgeleyen temsiller bulunmaktaydı.²⁶⁸ Bu köşk taştan yapılmıştır. Taşlar, büyük bir ustalıkla dizilmiş olup dışarıdan bakıldığında tek bir taş parçasıymış gibi görünmektedir. Taşlar arasındaki bağlantı noktalarını görebilmek çok zordur. Binada bulunan mermerlerin ortasında derin oyuklar bulunmaktadır. Bu oyukların içinde de mermerleri birbirine bağlayan demirden ve kurşundan kazıklar yer almaktadır. Bu demir ve kurşun kazıklar, taşlar üzerinde ve temeldeki taşlarda da uygulanmış ve böylece binanın sağlamlığı artırılmıştır. Yine aynı mimarî tekniğin Me'rib barajında

²⁶⁴ Corci Zeydan, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, 2 c., Çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, C. 1, s. 41-42.

²⁶⁵ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 47.

²⁶⁶ Hiroshi Matsumoto, “The History of Uzlâh and Mikhlâf in North Yemen”, **Proceedings of the Seminar for Arabian Studies**, Vol. 24, Proceedings of the Twenty Seventh Seminar for Arabian Studies, London, 22-24 July 1993, pp. 175-182, s. 177 ve 179, 180.

²⁶⁷ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 8, s. 35.

²⁶⁸ Abdullah Alî el-Kemîm, **Hâzâ Hüve Târihu'l-Yemen**, 3 c., Mektebetü'l-Medbûlâ, Kahire, 2009, C. 1, s. 518.

da uygulanmış olduğunu görüyoruz.²⁶⁹ Bu köşkte enteresan olan bir şey de rüzgar estiğinde hayvan seslerine benzer sesler çıkmasıdır. Yine bu binada bir su saati bulunuyordu. Bu su saatinin akrep ve yelkovanı ise su damlacıklarıydı. Himyerîler, saatin kaç olduğunu hesaplamak için bu su damlamalarına bakıyorlardı.²⁷⁰ Bu Kasr'ın dört cephesi bulunmaktaydı. Her bir cephenin rengi farklı olup bu renkler beyaz, kırmızı, sarı ve yeşildi. Bununla birlikte binanın içine her iki çatı arasında 40 zira (yaklaşık 36 metre) olmak üzere yedi çatılı bir kasr inşa edildi. Güneş doğduğunda bu çatıların gölgesi görülüyordu. Çatının da üzerine renkli mermerle inşa edilen bir oturma yeri (teras) yapıldı. Terasın üzerine de tek bir mermerle yapılmış çatı yapıldı. Terasın her bir köşesine aslan heykelleri yerleştirildi. Rüzgar estiğinde heykelin arkasından giriyor ve ağzından çıkarken kükreme sesine benzer bir ses çıkıyordu. Gumdân'ın önemli özelliklerinden biri de aydınlatmasıdır. Bu kasır, gece aydınlatıldığında dışarıdan bakılınca yıldırımın parlamasına benzer bir şekilde parlıyordu. Bu köşke giden bazı yollardan gelen kişiler köşkü yıldırım zannederlerdi.²⁷¹

Habeşliler 525 yılında Himyerîlerin hakimiyetindeki Yemen'i istila ettiğinde Gumdân Kasr'ını yıkmışlardı. Bu kasır daha sonra yeniden inşa edilmişti.²⁷² Hatta Seyf b. Zî Yezen el-Himyerî yönetimi ele geçirdiğinde Gumdân Kasrı'na yerleşmiş,²⁷³ Abdulmuttalib'in de içinde bulunduğu Kureyş heyetini bu köşkte kabul etmişti.²⁷⁴ Bu Kasır, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde yıkılmıştır.²⁷⁵ Yemen kahinleri bu köşkü yıkan kimsenin öldürüleceğini iddia ediyorlardı. Kahinler, Hz. Osman'ın da katledilmesini buna bağlamışlardı.²⁷⁶

Himyerîlerin başkenti Zafar'da bulunan yazıtlarda beş kasırdan bahsedilmektedir. Bu kasırlar Hargab, Kallanum, Kevkebân, Şevhatân ve Reydân'dır. Bunların arasında en önemli kasrın Reydân olduğunu söyleyebiliriz.²⁷⁷

²⁶⁹ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 8, s. 37.

²⁷⁰ Abdullah Alî el-Kemîm, **a.g.e.**, C. 1, s. 518.

²⁷¹ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 4, s. 210.

²⁷² Yule, **a.g.e.**, s. 119.

²⁷³ Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, C. 1, s. 114.

²⁷⁴ Abdullah Alî el-Kemîm, **a.g.e.**, C. 1, s. 518.

²⁷⁵ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 4, s. 211; Yule, **a.g.e.**, s. 119.

²⁷⁶ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 4, s. 211.

²⁷⁷ Yule, **a.g.e.**, s. 119.

Yâkût el-Hamevî, Yemenlilerin Reydân Kasr'ının Yahsub mihlafında yer aldığını ve hiçbir benzerinin inşa edilmediğini iddia ettiklerini söyledikten sonra Nasr'ın bu kasrın Zafar'da yer alan büyük bir kasır olduğunu Gumdân ve diğer benzer kasırların aynısı olduğuna dair rivayetini zikreder.²⁷⁸ Bulunan bir yazıtta bu kasırdan bahsedilmektedir. Ayrıca Tübbâ'nın "Zafar'da bulunan Reydân benim kasrım ve menzilimdir." dediği rivayet edilmiştir.²⁷⁹

Bir medeniyetin gelişmişlik göstergelerinden birisi de yapılan bayındırlık faaliyetleridir. Himyerîler de bu manada incelenecek olursa, en azından Arap Yarımadası içerisindeki diğer kavimlere göre daha gelişmiş bir medeniyet olduğu ortaya çıkacaktır. Nitekim Aden'de Himyerî krallarından kalma birtakım izler bulunmaktadır. Aden'de Hadid Dağı olarak bilinen oyulmuş bir yol bulunmaktadır. Bu yol günümüze kadar gelmektedir. Bu yoldan develer yükleriyle beraber geçerlerdi. İki dağ arasında bulunan bu yol bir tünele benzer.²⁸⁰ Yine Aden'de Himyerîlerden kalan enteresan olan bir şey de Aden Dağı'ndan inen suları depolayan su tanklarıdır. Bu su tankları, 1940'lı yıllarda dahi kullanılıyordu.²⁸¹ İnsanların su ihtiyaçlarını gidermeleri için bu su tankları oldukça mühimdir.

San'a'nın dokuz kapısı olması²⁸² ve Tübbâ Es'ad'ın Kabe'nin üstüne örtü çekip²⁸³ altından kapı yaptırması²⁸⁴ şehirlerde bayındırlık faaliyetlerinin gerçekleştirme yönünde bize önemli ipuçları vermektedir.

Ayrıca Himyerîlerden günümüze Zafar'ın dışında yer alan eski bir baraj kalmıştır. Şu an bu barajda çocuklar yağmur yağdığında biriken sular içerisinde yüzerler. Zafar'dan Hammam Damt'a doğru giderken de bir harabe ile karşılaşılır. Bu harabeden kral Şemer Yer'uş'un kalesine giden bir yol bulunmaktadır.²⁸⁵

²⁷⁸ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 3, s. 111-112.

²⁷⁹ Abdullah Alî el-Kemîm, **a.g.e.**, C. 1, s. 568.

²⁸⁰ Hüseyin b. Abdullah el-Amrî, **el-Hadâratü'l-İslâmiyye fi'l-Yemen**, Menşûratü'l-Münazzame el-İslâmiyye li't-Terbiyyeti ve'l-Ulûmi ve's-Sekâfe, Rabat, 1993, s. 126.

²⁸¹ el-Amrî, **a.g.e.**, s. 126.

²⁸² Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 3, s. 426.

²⁸³ Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 14 c., Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1981, C. 2, s. 163-166; Makdisî, C. 3, s. 180-181 (I-III bir arada)

²⁸⁴ ed-Dîneverî, **a.g.e.**, s. 28 ve 46.

²⁸⁵ Michael Palin, **Yemen: The Bradt Travel Guide**, The Bradt Travel Guides Ltd, England, November 2007, s. 130.

Hayyava'nın girişinde bulunan Himyerîlerden kalma bir yazıtta yapılmış olan bir tünelin açılışının kutlanmasından bahsedilmektedir.²⁸⁶ Yine bir Himyer kenti olan Nunah'ta iki baraj bulunmaktadır.²⁸⁷ Bu bilgiler ışığında Himyerîlerin birtakım bayındırlık faaliyetlerinde bulunduklarını söyleyebiliriz.

3.2 Dinî Hayat

İslam öncesinde Himyerîlerin dinleri dönemden döneme farklılık arz etmektedir. Miladi V. asra kadar çoktanrıci olan Himyerîler, V. asırdan sonra Yahudiliği benimsemişlerdi.

3.2.1 Puta ve Gök Cisimlerine Tapma

Himyerîler'de IV. yüzyılın ortalarına kadar çok tanrıcılık, bireyden topluma kadar cemiyetin her tabakasında hakim konumdaydı. Doğu Yemen'in dinî hayatı batı Yemen'den daha iyi bilinmektedir. Batı Yemen'de en büyük tapınağın başında bulunan Almaqah ile beraber Yemenlilerin tapmış oldukları tanrılardan bahsedilmektedir. Ama yazıtlarda Himyerîler'den daha çok Sebelilerin tanrıları hakkında bilgiler bulunmaktadır.²⁸⁸

Himyerîler, Yahudiliğe geçmeden evvel puta ve ateşe tapıyorlardı.²⁸⁹ Mes'ûdî, Kıptîler'in bir iddiasını rivayet eder. Bu iddiaya göre Himyer ilk ateşgedeyi yapan kişidir.²⁹⁰ İbnü'l-Kelbî'nin bildirdiğine göre Himyerîler, Nesr²⁹¹ adlı puta tapıyorlardı. Nesr ise kartal manasına gelmektedir. İbnü'l-Kelbî, kaynakları incelediğinde Nesr adlı put ile isimlenen birine rastlamamış olduğunu, bunun altında yatan sebebin ise Tübbâ Es'ad döneminde Yahudiliğin benimsenmiş olmasını tahmin etmektedir. Himyerîlerin San'a'da Ri'âm adında bir tapınakları vardı. Himyerîler bu tapınağa saygı duyar ve tapınağın yanında kurbanlar keserlerdi. Tübbâ Es'ad, Irak

²⁸⁶ Michael Palin, **a.g.e.**, s. 119.

²⁸⁷ Tony J. Wilkinson, **Archaeological Landscapes of the Near East**, The University of Arizona Press, Arizona, 2003, s. 193.

²⁸⁸ Yule, **a.g.e.**, s. 88.

²⁸⁹ Makdisî, **a.g.e.**, C. 3, s. 180-181.

²⁹⁰ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C. 1, s. 153.

²⁹¹ Nesr putu, Kur'an'da Hz. Nuh'un kavminin tapmış olduğu putlardan biri olarak geçmektedir. "Nuh, Rabbine dönerek, Rabbim dedi, onlar bana karşı geldiler demalı ve çocuğu kendisinin zararını artırmaktan başka işe yaramayan, şımarık, gururlu bir adama uydular. Büyük büyük tuzaklar kurdular. Dediler ki, tanrılarınizi bırakmayın. Ne Vedd'i, ne Süva'ı, ne Yeğus'u, **Nesr'i** ve Ya'ûk'u bırakmayın. (Nuh: 17/21-23)

seferinden dönüşte Yahudiliğe geçince yanında getirmiş olduğu iki hahamın telkiniyle bu tapınağı yıktırmıştı.²⁹² Kabe’de her bir kabilenin bir putu bulunuyor ve o putun yanında telbiye getirerek ibadet ediyorlardı. Her kabilenin telbiyesi farklı şekildedir. Himyerîlerin ve Hemdanlıların telbiyesi ise “Lebbeyk an Himyer ve Hemdân, el-halîfeyn min hâşidin velhân”²⁹³ Yani “Buyur Himyer ve Hemdân’dan; toplayan, ilgi duyulan iki anlaşmalı kabileden!”

İbn Sa’d, Hz. Peygamber (s) döneminde Himyerîlerin Müslüman olmadan önce üç farklı puta taptıklarını rivayet etmektedir. İlk put, ılgın ağacından yapılmış beyaza çalılık sarı renkte; ikincisi hayzaran (bambu) gibi düğümlüydü. Üçüncü ve son put ise simsiyah renkte olup abanos ağacına benziyordu.²⁹⁴

Ancak İbnü’l-Kelbî, Zû Nüvas’ın Himyerîleri Yahudileştirinceye kadar Nesr adlı puta ibadet etmeye devam ettiklerini söylemektedir.²⁹⁵ Bize göre iki rivayette de problem vardır. Çünkü Himyerîler’de puta tapıcılık Yahudilikle beraber ortadan kalkmaya başlasa da tamamen ortadan kalkmış olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ayrıca Himyerîlerin Yahudiliğe geçişi Zû Nüvas’tan daha önce bir tarihte olmuş olmalıdır. Himyerî krallar, Yahudiliği benimsese de halkın bir kısmının puta tapıcılığına devam etmiş olduğunu söylemenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

İslam öncesi Araplarda çoğu kabilenin totem hayvanı vardı. Bazı kabilelerin ismi bitki, çok az bir kısmının ismi ise bunların dışındaki şeylerdi.²⁹⁶ Kartal-ilah ise muhtemelen Himyerîlerin totem hayvanıydı.²⁹⁷ Himyerîlerde antilop, Ester denilen batı Sâmi mitolojisinde sabah yıldızı tanrısına ibadet ile bağlantılı addedilirdi.²⁹⁸ Bu da bize hayvanlarla gök cisimleri arasında birer bağlantı kurulduğunu göstermektedir. Himyerîlerin “nesr” adlı puta tapmalarını da bu bağlamda düşünmek gerekir. Çünkü Himyerîler gök cisimlerine de tapmaktaydı. es-Süddî, Kur’an’da

²⁹² İbnü’l-Kelbî (ö. 204/819), **Putlar Kitabı**, çev. Beyza Düşüngen, AÜİF Yay., Ankara 1969, s.29, Ayrıca bkz. Ya’kubî, **a.g.e.**, C. 1, s. 308.

²⁹³ Ya’kubî, **a.g.e.**, C. 1, s. 308-309.

²⁹⁴ İbn Sa’d, **a.g.e.**, C. 1, s. 270.

²⁹⁵ İbnü’l-Kelbî, **a.g.e.**, s. 51.

²⁹⁶ M. Şemseddin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 64.

²⁹⁷ İbnü’l-Kelbî, **a.g.e.**, s. 65 (tercümenin sonundaki notlar kısmında)

²⁹⁸ W. Robertson Smith, Kinship and Marriage in Early Arabia, ed. Stanley A. Cook, Adam and Charles Black, London 1907, s. 227

“Şüphesiz O, Şi’râ’nın Rabbidir.”²⁹⁹ ayetini açıklarken Himyerîlerin Şi’ra yıldızına taptıklarını söylemektedir.³⁰⁰ Bu da Himyerîlerin gök cisimlerine taptıklarını destekler mahiyettedir.

Sebe’nin ana tanrısı Elmekeh, Kataban’ın Amm, Hadramevt’in Seyin’dir. Himyerîler’in en büyük güneş tanrıçaları ise Tanuf’tur. Yapılan birçok duadan Ester’in en büyük ihtiramı gördüğü yargısında bulunabiliriz.³⁰¹ 1951 yılında Me’rib’in yakınlarında yapılan arkeolojik kazılarda ay tanrısına adanmış Avam adlı bir tapınak bulunmuştur.³⁰² Himyerîlerden kalan yazıtlara bakıldığında Himyerîlerin güneşe de taptıkları görülmektedir. Himyerîler, güneşi tanrıça olarak kabul ediyorlardı.³⁰³ Gökyüzü manasına gelen “semâ” kelimesi semai müennestir. Himyer tanrısı olan Zû Semâvî ise muhtemelen gökyüzü tanrısı değil gökyüzü tanrısının oğludur.³⁰⁴

Çok tanrılı inanca sahip toplumların genel özelliği, mezarlarına birtakım eşyalar koyarak kendilerini ölüm sonrasına hazırladıklarına inanmalarıdır. Zafar’da Himyerîler zamanından kalmış halktan birine ait olan bir mezarda, ölüm sonrasına hazırlık için kullanılmak üzere konulmuş eşyaların bulunması, Himyerîlerde de ölüm sonrası hayata inancın olduğunu göstermektedir.³⁰⁵

3.2.2 Yahudilik

Himyerîlerin Yahudiliği kabul ettiği hususunda Arap kaynaklarında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Fakat Yahudi tarihçi Hartmann’ın iddiası farklıdır. Ona göre Arap kaynaklarında Yahudiliği kabul eden ilk Himyer kralı olan Ebu Kerib Es’ad’ın Yahudi olduğu kesin değildir. Çünkü onun adı putperest seleflerine benzemektedir. Hartmann’a göre kesin olan Es’ad’ın bir tektanrıci olduğudur. Çünkü Es’ad kendi ismini İbranice bir isimle değiştirmedeği gibi oğluna da İbranice bir isim

²⁹⁹ Necm: 49/59.

³⁰⁰ Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî (ö. 450/1058), **en-Nüket ve’l-Uyûn Tefsiri’l-Mâverdî**, 6 c., Tahk. es-Seyyid b. Adbu’l-Maksûd b. Abdu’r-Rahîm, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1992, C. 5, s. 405.

³⁰¹ Yule, **a.g.e.**, s. 88-89.

³⁰² James A. Harrell, **a.g.m.**, s. 182.

³⁰³ Simith, **a.g.e.**, s. 305.

³⁰⁴ Simith, **a.g.e.**, s. 306.

³⁰⁵ Yule, **a.g.e.**, s. 90.

vermemiştir.³⁰⁶ Hartmann'ın Himyerîleri Yahudi değil de tek tanrıci olarak tavsif etmesi doğru değildir. Doğrusu Himyerîlerin Yahudi olmayıp tek tanrıci olduğuyula ilgili İslam kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Himyerîler, Yahudi olmayıp tek tanrıci olsalardı bundan Cahiliye şiirlerinde de bahsedilmesi gerekirdi. Medine'deki Yahudilerin de isimlerinin Arapça olduğunu düşündüğümüzde Hartman'ın böyle bir iddiada bulunmuş olması, belki de Yahudilerin Necran'da Hristiyanları ateşten hendeklere atmış olmasının üzerini örtme çabasıdır.

İslam tarihçilerinin dile getirdiği gibi Yemen'de bulunan Himyerî kitabeler de İslam öncesi Yemen'de bazı kralların Yahudiliğe girdiğini teyit etmektedir. Louvainli (Belçika) Gozague Ryckmans'ın bulguları ve çalışmaları sayesinde Himyerîlerin son hükümdarı olan Zû Nüvas hakkında yeterince bilgi sahibiyiz. Kitabeler, bu kralın tek Tanrı'ya inandığını ve inandığı bu Tanrı'nın o dönemlerde Yahudiler arasında yaygın olduğu üzere "Rahman" olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu Yahudi-Himyerî kitabelerden Arap topraklarında ilk kez, din uğruna "mukaddes savaş" düşüncesinin var olduğunu öğreniyoruz.³⁰⁷

Arap Yarımadası'na Yahudiliğin tam olarak ne zaman girdiği bilinmese de milattan önce girmediği kesindir. Çünkü bize ulaşan hiçbir yazıtta milattan önce yarımada Yahudi varlığından bahsedilmemektedir. Yahudilerin varlığıyla ilgili bilgileri cahiliyye şiirlerinden öğrenmekteyiz. Yahudiler, Filistin ile Yesrib arasında, Yemen, Yemame ve el-Arûd'da yaşamakta ve ticaretle uğraşmaktaydılar.³⁰⁸

Peki Himyerîler neden, ne zaman ve nasıl Yahudiliği kabul ettiler? Himyerîlerin neden Yahudiliği benimsemiş olduğu sorusunun cevabını ne zaman ve nasıl Yahudiliği benimsediklerini ortaya koyarak anlayabiliriz.

İslam kaynaklarında Himyerîlerin ne zaman ve nasıl Yahudiliği benimsedikleri ihtilaflıdır. İbn İshak'tan gelen bir rivayete göre Yahudilik son Tübbâ Es'ad'ın Medine'ye uğraması ve oradaki Yahudi alimleriyle tanışıp putperest olan Yemen'e yanına iki Yahudi alimi alarak gitmesi neticesinde Himyerîlerin Yahudiliğe

³⁰⁶ D. S. Margoliouth, **a.g.e.**, s. 93-94.

³⁰⁷ S. D. Goitein, **Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri**, çev. Nuh Arslantaş, İz Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul, 2011, s. 72-73.

³⁰⁸ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 6, s. 511.

girdikleri ifade edilmektedir.³⁰⁹ İkinci bir görüş ise Yahudiler'in Filistin'den çıktıktan sonra Amalikalılarla savaşarak Teyma, Fedek, Hayber, Vadi'l-Kurâ ve Yesrib'e yerleşmiş oldukları gibi başlarına kötü bir iş gelen Yahudiler Yemen'e kadar gelmişler ve Zû Nüvas'ı ikna ederek fanatik bir Yahudi olmasını sağlamışlardı.³¹⁰ Himyerîlerin Yahudiliği benimsemesinin Zû Nüvas zamanında olduğu görüşü oldukça problemlidir. Hristiyanları ateşten hendeklere atacak kadar fanatik Yahudi olan Zû Nüvas'ın sonradan Yahudi olduğunu iddia etmek doğru olmasa gerektir. Bir milletin toplu olarak bir dine geçmiş olması tarihte görülse de Hristiyanlardan bu kadar nefret duyacak şekilde fanatik Yahudi olmalarını beklemek oldukça güçtür. Çünkü Zû Nüvas, ateşten hendekleri kendi eliyle kazmamış bunu kendi halkından oluşan askerlerine yaptırmıştır. Nitekim İbnü'l-Esîr'in de Zû Nüvas'ın Yahudi olduğunu söylemesi ve herhangi bir eklemede bulunmaması³¹¹ olması Zû Nüvas'ın sonradan Yahudi olduğu görüşünü çürütmektedir. Bunları göz önünde bulunduracak olursak, Himyerîlerin daha erken bir tarihte Yahudiliği benimsediklerini söylemenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Talmud'da Araplar'dan bir grubun gelip Yahudi dinine girdiği ifade edilmektedir. Bu da Arap tarihçilerinin Himyer, Benî Kinâne, Benî Hâris b. Ka'b, Kinde ve Gassân kabilelerinin Yahudiliği benimsemiş olduğuyla ilgili rivayetlerini desteklemektedir.³¹² Tübbâ Es'ad'ın Yahudiliği kabul edip halkına da benimsettiğini düşündüğümüzde Himyerîlerin V. yüzyılda Yahudiliğe girdiği ortaya çıkar. "Ama Yahudiler Yemen'e miladî ikinci asrın sonlarında yerleşmiş olmalıdır. Bu, Aden'in İngiliz eski valisi yönetiminde gerçekleştirilen kazılarının bulgularıyla da uygunluk arz etmektedir. Bu kazılarda, Helen kültürünün eski Güney Arabistan'da oldukça etkin olduğu ortaya çıkarılmıştır. Yemen'e yerleşen Yahudiler, Akdeniz'le tütsüler

³⁰⁹ İbn Hişâm, *Tehzîbu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, tash. Yusuf Ali Beryevî, el-Yemâme, Beyrut, 2005, s. 33 (Bu kitabın tehzibinde hatalı olarak Himyerîlerin Hristiyanlığa geçtiği şeklinde başlıklandırma yapılmıştır.); İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 2, s. 163-166; Yahudilerin ise Yesrib'e ilk olarak Asur sürgünüyle geldiği, daha sonra da Babil sürgününden kaçan Yahudilerin buradaki akrabalarına sığınmışlar ve burada müstakil bir cemaat oluşturmuşlardır. (Nuh Arslantaş, "Sürgünden Sonra Hayber Yahudileri", *Belleten Dergisi*. Sayı 264. Cilt LXXII-Ağustos, s. 432)

³¹⁰ Mahmûd Şâkir, *a.g.e.*, C. 1, s. 86.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 1, s. 328.

³¹² Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 4, s. 514.

ülkesi olan Güney Arabistan ve Hindistan arasında ticaret yapan pek çok tüccar arasından sadece küçük bir grubu teşkil ediyordu.”³¹³

Habeşliler’den gelen bir grup Yahudinin Yesrib’e yerleştiği rivayet edilmektedir.³¹⁴ Himyerîler’in de Yesribli Yahudiler vasıtasıyla Yahudiliğe geçtiğini kabul etmek daha doğru olacaktır.

Araplar Yahudiliğe çok fazla rağbet göstermiyorlardı. Yarımada’daki Araplar Yahudiliği benimsemezken Himyerîlerin neden Yahudiliği benimsediği sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabını bulmak zor olmasa gerektir. Himyerîlerin Yahudiliğe girmesinin sebebinde Hristiyan Habeşlilerin ve Mecusi İranlıların Yemen bölgesini sömürgeleştirme emellerini bulabiliriz.³¹⁵ Himyerîlerin Yahudiliği benimsediği dönemde Himyerîleri etkileyebilecek bir Yahudi devleti bulunmuyordu. Ayrıca Yahudilik Himyerîlere Yunan felsefesiyle yoğrulmuş olan Hristiyanlıktan daha makul gelmiş de olabilir.³¹⁶

V. yüzyılda Himyerîler, kendilerini Hristiyan Bizans ve Zerdüş İran gibi iki imparatorluğun rekabeti arasında buldular. Himyerîler, bu rekabette herhangi bir tarafı tutmayarak iki imparatorlukla da ticarî ilişkilerini geliştirdiler. Bu tarafsız tavırları, Arabistan ticaret yollarının refahı için gerekliydi. Çünkü her iki imparatorluğun da Arabistan’da kolonileri bulunmaktaydı. Ama bu hoşgörü politikası Himyer Krallığı’nın parçalanmasına sebep oluyordu. M.S. V. yüzyılda Tübbâ Es’ad, Kuzey Arabistan’a doğru askeri bir sefer düzenledi. Bu seferin amacı Kuzey Arabistan’da Bizans etkisini ortadan kaldırmaktı. Çünkü Bizans imparatorları Arap Yarımadasını kendi hinterlandında görüyorlardı. Bizans’ın Arap Yarımadasını ele geçirmesi demek, kazançlı baharat ticaretini ve Hindistan yolunu kontrol etmesi manasına geliyordu. Esasen Bizanslılar Arabistan’ı işgal etme gibi bir düşünceye sahip değillerdi. Onların asıl amacı pagan Araplar’ın Hristiyanlığa geçmesini sağlayarak onlara hamilik yapmaktı. Bu da kendilerine ticarî manada bir avantaj

³¹³ S. D. Goitein, **a.g.e.**, s.73.

³¹⁴ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 4, s. 513.

³¹⁵ Abdü’l-Mecid Hemmû, **el-Firak ve’l-Mezâhibü’l-Yahudiyye münzû’l-Bidâyât**, nşr. el-Evâil li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Dimeşk, 2004, s. 103.

³¹⁶ Israel Ben Zeev, **Tarihu’l-Yahûd fi Biladi’l-Arab fi’l-Câhiliyye ve Sadril’-İslam**, Matbaatu’l-İ’timâd, yy, 2009, s. 36-37.

sağlayacaktı. Bizanslılar, bunu Kuzey Arabistan’da kısmen gerçekleştirseler de Yahudi Himyerîlerde bu emellerini gerçekleştirememişlerdi.³¹⁷ Bizanslıları bu kadar telaşlandıran şeylerden bir başkası da Sina Yarımadası’nın güney köşesinin açıklarında yer alan Yotabe olarak adlandırılan küçük Tiran adasının tarih sahnesine çıkmasıdır. Bu adada yaşayan kimseler transit ticaretle uğraşıyorlardı. Burada yaşayanlar Yahudi olup hem bağımsız hem de Bizans’a düşmandı. Himyerîlerin de Yahudi olduğu düşünülürken Kızıldeniz’in iki köşesinde her ikisi de Kızıldeniz ticareti yapan ve her ikisi de Pers destekçisi politika üreten Yahudi varlığı Bizanslılar için bir tehditti.³¹⁸ Bizanslıların da belirtmiş olduğumuz emelleri üzerine Himyer Devleti döneminde Yemen’de Hristiyanlık yayılmaya başlamış ve Habeşliler Yemen Hristiyanlarından destek alarak 340’da ülkeyi işgal etmişlerdi. Ama Himyerîler, toplanarak 378’de Habeşlileri ülkeden kovmayı başarmışlardı. Zû Nüvas’ın Hristiyanları katletmesinde yatan temel sebep de bu olmalıdır.³¹⁹ İbn Hazm’ın Yemen’de bulunan Yahudilerin Sadûkî³²⁰ mezhebine mensup olduğunu belirtmesi³²¹ Necranlı Hristiyanların ateşten hendeklere atılmasının bir diğer sebebi olmalıdır. *Çünkü Sadûkîler, Tevrat kanunlarının zahiri anlamlarını kelime kelime uygulamaları ve “göze göz, dişe diş” kuralını harfiyyen tutmalarıyla ve uygulamalardaki sertlikleriyle bilinmektedir.*³²² Himyerîlerin Yahudiliğin Sadûkî mezhebine bağlı olmaları muhtemeldir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Romalıların bu bölge üzerindeki emellerini Hristiyanlığı yayarak elde etmeye çalışması ve 340 yılında Hristiyan Habeşlilerin bölgeyi istila etmesi ve Necran’da Hristiyanlığın yayılması, Himyer Devleti için bir tehditti. Zû Nüvas, Romalıların bölge üzerindeki emellerini bilmekteydi. Ülkesinde yaşayan Hristiyanların da Romalılarla iş birliği yapacağını

³¹⁷ Ben Abrahamson ve Joseph Katz, “Yosef Dhu Nuwas, a Sadducean King with Sidelocks”, 12 Mart 2011, s. 45.

³¹⁸ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006 (3. baskı), s. 51

³¹⁹ Ahmet Susa, **Tarihte Araplar ve Yahudiler**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 165-166.

³²⁰ Sadûkîler, kadere, yeniden dirilmeye, meleklerin ve kötü ruhların varlığına inanmazlar. bkz. Yaşar Kutluay, **İslam ve Yahudi Mezhepleri**, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 232-233.

³²¹ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri İbn Hazm (ö. 456/1064), **el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal**, c. 3, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, C. 1, s. 117; Bakî Adam, Yemen’de Sadûkîlerin olmadığını iddia etmektedir. (Necmettin Gökçir, **Kur’an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı**, M.Ü.İ.F Vakfı Yay., İstanbul, 2014, s. 135)

³²² Yaşar Kutluay, **a.g.e.**, s. 233.

düşünmüş olması ve Sadûkî olmasının da vermiş olduğu etkiyle “göze göz, dişe diş” kuralını en şiddetli bir biçimde uygulamaya koymuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Dikkat çekilmesi gereken bir nokta Zû Nüvas’ın, Pers-Bizans mücadelesinin oluşturduğu dengeler içinde büyük bir Yahudi devleti projesi olabileceğidir.³²³

3.3 Ekonomik Hayat

Medeniyetler için iktisâdî gelişme merhaleleri av ile başlayıp hayvanların evcilleştirilmesiyle devam etmiştir. Sonra insanoğlu tarımı keşfetmiştir. Tarımı keşfetmesi ona tarımda kullanılacak aletleri geliştirmesi ve ayrıca kullanılacak hayvanları yetiştirmesini sağlamıştır. Ziraatın keşfinden sonra eski insanın ateşi bulması önemlidir. Zira insan, ateşi madenlere şekil vermede zirâi alet ihtiyaçlarını karşılamada kullandı. Sonra ise insan dokuma sanatını öğrendi. Bunun sonucu olarak çok sayıda şekil ve türde elbiseler ortaya çıktı. Böylece insan çevresinde olan şeylerin önemini ve nasıl kullanılacağını öğrendi. Başlangıçta ilkel kulübelerin inşasında çığ olarak kullanılan toprak, geliştirilip pişirilerek ilk binaların yapımında kullanılmıştır. Sonuç olarak iktisadî gelişme merhalelerini “avcılık, ziraat ve zanaat” olmak üzere üç aşamada açıklayabiliriz.³²⁴ Bu üç aşamanın neticesi ise kadim uygarlıklar arasında zenginliğin ölçütü olarak görünen ticaret ortaya çıkar. İslam öncesi Yemen’e iktisâdî açıdan baktığımızda bu üç aşamanın izlerini görebiliriz.

İktisadi hayat denildiğinde iktisattan anlaşılan iktisadın ticaret, mal, ziraat, zanaat ve mesleklerle ilgili olmasıdır.³²⁵ Bu açıdan düşünüldüğünde ticaret, mal ve mesleklerin ziraat ve zanaatin bir neticesi olduğu görülmektedir.

Yemen’de avcılık ile ilgili çok fazla bir malumat olmasa da ziraat ve zanaat sahasında oldukça gelişmiş olduklarına yönelik elimizde birçok arkeolojik veri bulunmaktadır. Sadece ziraat ve zanaatle yetinmeyen Yemenliler aynı zamanda ticaretle de iştigal etmişler ve Arap Yarımadasında ticaretin lokomotifi mesabesinde olmuşlardır. Ma’în, Sebe ve Himyerî Devleti olmak üzere üç döneme ayrılan İslam

³²³ Gökhan Efe, “İslam Öncesi Arabistan’da Yahudilik”, dan. Yrd. Doç. Kürşat Demirci, M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilimdalı, İstanbul, 2002, s. 43.

³²⁴ Hüseyin eş-Şeyh, **el-Arab Kable’l-İslam**, Dâru’l-Ma’rifeti’l-Câmi’iyye, İskenderiyye, 1993, s. 24-25.

³²⁵ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 7, s. 227.

öncesi Yemen, tarihte büyük bir iz bırakmış, zenginliği ve gelişmişliği masallara konu olmuştur.

Coğrafi konumu itibariyle de Arap Yarımadası'nın anahtarı konumunda ve ziraatın ticaretle bir arada yapılabilmesi bakımından düşünüldüğünde Arap Yarımadası için çok önemli bir yere sahip olan kadim Yemen, iktisâdî manada Arabistan'ın en gelişmiş yeri idi. Öyle ki Yemen bölgesi bu özelliği sebebiyle Arab-ı Saîde (Mutlu Arabistan) olarak adlandırılmıştı. İslam öncesi Arap Yarımadasında uzun zaman boyunca lüksün ve zenginliğin hüküm sürdüğü yer olan Yemen bölgesinde oldukça yüksek bir medeniyet meydana gelmişti. Yemen bölgesi yarımada'nın hâkimi olup Kuzey Arabistan bölgesine karşı üstünlüğünü miladi altıncı yüzyıla kadar sürdürmüştü. Son zamanlarda yapılan kazılarla ortaya çıkan tarihi kalıntılardan da anladığımız üzere Yemen bölgesi İslam öncesi Arap Yarımadası'nın en büyük medeniyeti olmuştur. Bunun da temel sebebi iktisadi manada kalkınmış olmalarıdır. Zira ticaretin el değiştirmesiyle Yemen eski parlak günlerine bir daha geri dönemeyecektir. Bu manada ele aldığımız İslam öncesi Yemen tarım ve ticareti birleştirerek yüksek bir medeniyet ortaya çıkarmıştır.

3.3.1 Tarım ve Hayvancılık

Eski Yemen'de tarım o kadar ileri seviyedeydi ki *İslam öncesi Yemen'in servetinin temelinde tarım yatmaktaydı*.³²⁶ Bitkinin bol, şaşırtıcı derecede çeşitli ve yaşam için gerekli olanından, lüks olanına kadar bütün ihtiyaç ve kullanım seviyelerinin olduğu yerlerde, son derece büyük bir bolluk ve bereket vardır. Kurak bölgenin sembolü olan hurmanın tersine Arap Yarımadası'nın güneyinde bitki örtüsünün sembolü lüksü ve şatafatı yansıtan buhur ağacı³²⁷ ve sakız ağacıdır.³²⁸ Aynı keskin zıtlık sosyal yapıyı da etkiler. Bu bölgedeki kişi göçebe değil yerleşik hayata geçmiş olan bir çiftçi ve ilgisi toprağının bitki örtüsü olan bir dağlıdır ki bu uğurda araziye yoğun sulanmış tarımın sembolü ve tasarlanmasında "hidrografinin"³²⁹ büyük öneme sahip olduğu bahçe ve baraj manzarasına

³²⁶ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 7, s. 24.

³²⁷ Shahid, **a.g.e.**, Volume: IA, s. 4.

³²⁸ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 4, s. 60.

³²⁹ Yeraltı ve yerüstü suları haritası çıkarma

dönüştürür.³³⁰ Ayrıca Yemen’de aşırı yağış dönemlerinde derinlere çekilmiş vadi sularının kullanımını mümkün kılacak bazı teknikler geliştirilerek bu vadiler iskâna müsait hale getirilmiştir.³³¹

Bu husus dikkate alındığında Yemen halkının, dolayısıyla da Himyerîlerin ziraat noktasında Arap Yarımadasında yaşayan diğer kabilelerden üstün olduğu bir gerçektir.³³² Hemdânî Yemen’de yetişen tahıllardan bahsederken Arapların “hınta” olarak bilmiş oldukları buğdaydan daha farklı bir buğdaydan bahsetmektedir. Bu buğday, hamur yapıp bir parça kesildiğinde “kubbeyt” denilen bir tatlı gibi uzar. Buğday türleri olan “meysânî, nusûl ve helbâ” sadece Necran’da bulunur. Ayrıca siyah başlı düzgün, kırmızı iri taneli tahılların yanı sıra fasulye, bezelye, pamuk, teff ve beyaz, sarı, kırmızı toz renkli sorgum ve daha güzeli bulunamayan ve özellikle Me’rib ve Cevf’te yetişenleri parlak, saf ve mükemmel kalitede olan susam da bu bölgede yetişir. Yine Yemen’de nohut, bakla ve kimyon da yetiştirirdi. Yemen’de en fazla ekimi yapılan ürünlerden biri de “E’kâr” dır. Bu bitkiden elde edilen hamur sert olur. Cirbe denilen tarlalarda bu bitki Temmuz sonu ve Ağustos başında yağmur sularını çeker. Eylül’de yerdeki suyu emip yer kurak kaldıktan sonra sürülür. Sonra Ekim ve Kasım’da bir daha sürülür. Tarla, Aralık ayında ekilmiş olur. Ürün ise Mayıs ayına kadar içinde kalır. Daha fazla su almadan da hasat edilir.³³³

Meyve olarak ise Hemdânî, eski Yemen’de yirmiden fazla üzüm çeşidi saymaktadır. Ayrıca Himyer ve Fars şeftalisi, incir, beles³³⁴, armut, erik, badem, ceviz, ayva ve nar da bu bölgede yetiştirilen meyvelerdir.³³⁵ Yemen’de yetişen bir diğer meyve de kavundur. Necrân bölgesinde yetişen ağaç kavunu ise baldan daha tatlı olup en ufak bir ekşiliği dahi olmamasıyla meşhurdur. Hemdânî’nin söylediğine göre fiyatı da hiçbir yerle kıyaslanamayacak kadar ucuzdur. Necrân’da yetişen bir diğer meyve de ’Uşer adı verilen meyvedir. Şekerin gökten bu meyvenin yapraklarına indiğine inanılır. Yemen’de yetişen enteresan bitkilerden biri de Kasâs

³³⁰ Shahid, **a.g.e.**, Volume: IA, s. 4.

³³¹ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 23.

³³² Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 7, s. 26.

³³³ İbnü'l-Haik el-Hasen b. Ahmed b. Ya’kûb el-Hemdânî (ö. 334/945), **Sıfatı Cezîreti’l-Arab**, Tahk. Muhammed b. Ali el-Ekve’ el-Havâlî, Mektebetü’l-İrşâd, San’a, 1990, s. 317.

³³⁴ Bir incir türü

³³⁵ Hasan Süleyman Mahmud, **a.g.e.**, s. 41.

diye isimlendirilen Mahât bitkisidir. Bu bitki ile basur hastalığı tedavi edilmektedir. Hemdânî'nin söylediğine göre Hayvân'da yaşayan kimseler bu hastalıktan acı çekmezlerdi. Çünkü onlar bu bitkiyi çömlekte balla karıştırıp kullanırlardı.³³⁶ “Vers” adı verilen yalancı safran ve buhur ise Yemen'in dışında başka bir yerde bulunmaz.³³⁷

Yemen'de darı, buğday, arpa gibi tahıl ürünlerin yanında hurma da üretilmektedir. Bu bölgede “be'l, kasb, kand, müdebbes” diye isimlendirilen oldukça lezzetli hurma türleri vardır.³³⁸

Ziraat yapan toplumlarda toprağı sürmek için büyük baş hayvanların kullanımı şart olduğu için Yemen bölgesinde büyükbaş hayvancılığın da yapıldığını söyleyebiliriz. Hayvancılık bağlamında Yemen'i ele aldığımızda Yemen'de büyükbaş hayvanın yanında keçi ve koyun gibi hayvanların da yetiştirildiği görülmektedir.

Eski Yemen'de günümüzde de uygulanan besi yöntemleri uygulanmaktaydı. Bu yöntemle göre hayvan küçük karanlık bir yere konulur ve sürekli yem verilirdi. Hayvan da hiç hareket etmeyip hep yediğı için ağırlığı fazla ve eti yumuşak olurdu. Ayrıca Yemen'in inekleri sütlerinin çokluğuyla da bilinmektedir. Bunun yanı sıra at ve deve de yetiştiriliyordu.³³⁹

Yemen'de yetiştirilen sığır cinsi hayvanlardan olan “cündiyye” (veya cendiyye) ve “hadîriyye” ismi verilen türler oldukça büyük, kuvvetli ve güzel etli olur. “Cüblâniyye” denilen türün ise derisinden nalın yapılır. Bu hayvanın derisi on ila yirmi miskal arasındadır.³⁴⁰

“Deve, eski dünyada kıtalar arası ticarete oynamış olduğu rolle medeniyetin gelişmesine büyük katkıda bulunmuş bir hayvandır. Kur'an-ı Kerim'de, Kureyş kabilesinin yaz ve kış seferleri³⁴¹ şeklinde düzenledikleri ticaret kervanlarının şükürü

³³⁶ Hemdânî, **a.g.e.**, s. 318.

³³⁷ Hemdânî, **a.g.e.**, s. 319.

³³⁸ Hemdânî, **a.g.e.**, s. 319.

³³⁹ Tersîsî, **a.g.e.**, s. 36.

³⁴⁰ Hemdânî, **a.g.e.**, s. 320.

³⁴¹ Kureyş: 106/1-4.

gerektiren bir nimet olduğu belirtilir.”³⁴² Bedevî için ise deve, bir “çöl gemisi” olmaktan da ötedir. O, Allah’ın hususi bir armağanıdır.³⁴³ Devenin Arabistan hayatının ekonomisinde sahip olduğu hisse, bu hayvanın çok sayıdaki cinslerini ve büyüme devrelerini ifade etmek üzere Arapçanın bin kadar ayrı kelime ihtiva edişiyile anlatılabilir.³⁴⁴ Yemen’de yetiştirilen asil deve türleri ise “erhabiiyye, mehriyye, ıdyiyye, sadeñiyye, cermiyye, dâ’iriyye, mecîdiyye” dir.³⁴⁵

Arabistan’da beslenmesi ve bakımı çöl adamı için bir mesele teşkil eden at, lüks ifade eden bir hayvandır. Ona sahip olma, bir servetin mevcudiyetini farzettirir.³⁴⁶ Yemen’de yetiştirilen atların türleri ise “’Ansiyye, Cevfiyye ve Huceyciyye”dir.³⁴⁷

Ayrıca Yemen’de bal üretiminin de oldukça yaygın olduğunu görüyoruz.³⁴⁸ Dolayısıyla İslam öncesi Yemen’de arıcılığın da oldukça gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Kur’an’da da ifade edildiği üzere balık,³⁴⁹ inci ve mercan³⁵⁰ Araplar tarafından bilinen bir şey olup denizlerden çıkarılıyordu. Kızıldeniz’de de inci ve mercan bulunur ve özellikle günümüzde de Yemen’in Kızıldeniz’e sahili olan yerlerde denizden inci çıkarılır. Ayrıca sahil bölgelerinde yaşayan insanların deniz avı yaptığını da düşünürsek Himyerîlerin sahile kıyısı olan bölgelerinde balık avı yapıldığı ortaya çıkar. Himyerîler “yaban eşeği gibi hayvanları da avlıyorlardı.”³⁵¹

3.3.2 Zanaat

Zamâr şehrinin 12 km. güneybatısında yer alan el-Ezle şehri, Himyerîlerin yerleşmiş olduğu kentlerden biridir. Yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan

³⁴² Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, “Deve”, *DİA*, C. 9, s. 223.

³⁴³ bkz. Nahl: 16/5-8.

³⁴⁴ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, MÜİFY, İstanbul, 2011, s. 52.

³⁴⁵ Hemdânî, *a.g.e.*, s.320.

³⁴⁶ Hitti, *a.g.e.*, s. 52.

³⁴⁷ Hemdânî, *a.g.e.*, s. 320.

³⁴⁸ Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 7, s. 118.

³⁴⁹ Nahl: 16/14.

³⁵⁰ er-Rahman: 55/22.

³⁵¹ Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 4, s. 679.

seramikler, bu kentte seramik yapımı olduğunu ortaya çıkarmaktadır.³⁵² Seramikten yapılmış olan çömleklere baktığımızda bu çömleklerin Himyerîlerden önce Yemen bölgesinde hüküm süren Sebeliler ve Katabanlılar'ın çömleklerine oldukça benzediğini görürüz.³⁵³

Himyerîlerin boya üretiminde Arabistan'da önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Rivayetlere göre Kureyş kabilesinden, Mekke'de ilk defa çivit yaprağı ile saçını boyayan Abdülmuttalib b. Hâşim'dir. Kendisi Yemen'e gittiği zaman Himyer'in büyüklerinden birine misafir olurdu. Bir gün ona, "Ey Abdülmuttalib, başındaki bu beyazlığı değiştirip genç olmaya ne dersin?" dedi. Abdülmuttalib, "Sen bilirsin!" (Ev sahibi) emretti; saçına kına yakıldı. Sonra üzeri çivit yaprağıyla boyandı. Abdülmuttalib ona, "Bundan bize de ver." dedi. Ona fazlasıyla verdi. Abdülmuttalib geceleyin Mekke'ye girdi; gündüz halkın yanına çıktı. Onun saç kargadan daha siyahtı.³⁵⁴ Ayrıca Yemen bölgesinde dokumacılık, debbağlık, madenî eşyalar yapılmakla beraber kılıç imalatında oldukça ileri bir seviyeye gelinmiş olması³⁵⁵ Himyerîlerin zikredilen bu malları imal ettiklerini göstermektedir. Yine Hz. Peygamber (s) Yahudi ve Hristiyan olup Müslüman olmayanlardan alınacak cizye hususunda yazmış olduğu mektubunda bir tam dinar veya bir dinar değerinde meâfir denilen Yemen yapımı bir tür kumaştan bahsetmiş olması³⁵⁶ ve Rasulullah'ın vefatı esnasında ne tür bir kefen istediği sorulunca üzerindeki Mısır kumaşıyla veya Yemen üretimi olan bir kumaşla kefenlenmek istemesi³⁵⁷ Yemen bölgesinde kumaş üretildiğini göstermektedir. Himyerîleri de Yemen bölgesinin bir asli unsuru olduğunu düşünürsek bu Himyerîlerin kumaş imal ettiğini söyleyebiliriz.

³⁵² Krista Lewis, "The Himyarite site of al-Adhla and its implications for the economy and chronology of Early Historic highland Yemen", **Proceedings of the Seminar for Arabian Studies**, Vol. 35, Papers from the thirty- eighth meeting of the Seminar for Arabian Studies held in London, 22-24 July 2004 (2005), pp. 129-141, s. 129.

³⁵³ T. J. Wilkinson, C. Edens ve M. Gibson, The Archaeology of the Yemen High Plains: A preliminary chronology", **Arabian archaeology and epigraphy**, Denmark 1997:8: 99-142, s. 129.

³⁵⁴ İbn Sa'd, **a.g.e.**, C. 1, s. 74.

³⁵⁵ Hüseyin Algül, "Himyerîler", **DİA**, C. 18, s. 62.

³⁵⁶ Taberî, **Târih**, C. 3, s. 121.

³⁵⁷ Taberî, **a.g.e.**, C. 3, s. 192.

Yemen’de altın, gümüş, demir ve akik denilen değerli taşlar çıkarılmaktaydı. Demir ocakları Nekam ve Aden’de, gümüş Mezhac, akik ise Ânes’te bulunuyordu.³⁵⁸ Ayrıca petrol,³⁵⁹ altın renginde olan ve altınla karıştırılan demir piriti,³⁶⁰ mor renkli yâkut taşı,³⁶¹ kurşun,³⁶² civa³⁶³ ve cam yapımında kullanılan Kuvars³⁶⁴ gibi madenlerin Himyerîlerin yaşamış oldukları coğrafyada bulunduğunu hesap edersek bu bölgenin imalat hammaddesi bakımından oldukça velûd olduğunu söyleyebiliriz. Me’rib bölgesindeki Balak el-Evsat dağında bulunan antik taş madeni ocağı³⁶⁵ gibi taş ocakları madenciliğin ne seviyede olduğunu göstermesi bakımından da mühimdir. Çünkü bu madenlerin yerlerine baktığımızda Me’rib bölgesinde bulunan Baran ve Avam tapınaklarının bu bölgede çıkarılan mermerlerden yapıldığını söyleyebiliriz. Bu taşların nasıl taşındığı hakkında tarihi bir bilgiye rastlamasak da bölgedeki tarımı dikkate aldığımızda büyük baş hayvanların bu taşımada kullanıldığını söyleyebiliriz. Çünkü tarım yapılan bölgelerde toprağın sürülmesi için büyükbaş hayvanlar kullanılırdı. Bu taşların çıkarılmasından bina yapımına kadarki süreçte insanların çeşitli işlerde çalışmış olduğu muhakkaktır. Bu taşlar çıkarılırken levye³⁶⁶ gibi aletlerin kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu taşların taşınmasından sonra bina haline gelebilmesi için ameleler kadar ustaya da ihtiyaç olduğu kesindir.

3.3.3 Ticaret

Ticaret, bir toplumu ayakta tutan en önemli dayanaklardan biridir. Toplumun adeta eli ayağı veya şah damarı mesabesindedir. Ticaret hayat, kalkınma, refah ve güç demektir.³⁶⁷ Ticaretin bu önemi dikkate alındığında özellikle en eski medeniyet manzaralarını oluşturan Ortadoğu ile Çin ve Hindistan arasındaki ticaret, antik çağlardan beri insanlığın ortak yaşamının, iş bölümünün, mal, inanç, dil, kültür ve

³⁵⁸ İbnü'l-Haik el-Hasen b. Ahmed b. Ya’kûb el-Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, Tahk. Muhammed b. Ali el-Ekve’ el-Havâlî, Dâru'l-Yemâme, Riyad, 1974, s. 364.

³⁵⁹ el-Arşî, *a.g.e.*, s.162-165.

³⁶⁰ el-Arşî, *a.g.e.*, s. 164.

³⁶¹ el-Arşî, *a.g.e.*, s. 159.

³⁶² el-Arşî, *a.g.e.*, s. 160-191.

³⁶³ el-Arşî, *a.g.e.*, s. 160-229.

³⁶⁴ el-Arşî, *a.g.e.*, s. 161.

³⁶⁵ James A. Harrell, *a.g.m.*, s.188.

³⁶⁶ James A. Harrell, *a.g.m.*, s. 188.

³⁶⁷ Sabri Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı:16, 2010, s. 213.

medeniyetin taşıyıcısı olduğu görülür.³⁶⁸ Eski zamanlardan beri Arabistan, ticaret için büyük bir yoldu. Bazen Arabistan'da imal edilen mallar Şam ve Mısır gibi başka ülkelere götürülüyordu. Bu ürünlerin en mühimi ise Yemen sınırları içerisinde yer alan Zafar bölgesinde yetiştirilen buhurdu. Deniz yolunun güvenli olmaması sebebiyle bazı ülkelerde üretilen ürünler, başka ülkelere karayoluyla götürülüyordu. Fakat kara yolu oldukça uzun ve tehlikeliydi. Bu yüzden tüccarlar, konakladıkları zaman ve mekanların belli olduğu kafileler oluşturdu. Arap Yarımadası'nda Şam ve Hindistan bölgesi arasında yer alan iki büyük ticaret yolu vardı. İlk yol, kuzeye doğru gidiyordu. Bu yol, Hadramevt'ten başlayarak Bahreyn'e ve Sûr'a kadar gidiyordu. İkinci yol ise Necid'in kavurucu çölünden ve ulaşımı zorlaştıracak sarp bölgelere girmeden Hadramevt'ten Kızıldeniz'e doğru gidiyordu. Mekke de bu ikinci güzergahın üzerindedir.³⁶⁹ Yemen bölgesinde bulunan Hadramevt, ticârî manada bir üst konumundaydı.

Arabistan'da ticarete Yemenliler, dolayısıyla da Himyerîler hakimdi. Zafar ve Hadramevt'te üretilen ürünlerin yanısıra Hindistan'dan gelen mallar Mısır'a ve Şam'a taşınıyordu. Fakat bu durum, VI. asırda değişerek ticaret Mekkelilerin eline geçmiştir.³⁷⁰ İşte bu, Yemen için bir kırılma noktası olacak ve tarihi zenginliklerle dolu olan kadim Yemen, bundan sonra günümüze kadar eski şatafatını bir daha geri kazanamayacaktır. Mekkelilerin eline geçen ticarete Kur'an'da “yaz ve kış”³⁷¹ yolculuğu denilerek atıfta bulunulmuştur. Zira Mekkeliler ticaret için kışın Yemen'e yazın ise Suriye'ye gidiyorlardı. Kureyşliler Yemen'den parfüm, zambak, işlenmiş kereste, fildişi, abanoz, kaplan postu, işlenmiş deri, altın, mücevher, akik, un, ipekli dokuma, çeşitli madenler, silah ve baharat alırlardı. Bunların bir kısmı Yemen'de üretilirken bir kısmı da Endonezya, Hindistan ve Çin'den getiriliyordu. Ayrıca Arap Yarımadasında yılın belli zamanlarında panayırlar kurulmaktaydı. Kurulan panayırların bazıları da Yemen bölgesinde yer alırdı. Bu panayırlar Yemen'de; Mehre (Şihr), Aden, San'a ve Râbiye bölgelerine kurulmaktaydı.³⁷²

³⁶⁸ Cengiz Kallek, “Ticaret”, **DİA**, C. 41, s. 135.

³⁶⁹ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 13-14.

³⁷⁰ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 14.

³⁷¹ Kureyş: 106/2.

³⁷² Abdülkerim Özeydin, “Arap”, **DİA**, C. 3, s. 323.

Himyerîler, Yemen'e hakim olmaları sebebiyle ticarete de hakim konumdaydılar. Bu yüzden ticaretle ilgili hukuki düzenlemelerde bulunmuşlar ve mallardan alınacak olan vergiler hususunda hüküm ve emirler belirlemişlerdi.³⁷³ İbn Habîb'in rivayet ettiğine göre Aden ve San'a'da ticaret için satış yapmaya gelenlerden onda bir oranında bir vergi alınıyordu.³⁷⁴ Ayrıca Himyerîler, bölgeye hakim olmaları münasebetiyle yerleşik bir hukuka sahiptiler. Himyerîlerin hukuk düzenlerinin Mekke'nin, Medine'nin ve bedevîlerin hukuklarından farklı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Mekke ve Medine'de yaşayanlar şehir devletinin sahip olabileceği bir hukuka (geleneklere) sahipken Himyerîler bir devlet olmaları hasebiyle daha farklı hukuki düzene sahiptiler.³⁷⁵

Bir milletin ticarete ileri olabilmesi için gerekli olan şeylerden biri de yer altı zenginliğine sahip olabilmesidir. Petrolün henüz bilinmediği zamanlarda altın, gümüş ve demir önemli gelir kaynaklarıydı. Yemen'de altın, gümüş, demir ve akik denilen değerli taşlar çıkarılmaktaydı. Demir ocakları Nekam ve Aden'de, gümüş Mezhic, akik ise Ânes'te bulunuyordu.³⁷⁶

Belâzurî'nin Fütuhu'l-Büldân adlı eserinde ise Yemen'in fethi sonrasında Ebyad b. Hammal, Hz. Peygamber'e (s) Me'rib'de bulunan tuz ocağını almak istediğini belirtince bir kişinin bu tuz ocağının akarsu gibi herkese ait olduğunu belirtmesi üzerine Hz. Peygamber'in bu talebi reddetmiş³⁷⁷ olması Yemen'de tuz ocağının olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Modern dünyada altın ve petrol ne kadar değerliyse eski dünyada da buhur o kadar değerliydi. Buhur; krallara, din adamlarına ve zengin kimselere satılıyordu. Bellino's, 79 yılında ölmüş olan Roma imparatoru karısının cenazesinde çok fazla buhur ve sakız ağacı yakarak israf ettiği için Neron'u eleştirmişti. Bu, devletin hazinesine aşırı pahalı gelmişti. Çünkü buhur ve sakız ağacı o zamanlarda çok pahalı

³⁷³ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 5, s. 470.

³⁷⁴ Ebû Ca'fer İbn Habib Muhammed b. Habib b. Ümeyye Bağdadi Haşimi Muhammed b. Habib (ö. 245/860), **el-Muhabber**, Tahk. Ilse Lichtenstadter, Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, t.y., s. 264-265.

³⁷⁵ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 5, s. 470.

³⁷⁶ Hemdânî, **a.g.e.**, s. 364.

³⁷⁷ Ebî'l- Abbas Ahmed bin Yahya bin Cabbar el-El-Belâzurî, Fütühul Büldân, Beyrut, 1987, s. 99.

ve değerliydi.³⁷⁸ Himyerîlerin de buhur yolları üzerinde yaşamaları ve buhur yollarına hakim olmaları³⁷⁹ Himyerîler için çok önemli bir ticarî üstünlüktü. Çünkü buhur, sadece Yemen bölgesinde yetişmekte olan bir bitkiydi.³⁸⁰ Yemen’de imal edilen kokuların da dünyada oldukça şöhret kazandığını söyleyebiliriz. Yemen’de imal edilen kokular İran’a satılıyordu. İranlılar da bu kokuları İran kokuları diye Çinlilere satıyordu. Yemenliler ürettikleri kokuları nasıl yaptıklarını Hintlilerden, Habeşlilerden ve diğer milletlerden bir sır gibi saklıyorlardı. Hatta Romalılar ve Yunanlar Arapların satmış oldukları malların hepsini kendilerinin ürettiğine inanmaya başlamışlardı.³⁸¹ Himyerîlerin hakim olmuş olduğu Yemen’e Basra’dan inciler, yemeğe çeşni veren hardal, biber gibi maddeler, Hindistan’dan gelen dokumalar ve kılıçlar, Çin’den gelen ipek, Habeşistan’dan gelen köleler, maymunlar, fildişi, altın ve devekuşu tüyleri, batı pazarlarına transit olarak gitmek için yol buluyordu.³⁸²

İslam öncesi dönemde Akabe’de Mısırlı hacıların Hicaz’a gittiği bir yol bulunmaktaydı. Ayrıca Yemen taraflarına da Zebîd’in kıyı ve alt tarafından giden bir yol bulunmaktaydı. Ayrıca güneyde yer alan Hint Okyanusunun Zafar, San’a ve Mehre’ye kıyısı bulunmaktadır.³⁸³

San’a’ya yakın bir yerde bulunan Zafar,³⁸⁴ Himyerîlerin başkenti olup tarım yapmaya uygun verimli toprakları olan dağlık bir alanda bulunmaktadır. Ticarî olarak da Zafar’ın bulunmuş olduğu yer itibariyle Himyerîlere Babü’l-Mendeb boğazının kuzey tarafının sonunda bulunan Moha limanına ulaşmalarını sağlaması da Himyerîler için oldukça mühimdir.³⁸⁵ Yine sakız ağacının dünyada sadece Zafar dağlarında yetiştirilmesi de mühimdir. Ama bu bitkinin Zafar dışına çıkarılmasına Himyer kralları tarafından izin verilmemekteydi. Eğer bir kişi başka bir beldeye bu maldan taşırırsa kral onu cezalandırır ve öldürürdü.³⁸⁶ Himyer krallarının böyle bir

³⁷⁸ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 2, s. 66.

³⁷⁹ Dale R. Lightfoot, s. 221.

³⁸⁰ Hemdani, **a.g.e.**, s. 319.

³⁸¹ Hamûr, **a.g.e.**, C. 1, s. 129.

³⁸² K. Hitti, **a.g.e.**, s. 85-86.

³⁸³ Âlûsî, **a.g.e.**, C. 1, s. 184.

³⁸⁴ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 4, s. 60.

³⁸⁵ Robert G. Hoyland, **a.g.e.**, s. 46.

³⁸⁶ Ya’kût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 4, s. 60.

uygulamaya gitmesi oldukça enteresandır. Daha önce de belirttiğimiz gibi sakız ağacı o dönemde çok mühim bir maddeydi. Sakız ağacının kullanım alanlarına baktığımızda parfüm ve kozmetik ürünlerin hammaddesi olduğunu görürüz. Himyer krallarının da böyle bir uygulamaya gitmesi hammaddeyi ucuz olarak dışarı satmak yerine, kozmetik bir ürünü imal ederek daha fazla kar elde etme düşüncesi olabilir. Bu da Himyerîlerin ticaretinde oldukça mühimdir. Zafar'ın bir liman kenti olan Moha'ya yakınlığı Himyerîlerin ticaretinde bir başka avantajdır.

Himyerîler için mühim olan şehirlerden biri de San'a'dır. San'a'da su ve ağaçlar bol bulunmaktaydı. Bu yüzden San'a'nın Dimaşk'a benzediği söylenmektedir.³⁸⁷ Ayrıca ticarî olarak da geniş bir hacme ve güzel çarşılarla sahipti.³⁸⁸ İki dağ arasına kurulan bu şehre³⁸⁹ gelen tüccarlardan öşür vergisi alınıyordu. Ayrıca San'a'da kurulan pazarda “cessü'l-eydî”³⁹⁰ denilen alışveriş şekli uygulanmaktaydı.³⁹¹ San'a, Me'rib ve Necran ile birlikte buhur ticaret yolları üzerinde olması³⁹² münasebetiyle Himyerîler için oldukça önemli bir şehirdi. Esasında bu üç şehir Himyerîlerin ticaretinde oldukça önemliydi.

Himyerîlerin Tihame'nin güneyinde yer alan Aden gibi Arap pazarlarının en eskilerinden birine³⁹³ hakim olmaları, ticarî olarak gelişmiş olduklarını gösterir. Yemen tarafında Hint okyanusunda yer alan bu yer, meşhur bir şehirdir. Bu bölgede su ve hayvan otlakları bulunmasa da Hindistan'ın ticaret mallarının gelmiş olduğu ve tüccarların toplanmış olduğu bir yerdir. Aden'e Habeşliler de gelmekteydi. Çünkü burası bir ticaret şehriydi.³⁹⁴ Ya'kubî Aden'e Çin'den gemilerin ticaret için geldiğini söylemektedir.³⁹⁵ Ayrıca Aden'de inci de çıkarılmaktadır.³⁹⁶ Bu yönüyle de Aden çok önemli bir yerdir.

³⁸⁷ Âlûsî, **a.g.e.**, C. 1, s. 205; Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 3, s. 426.

³⁸⁸ Âlûsî, **a.g.e.**, C. 1, s. 205.

³⁸⁹ er-Râzî, **a.g.e.**, s. 76.

³⁹⁰ Ürünü dokunarak tanıma serbestiyetidir.

³⁹¹ İbn Habib, **a.g.e.**, s. 264-265.

³⁹² İrfân Muhammed Hammûr, **a.g.e.**, C. 1, s. 139.

³⁹³ Hemdani, **a.g.e.**, s. 70.

³⁹⁴ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 4, s. 89.

³⁹⁵ İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kubi (ö. 292/905), **el-Büldân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 156.

Kızıldeniz ticaretinin ilk ve çok önemli bir kaynağı olan Aden'in bizim için çok mühim bir yere sahip olduğu Aden'i anlamaksızın Orta Çağlarda Kızıldeniz üzerinden gerçekleşen ticareti anlamamanın neredeyse imkansız olduğunu söylemenin mübalağa olmayacağı ifade edilmektedir.³⁹⁷ Biz de Aden'in sadece Orta Çağlarda değil İslam öncesi zamanda da oldukça önemli bir ticarî merkez olduğunu söyleyebiliriz.

Yemen'de bulunan ikinci önemli liman ise Moha'dır. Moha, Zebîd ve Aden arasında bulunan Kızıldeniz'e sahili bulunan bir şehirdir.³⁹⁸ Uzak Doğu ve Akdeniz havzası arasında gerçekleşen uluslararası ticaretin Kızıldeniz'deki en önemli ayağı sayılan Moha'nın kendisine oldukça yakın bir mesafede yer alan Aden'deki gelişmelerden oldukça etkilenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Aden'in bölge içerisindeki siyasî çekişmelere paralel olarak yaşamış olduğu dönem içerisinde tacirlerin ilgisini çekebilen Moha, kısa süreli ikbal dönemlerine rağmen genellikle Aden karşısında hayatta kalma mücadelesi vermiş olduğunu görürüz. İşte bu yüzden Kızıldeniz ticaretinde Aden'e göre oldukça dar bir çerçevede kalmış olan Moha'nın daha çok bölgesel çapta gerçekleştirilen ticarî faaliyetler çerçevesinde, Aden'e indirilen ticarî malların iç bölgelere ve kuzeye sevki esnasında ikincil bir liman olarak varlık göstermiş olduğu söylenebilir.³⁹⁹

M.S. 50-60 yıllarında yazılmış olan The Periplus of Erythrean Sea müellifi Moha'da kurulu olan pazarı şu şekilde anlatmaktadır:

“Buraya ithal edilen mallar, erguvan (mor) renkli ince ve kalın elbiseler; kollu, düz, sade, işlemeli yahut altınla dokunmuş Arabistan üslûbunda esvablar; safran, tatlı bazı bitkiler, müslin'ler⁴⁰⁰, örtüler, bazıları sade ve düz, diğerleri mahalli modaya uygun imal edilmiş battaniyeler, çeşitli renkte kuşaklar, az miktarda güzel kokulu yağlar, çok olmamakla beraber şarap ve buğday”⁴⁰¹

³⁹⁶ Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Farisi el-Kerhi İstahrî (ö. 346/957), **Mesâlikü'l-Memâlik**, Brill Press, Leiden, 1927, s. 25.

³⁹⁷ Nihal Şahin Utku, **a.g.e.**, s. 351.

³⁹⁸ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 5, s. 67.

³⁹⁹ Utku, **a.g.e.**, s. 440-441.

⁴⁰⁰ Sık dokunmuş, parlak, ince, yumuşak bir tür kumaş

⁴⁰¹ Hitti, **a.g.e.**, s. 86.

Eski Yemen’de buhur ticaretinde önemli iki şehir bulunmaktaydı. Bunlardan biri Zafar diğeri de Mehre’ydi. Zafar batının buhur ihtiyacını, Mehre de doğunun buhur ihtiyacını karşılıyordu. Mehre’de üretilen buhur, Uman sahillerine götürülüyor; oradan da Bahreyn’in köylerinden olan es-Sebeha’ya iletiliyordu. Sonra sırasıyla: Katar, Ukayr, Hecer ve el-Katîf’e gidiliyordu. Buradan da Necid ve Hicaz’ın köylerine yönelmek isteyen tüccarlar Büreyde ve Feyd yolu üzerinden buralara saparlardı. Sonra da Şam’ın şehirlerine doğu yolundan Abbâdân, Übülle ve Irak’ı geçerek ulaşırlardı. Sonra Tedmür’e ulaşarak Sûr ve Gazze’ye giderlerdi. Zafar’dan çıkan ticaret kervanlarıysa, Hadramevt vadisini geçerek Şebve’ye varırlar. Sonra da sırasıyla Me’rib, San’a, Sa’de, Necrân, Bîşe, Tûrabe, Tâif ve Mekke’ye varırlardı. Mekke’den de Yesrib’e giderlerdi. Oradan da Medâinü Sâlih’i Vâdiyü’l-Kurâ’dan geçerek kuzeye yönelirlerdi. Sonra da Petra’ya ulaşırlardı. Buradan da yollar Şam, Filistin, Irak ve Mısır’a ayrılırdı.⁴⁰²

Merzûkî, cahiliye Araplarında on üç panayır bulunduğuna ve bu panayırlardan dördünün Yemen bölgesinde olduğuna işaret etmektedir. Bu panayırlar Şihr, Aden, San’a ve Hadramevt’in tepesinde kurulurlardı. Dûmetü’l-Cendel’den el-Müşekkar’a gidilirdi. Buradan Suhâr’a, Suhâr’dan Debâ’ya gidilirdi. Debâ’dan da Yemen sınırları içerisinde yer alan Şihr’e gider ve ellerinde bulunan deri ve kumaş gibi ürünleri satarlar, karşılığında da mürr, kundur, Hind darısı alırlardı. Şihr’den, Aden’de kurulan pazara giderlerdi. Aden pazarlarının en önemli ürünü, üretilen bir tür kokudur. Aden’den pamuk, safran, boyalar ve benzeri şeyler alınarak San’a’ya geçilirdi. San’a’dan da bez ve demir gibi şeyler alınarak Hadramevt tepesine ve Ukaz’a geçilirdi.⁴⁰³

Ünlü Seyyah İbn Battuta, Yemen’e gitmiş olduğu yolları ve Yemen’de bulunan şehirlerarası seyahatlerini bize haber vermektedir. İbn Battuta her ne kadar XIV. yüzyılda yaşamış olsa da bize Himyerîlerin kullanmış olduğu ticarî yolları gösterebilir. Teknolojinin fazla gelişmediği o çağlarda ticaret yolları çok fazla

⁴⁰² İrfân Muhammed Hammûr, **a.g.e.**, C. 1, s. 139.

⁴⁰³ Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî (ö. 421/1030), **el-Ezmine ve’l-Emkine**, 2 c. Matbaatü Meclisi Dâireti’l-Meârif el-Kâine fi’l-Hind, Haydarabad, 1332 (hic.), C. 2, s. 161-166.

değişmemiş olmalıdır. İbn Battuta'nın gitmiş olduğu bu yollar en azından bize Himyerîlerin ticaret için nasıl bir istikamet izlediği konusunda fikir verebilir.

İbn Battuta, Mardin'den önce Musul'a sonra Bağdat'a ve Kufe'ye gitmiştir. Kufe'den de Mekke'ye varmıştır. Mekke'den Cidde'ye giderken Hadde mevkiinde konaklamış sonra da Cidde'ye varmıştır. Cidde'den gemiye binerek Sudan'ın bir adası olan Sevakın'e gitmiştir. Buradan da Yemen'e gitmek için gemiye binmiş ve altı günlük bir yolculuktan sonra Hali'ye varmıştır. Hali'den gemiyle Mersa Hadis'e oradan da Mersa Ebvâb'a sonra da Zebîd'e varmıştır. İbn Battuta, Zebîd'in San'a'dan sonra en zengin ve en büyük şehir olduğunu söylemektedir. Zebîd'den Cuble'ye gitmiş; Cuble'den de Taiz'e varmıştır. Taiz'den San'a'ya ulaşarak San'a'nın sokaklarının kaldırım döşenmiş ve temiz olduğunu söylemektedir. San'a'dan da Aden'e vararak Aden'de Himyerîler tarafından yapılan su tanklarından bahsetmektedir. Aden halkının kiminin tüccar, kiminin hammal, kiminin de balıkçı olduğunu söylemektedir. Aden'den gemiyle hareket ederek günümüzde Somali'de yer alan Zeylâ'ya (ing. Saylac) Zeylâ'dan da 15 gün sonra Mogadişu'ya gelmiştir. Buradan Kenya ve Tanzanya'ya geçerek Mumbas ve Kulva'ya gitmiştir. Sonra da Zafar'a geçmiştir. Zafar ile Hindistan arasının rüzgar müsait olursa 28 gün sürdüğünü söylemektedir. Sonra da Zafar'da bulunan Masire adasından gemiye binerek Uman'a gitmiştir. Uman'a gelmeden evvel Kalhat'a gelmiş ve altı gün yürüyerek Uman'a varmıştır. Uman'dan Hürmüz limanına geçmiş ve nihayetinde Basra körfezine ulaşmıştır.⁴⁰⁴

Kadîm Yemen'in ticarete hâkim oluşu, zenginlik ve refahın hüküm sürmesi milâdî VI. asra⁴⁰⁵ kadar devam etmiştir. Bu dönemde Yemen'e hakim olan devlet Himyerîler'di. Yemen'in bir daha eski şaşalı zamanlarına geri dönemeyecek şekilde gerilemeye başladığı dönemde ticaretin Yemenlilerden Mekkelilere geçtiğini görmekteyiz.

Bunun sebepleri ise şunlardır:

⁴⁰⁴ İbn Battuta, **a.g.e.**, s. 173-199.

⁴⁰⁵ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 14.

1- Zû Nuvas'ın Yahudi olması ve bunun neticesinde Hristiyanları Yahudi olmaya zorlayarak Kur'an'da "Ashâb-ı Uhdud" olarak bahsedilen Yahudiliğe geçmeyi kabul etmeyen Hristiyanları 523 yılında ateş çukurlarına atması neticesinde Habeşistan'ın 525 yılında Yemen'i ele geçirmesi.⁴⁰⁶

2- Romalılar ile Sâsânîler'in Yemen'i ele geçirmeye çalışması⁴⁰⁷ ve bölgede yapılan savaşlar neticesinde istikrarsızlığın ortaya çıkması da mühimdir. Çünkü ticaret, güven ve emniyet isteyen bir iştir. Harp olan memleketlerde ticaret olmayacağı gibi savaş olan bölgedeki ticaret, kendisi için daha güvenilir eller arar. Yani ticaret, güvenlik ve istikrar bulunan toplumlar ve medeniyetlerde neşvünema bulur.

3- Mekke'nin dînî açıdan bir cazibe merkezi olması ve son Peygamber'in Mekke'den çıkacak olması da bizce ticaretin Himyerîlerden Mekkelilerin eline geçmesinin sebeplerinden biridir. Çünkü ortaya çıkacak son dinin evrensel olabilmesi için her açıdan itibarlı olan bir bölgeden çıkması gerekiyordu. Eğer son Peygamber, Yemen bölgesinden çıkmış olsaydı ticârî manada diğer toplumlarla ilişki içerisine girebilse de dinî bağlamda bu mümkün olmayacaktı. Çünkü Yemen, tarihî olarak Araplar tarafından kutsal kabul edilen bir yer değildi. Hz. Peygamber'in (s) doğumunun hemen öncesinde meydana gelen "fil hadisesi" bu tezimizi kuvvetlendirmektedir. Ebrehe, Mekke'nin asıl itibarının Kabe'den kaynaklandığını düşündüğü içindir ki San'a'da bir kilise inşâ ettirmiştir. Böylece Mekke'nin elinde bulunan ticareti tekrar kendi tarafına çekmek istemiştir. Bu kilise için beklediği rağbeti bulamadığı için de Kabe'yi yıkarak bir manada Mekke'nin Araplar nazarındaki kutsallığını bitirmek istemiştir. Burada sorulması gereken soru şudur: Ebrehe, isteseydi Kureyşlilerin Yemen'e ticaret için gelmesine engel olabilir miydi?

Bu sorunun cevabını şu şekilde verebiliriz: Ebrehe'nin bunu yapması, kendi menfaatlerine uygun olmazdı. Çünkü Hindistan ve Çin'den gelen malların kuzeye ulaştırılabilmesi için güvenli yollara ihtiyaç duyuluyordu. Kureyş kabilesine ticârî bir ambargo uygulaması, ticaret yollarının tehlikeye atılması demektir ki bu, Hindistan

⁴⁰⁶ Hüseyin Algül, "Himyerîler", **DİA**, C. 18, s. 62; Mustafa Fayda, **İslamiyet'in Güney Arabistan'da Yayılışı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 10.

⁴⁰⁷ Mustafa Fayda, **a.g.e.**, s. 12.

ve Çin'den gelen malların güvenli bir şekilde Akdeniz'e ulaşmasının önünde büyük bir engel olacaktı. Bu da Yemen üzerinden yapılan uluslararası ticareti bitirmek manasına gelirdi. Peki o zaman Ebrehe ne yaparak ticareti tekrar Yemen'in tekeline geçirebilirdi? Ebrehe'nin geriye yapabileceği tek şey kalmıştı. O da Kabe'nin Araplar nezdindeki imajını ortadan kaldırarak ticareti kendi eline geçirmektir. Aslında Ebrehe'nin yıkmak istediği Kabe değil, Kabe'nin imajıydı. Hz. İbrahim'in baltayla putları kırarak insanların nazarında ibadet edilen putların aslında kendisine menfaati olmayan varlıklar olduğunu göstermesi gibi Ebrehe de Kabe'yi yıkarak Kureyş'i itibarsızlaştırmak istemiştir. Ama Allah buna izin vermemiştir. Çünkü Mekke, yeni bir evrensel dine gebeydi. Bu dinin evrensel olabilmesi için hem kutsal bir mekanda ortaya çıkması, hem de dış dünyaya açık bir yerde olması gerekiyordu.

4- Habeşliler ve Sâsânilerin yarımşar asırlık istilaları sonucu sosyal hayatta büyük değişimler olmuştu. Yüz bine yakın Habeşli askerin Yemenli kızlarla evlenmeleri neticesinde yeni bir nesil ortaya çıkmıştır. Sosyal hayatta büyük karışıklıklara sebep olan bu durum, ekonomik durumu da etkilemiştir. Halkta meydana gelen moral çöküntüsünün yanında ağır vergiler ve özellikle M. 542-543 yıllarında Me'rib Seddi'nin yıkılması, ekonomik hayatı felce uğratmıştır.⁴⁰⁸

3.4 İdârî Yapı

Himyerîlerde krallık babadan oğula geçmekteydi. Bu da hanedan düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Zû Nüvas'ın hükümdarlığa nasıl geçmiş olduğuyla ilgili rivayeti aktarmıştık. Hanedan dışından biri olan Lahni'a hükümdarlığı ele geçirdi ve hanedan içindeki genç çocuklara cinsel tacizde bulundu. Nihayetinde Zû Nüvas Lahni'a'yı öldürdü.⁴⁰⁹ Lahni'a'nın hanedanın erkek çocuklarını öldürmeyip de böyle bir harekette bulunmuş olması enteresandır. Belki rivayetlerde abartı olabilir. Ama kısa süreliğine dahi olsa Himyerîlerin başına hanedan dışından birinin geçmiş olması veya böyle bir şeyin rivayetlerde yer alması mühimdir. Bu, Himyerîler'de hanedan düşüncesinin var olduğuna ve buranın hanedan tarafından yönetilen bir ülke olduğuna işaret eder. Hükümdarın nasıl seçildiği hususunda ise net bir bilgiye sahip

⁴⁰⁸ Mustafa Fayda, **a.g.e.**, s. 13.

⁴⁰⁹ bkz. Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 14 c., Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1981, C. 2, C. 2, s. 167-168.

değiliz. Ama bir rivayette Himyer'in babası olan Sebe b. Yeşcüb yönetimi doğu ve batı diye ikiye ayırmış, doğuyu Himyer'e batıyı ise Kehlan'a vermiştir.⁴¹⁰ Eski Türklerin de ülkeyi doğu ve batı diye ikiye ayırması ve doğuyu kutsal sayması tam burada aklımıza gelmektedir.

Himyerîlerin güneşe taptıkları⁴¹¹ ve Yemen isminin bir rivayete göre güneşin sağında olması⁴¹² sebebiyle verildiği göz önünde bulundurulursa, yönetimde doğunun mühim olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat Himyer b. Sebe'den sonraki dönemlerde bu şekilde bir ayırım yapıldığıyla ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Himyer ve Kehlan'ın soyundan çoğalan kabilelerin, riyaset ve krallık için devamlı olarak birbirleriyle rekabet ve niza halinde olduklarını görüyoruz. Bunlar ülkelerini bölgelere (mehâlif) ayırdılar. Her bölgenin (mihlafın) kuvvet veya zayıflığına göre büyük veya küçük reisi bulunurdu.⁴¹³

Muhammed er-Râzî (ö. 1068), yaşamış olduğu dönemde Yemen kadısı olan Hüseyin b. Muhammed'den Yemen'in yönetim olarak dörde ayrıldığını rivayet etmiştir. Bunlar: San'a ve mehâlifî, Cened ve mehâlifî, Akk ve mehâlifî (Tihâme), Hadramevt ve mehâlifîdir.⁴¹⁴ Serrâ dağlarında bulunan Mihlaflar: Zebhân, el-Cüvve, Cebe, Sabr, Zehir, Birdâd, Suhâra, Zabâb, Uşîş'dir. Zebhân: Yemen'de bulunan Cened'in yakınında bir köydür. el-Cüvve: Zebîd yakınlarında bir köydür. Cebe: Oldukça verimli topraklara sahip ve suyu çok olan dağlık bir alandır. Sabr: Taiz'in kuzeyinde bulunan dağın eteklerindedir.⁴¹⁵ Diğer Mihlaflar ise Şebve, Meâfir, es-Suhûl, Avd ve Zî Ruayn, Ceyşân, Ridâ' ve Tâs, Me'rib, Meâfir ile San'a'nın batısı arasında bulunan mihlaflar, Zemâr, Elhân ve Mukrâ, Harrâz ve Hevzen, Hadûr, Akyân b. Zür'a, Zî Cürre ve Havlân'dır.⁴¹⁶

Sebeliler, "Mihlaf" kelimesini "kent'in kapısı, bölge ve kent'in bölgesi" manalarında kullanmaktaydılar. Bu da Mihlaf kelimesinin kent ile ilgili bir terim

⁴¹⁰ Muhammed Hüseyin el-Ferah, **a.g.e.**, C. 1, s. 60.

⁴¹¹ Yule, **a.g.e.**, s. 88-89.

⁴¹² el-Bekrî, **a.g.e.**, C. 2, s. 1401.

⁴¹³ Hasan, **a.g.e.**, C. 1, s. 46.

⁴¹⁴ er-Râzî, **a.g.e.**, s. 65.

⁴¹⁵ Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb el-Hemdânî, **Sıfatu Cezîreti'l-Arab**, Tahk. Muhammed b. Ali el-Ekve' el-Havâlî, Dâru'-Yemâme, Riyad, 1974, s. 99-100.

⁴¹⁶ Hemdânî, **a.g.e.**, s. 206-235.

olduğunu ortaya koymaktadır. Ama bu kelimenin bölgelere ayırma gibi manaya gelen bir terim haline nasıl geldiğini bilmiyoruz. Hiroshi Matsumoto, Kuzey Yemen'deki mihlaflarla ilgili yazmış olduğu makalede beş kaynağı esas aldığını söylemektedir. İncelemiş olduğu ilk kaynak olan Ya'kubî'nin Kitâbü'l-Büldân adlı eserinde seksen dört mihlaf anlatılmıştır.⁴¹⁷ Bunlardan altmış biri Kuzey Yemen'de (Ek 1), on beşi 'Asîr ve Güney Yemen'de, sekizinin ise nerede olduğu bilinmemektedir. Yararlanılan ikinci kaynak olan Hemdânî'nin Sıfatu Cezîrati'l-Arab' adlı eserinde ise otuz bir mihlaftan bahsedilmektedir. Bunlardan yirmi altısı Kuzey Yemen'de ikisi 'Asîr ve Güney Yemen'de üçünün de nerede olduğu bilinmemektedir. Yararlanılan üçüncü kaynağa Makdîsî'nin Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rifeti Ekâlîm adlı eseridir. Bu eserde ise altmış altı mihlaftan bahsedilmektedir. Bunların yirmi dördü Kuzey Yemen'de, yirmi biri 'Asîr ve Güney Yemen'de, yirmi birinin nerede olduğu da bilinmemektedir. Yararlanılan dördüncü kaynak olan Yâkûtî'nin Mu'cemü'l-Büldân adlı eserinde ise yüz on sekiz mihlaftan bahsedilmektedir. Bunlardan seksen üçü Kuzey Yemen'de, yirmi biri 'Asîr ve Güney Yemen'de, on dördünün ise nerede olduğu bilinmemektedir. Yararlanılan beşinci kaynak Hacerî'nin Mu'cemü'l-Büldân el-Yemeniyye ve Kabâilîhâ adlı eserinde ise yetmiş yedi mihlaftan bahsedilmektedir. Bu yetmiş yedi mihlaf da 1941 yılında Kuzey Yemen'de var olan mihlaflardır. Matsumoto, bu bilgileri verdikten sonra Ya'kubî ve Makdîsî'nin mihlaf kelimesini sadece bölgesel adlandırma olarak kullandıklarını Hemdânî, Yâkût ve Hacerî'nin ise bu kelimeyi sadece bölgesel bir tanımlama olarak değil yönetsel bir tanımlama olarak da kullandığını iddia etmektedir. Nitekim Hemdânî'nin San'a'nın güneyinde bahsettiği yirmi bir mihlafın on dokuzu Himyerîlerle bağlantılıdır. Yine aynı şekilde Yâkût'un bahsettiği yüz on sekiz mihlafın yirmi dokuzu Himyerîlerle ilgili on üçü de Kehlan'la ilgilidir. Hacerî'nin bahsettiği yetmiş yedi mihlafın elli ikisi Himyerîlere ait mihlaflardır. On üçü de Kehlan'a aittir. Hacerî'nin bahsettiği mihlaf bölgesel bir tanım değil bizim de kabul ettiğimiz yönetimle ilgili bir terimdir.⁴¹⁸ Bu bilgiler ışığında Mihlaf'ın sadece

⁴¹⁷ Ya'kubî "Târîhu Ya'kubî" adlı eserinde de seksen dört mihlaftan bahsetmekte ve bu seksen dört mihlafın hepsinin ismini zikretmektedir. (Ya'kubî, a.g.e., C. 1, s. 247)

⁴¹⁸ Matsumoto, a.g.m., s. 177 ve 179, 180.

bölgesel bir tanımlama olmadığı aynı zamanda yönetimle ilgili bir terim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Zafar'da bulunan sakız ağaçlarında Himyer krallarının da bir payı vardı. Dağlarda bulunan sakız ağaçlarından toplanan sakızlar krala götürülür krallar da toplanan mahsülden paylarını alırlardı.⁴¹⁹ Bu bilgiler ışığında yönetim sistemi olarak bir feodalitenin varlığı söz konusudur.⁴²⁰ “Mihlaf sahiplerine “kayl” (çoğulu: akyâl), mahfed sahiplerineyse “zû” (çoğulu: ezvâ) deniliyordu. Kralların hanedan mensupları arasından seçilen ve “mesâmine” denilen sekiz kişilik bir yardımcılar komitesi vardı; bunun altında da seksen kayldan oluşan akyâl meclisi bulunuyordu. Eğer kral ölümünden sonra yerine gerçek bir veliahd bırakmamışsa mesâmine kendi içinden yeni kral seçer, daha sonra da yerine akyâllar arasından bir kişi mesâmine komitesine alınırdı. Ardından da hânedanın yeni bir üyesi kayl olurdu. Kölelik yerleşik bir kurumdu ve ekonomik hayatın dayanaklarından birini köleler teşkil ediyordu.”⁴²¹

Araştırmacılar, Güney Arabistan'da krallar tarafından yapılması gereken işleri halka ilan etmiş olduğu kanunnameler buldular. Bu kanunlar bize Güney Arabistan bölgesinde yasama faaliyetlerinin varlığını göstermektedir.⁴²² Himyerîlerin de Güney Arabistan bölgesinin en önemli gücü olduğunu düşündüğümüzde Himyerîlerde de yasama faaliyetlerinin varlığından bahsetmemiz hata olmasa gerektir.

Yâkut el-Hamevî, sakız ağacının sadece Zafar'da yetiştiğini söyleyerek sakız ağacı mahsülünün Himyer kralları tarafından dışarı çıkarılmasının yasaklandığını ve çıkarılanların ölüm cezasına çarptırıldığını söylemesi⁴²³ bize yerleşik birtakım hukuki müeyyidelerin olduğunu göstermektedir. Fakat sakız ağacının sadece Zafar'da yetiştiğini söylemesi yanlıştır. Sakız ağacının dünyanın farklı yerlerinde yetiştirildiğini görmekteyiz. Hamevî'nin kasdettiği bitki, sakız ağacının farklı bir türü olabilir.

⁴¹⁹ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 4, s. 60.

⁴²⁰ Yule, **a.g.e.**, s. 82.

⁴²¹ Hüseyin Algül, “Himyerîler”, **DİA**, C. 18, s. 62.

⁴²² Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 5, s. 475.

⁴²³ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 4, s. 60.

Himyer b. Sebe'nin taşların üzerine yazılar yazdırdığı söylenmektedir.⁴²⁴ Himyer b. Sebe'nin yazdırmış olduğu bu yazıtların birtakım kanunlar veya yasal düzenlemeler olması gerekir. Nitekim Cevad Ali de çıkarılan kanun ve yasal düzenlemelerin insanlara ilan edilmesinin gerekliliğini söyler. Cevad Ali'ye göre Güney Arabistan'da taş üzerine yazılmış olan kanunların insanların görebilecekleri yerlere konulması gerekmektedir. Çünkü bu kanunları herkes görecektir ve kanuna muhalif bir harekette bulunduğu herhangi bir özür beyan edemeyecekti.⁴²⁵ Bu yazıtların günümüzdeki resmi gazeteye denk geldiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca San'a'nın dokuz kapısı olduğu ve bu kapılardan yabancıların izinsiz bir şekilde girmelerinin yasak olduğu rivayet edilmektedir. Rivayete göre bu kapılardan biri krala aitti ve kapıda bir zil bulunmaktaydı. Bu kapıya bir mil mesafede kralın makamı vardı. Kapının yanında iki oklu muhafız bulunuyordu. Kapıdan kralın makamına kadar da üzerinde ziller olan altın bir zincir bulunmaktaydı. Bu kapıdan önemli biri, bir elçi veya bir ulak geldiğinde zincir hareket ettirilir ve zil çalardı. Kralın gelen misafiri kabul edip etmeyeceği hususunda haber beklenirdi.⁴²⁶ Yine Seyf b. Zî Yezan, Yemen'i Habeşlilerden geri aldığıda San'a'da Gumdân Kasrı'nda tahta oturmuştu. Seyf, tahta geçince Arabistan'ın eşrafı onu tebrik etmeye gelmişti. Kureyş'ten de Abdülmuttalib'in de aralarında bulunduğu beş kişi gelmişti. Kureyşliler Seyf'in huzuruna gelmek için izin istediler. İzin verilince de içeri girdiler. Seyf, altından yapılmış tahtında oturuyor ve etrafında da Yemen'in eşrafı altından yapılmış kürsilerde oturuyorlardı. Seyf, üzerine anber kokusu sürmüş ve Kureyş'ten gelen bu beş kişinin oturması için altından kürsi koydurmuştu.⁴²⁷ Seyf'in bu tavrı Himyerîlerin eski dönemlerde devlet yönetimindeki azametine duyulan bir özlem olsa gerektir. Bu bilgi bize krala gelen elçilerin nasıl karşılandığı hususunda bilgi vermekte ve Himyerîlerin Arabistan'da yaşayan diğer Araplar gibi sadece kabilevî bir yönetim tarzına değil, bir devlet geleneğine sahip olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

⁴²⁴ İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 64.

⁴²⁵ Cevad Ali, **a.g.e.**, C. 5, s. 476.

⁴²⁶ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. 3, s. 426.

⁴²⁷ İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C. 2, s. 277.

SONUÇ

Himyerîler, Arapların Kahtan kolundan olup Arap ırkına mensupturlar. Yemen coğrafyasının Himyerîler üzerinde büyük tesirleri olmuştur. Yemen'in yağış alan bir bölge olması hasebiyle, Himyerîler tarımla uğraşmışlardır. Yemen'in Kızıldeniz ve Hint okyanusuna sahili olması, Himyerîler için yaşamış oldukları coğrafyanın bir ticarî üs ve dış dünyaya açılan bir kapı olmasını sağlamıştır. Yemen, coğrâfî konumuyla Arap Yarımadası'nın anahtarı mesabesindeydi. Bu coğrâfî avantajı sebebiyle bu bölgeye “Yeşil Yemen” ve “Mutlu Arabistan” denilmiştir. Himyerîler de bu bölgede yaşamaları sebebiyle hem yer altı hem de yer üstü kaynaklardan faydalanarak tarım, hayvancılık, zanaat ve ticaret ile uğraşmışlardır.

Himyerîlerden önce Yemen'de kurulmuş olan Ma'în ve Sebe devletlerinden farklı olarak Himyerîler savaştı bir toplumdurlar. Burada dikkatimizi çeken şey, Himyerîlerin Çin'e kadar fetihlerde bulundukları ve Konstantin'i vergiye bağlamalarıyla ilgili rivayetlerdir. Bu rivayetleri abartılı bulduğumuzu söylemek zorundayız. Çünkü genel dünya tarihine baktığımızda Yemen'den çıkan herhangi bir ordunun buralara kadar uzandığını göremiyoruz. Bunun birkaç sebebi olabilir. Birincisi; İslam'ın gelişinden sonra Kureyş kabilesinin merkezî otoriteyi sağlayan güç olması neticesinde, Himyerî kabilelere mensup olan kişilerin bu tür rivayetler uydurarak Kureyş egemenliğine sekte vurma çabası olabilir. İkinci sebepse; Arapların Romalılar ve İranlılar gibi temeli çok eskilere dayanan iki büyük medeniyet karşısında kendine bir kök bulma çabası olabilir. Yani bir nevi, Yunan-Fars Medeniyeti ikilemi karşısında kendilerine alternatif bir Arap Medeniyeti oluşturmak istemiş olabilirler. Ama rivayetlerin hepsini bir kenara atmak da hata olacaktır. Bu rivayetlerden bizim anladığımız, Himyerîlerin en azından Arap Yarımadası dışında fetih hareketleri yapmış olduklarıdır. Özellikle Tübbalar döneminde Himyerîler, yarımadanın kuzey taraflarına seferler düzenlemişlerdir. Himyerîlerin birinci ve ikinci tabakadaki hükümdarların isimlerini ve bu iki dönemde meydana gelen olayları kısaca liste halinde kronolojik olarak verdik. Nihayetinde Himyerîlerin son hükümdarı olan Zû Nüvas, tahta çıktığında çeşitli siyasî, ekonomik saiklerin yanında dinî olarak da Yahudiliğin sert yorumu olan Sadûkî mezhebine

mensup olmasının etkisiyle Necran'daki Hristiyanları ateşten hendeklere atmış, bunun neticesi olarak da Habeş istilasına maruz kalarak Himyerîler 525 yılında yıkılmıştır. 570 yılında Seyf b. Zî Yezen el-Himyerî ile işbirliği yapan İranlılar Yemen'i istila etmiş, Seyf b. Zî Yezen de kısa bir süre valilik yapmıştır. Onun daha sonra öldürülmesinden sonra İranlı Bâzân vali olarak atanmıştır.

Himyerîlerin sosyal yapıları, toplumsal sınıf bağlamında askerler, çiftçiler-bedevîler, sanatkarlar ve tüccarlardır. Bunun dışında Himyerîlerin Uman'da yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen verilere göre tahmini olarak ortalama yaşam sürelerini ve kilolarını tespit etmeye çalıştık. Uman'da ortalama erkek boyu 167 cm, kadın boyu ise 156 cm idi. Ayrıca ortalama erkek yaşamı 32.8, kadınların ise 33,4 yıldır. Himyerîler de bu ortalamalara yakın olmalıdırlar. Himyerîler, ata-erkil bir toplum yapısına sahiptiler. Kadınlar, genellikle çocukların anneleri olarak görülmekteydi. Yani aktif sosyal hayata erkekler kadar dahil değillerdi. Ama kadınların ekonomik olarak aile ekonomisine katkılarda bulunduğunu da söylemek durumundayız. Yemen'de kadınların birden fazla erkekle evlendikleri söylene de bu pek mümkün değildir. Böyle bir şey yaygın olsaydı kaynaklarda zikredilirdi. Böyle bir evlilik olsa bile bunun yaygın olduğunu söylemek hata olur. Toplumun bir diğer parçası olan çocuklar hususunda elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat, Himyerîler de diğer Sâmi topluluklar gibi kendi çocuklarını sünnet ettiriyorlardı.

Himyerîlerin dilleri hususuna gelecek olursak Himyerîlerin Arapçanın kendilerine özgü bir lehçesini konuştuklarını söyleyebiliriz. Bu lehçe sessiz harf ağırlıklıdır. Gramatik olarak Kureyş lehçesiyle arasında on farklılık bulunmaktadır. Ayrıca Kur'an'da Himyer lehçesine ait yirmi altı kelime bulunmaktadır.

Himyerîler, mimarî olarak birçok eser ortaya koymuşlardır. Ülkelerini mahfedlere ayırmışlardır. Her bir mahfed ise bir kasırdan oluşmaktadır. Ayrıca Himyerîlerden günümüze kalan su tankı ve yollar bulunmaktadır.

Dinî olarak ise Himyerîleri iki döneme ayırabiliriz. V. yüzyıla kadar olan dönemde Himyerîlerin çok tanrılı inanca sahip oldukları, putlara ve gök cisimlerine tapmış olduklarını görürüz. Miladî V. asırdan sonra ise Himyerîlerin son Tübbâ Es'ad, Kuzey Arabistan'a sefere çıkmış ve Yesrib'de Yahudilikle tanışarak

Yahudiliği benimsemiştir. Yanında iki Yahudi alimi alarak dönen Es'ad, halkının da Yahudileřmesini sağlamıştır. Himyerîlerin Yahudi olmayıp tek tanrıacı olduklarına yönelik görüşlerin ise doğru olmaması gerekir. Klasik tarih kitaplarının yanında Himyerîlerden kalan yazıtlarda da Himyer krallarının Yahudi olduğunu gösteren ibareler bulunmaktadır.

Yönetim sistemi olarak ülkelerini mihlaflara ayırmış olan Himyerîlerin idari yapısının feodaliteyle benzerlik gösterdiği görülür. Himyerîlerin idari yapısına bakarak güçlü bir devlet geleneğine sahip olduklarını görürüz. Kısaca şunu diyebiliriz ki Himyerîler, yazılı kültüre geçmiş olmaları, ticarete hakim olmaları, mimarî eserleri ve buna benzer birçok sebepten ötürü İslam ncesi Arap Yarımadası'nda büyük bir devlet ve medeniyet inşa etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Yusuf Muhammed, “Himyer”, **Mevsûatü'l-Yemeniyye**, Müessesetü'l-Afif es'Sekâfiyye, San'a, 2003.
- Algül, Hüseyin, “Himyerîler”, **DİA**, C. 18.
- Ali, Cevad, **el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam**, 10 c, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1993.
- Âlûsî, Ebu'l-Meâlî Cemaleddin Mahmûd Şükri b. Abdullah b. Mahmûd (ö. 1342/1924), **Bulugü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab**, 14 c., tsh. Muhammed Behcet Eserî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 2. bask, Beyrut, t.y.
- el-Amrî, Hüseyin b. Abdullah, **el-Hadâratü'l-İslâmiyye fî'l-Yemen**, Menşûratü'l-Münazzame el-İslamiyye li't-Terbiyyeti ve'l-Ulûmi ve's-Sekâfe, Rabat, 1993.
- el-Arşî, el-Kâdî Hüseyin b. Ahmed, **Kitâbu Bülûği'l-Merâm fî Şerhi Miski'l-Hitâm fî men Tevellâ Mülke'l-Yemen min Melik ve İmam**, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Mısır, t.y.
- Audouin R, Breton J-F & Robin C., “Towns and temples – the emergence of South Arabian civilization”, In: Daum W, ed. **Yemen: 3000 Years of Art and Civilization in Arabia Felix**. Frankfurt: Umschau-Verlag, 1987.
- Bâfikiyyeh, Muhammed Abdulkadir, **Târîhu'l-Yemeni'l Kadîm**, el-Müessesetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1985.
- Barbanes, Eleanor, “Domestic and defensive architecture on the Yemen plateau: eighth century BCE–sixth century CE”, **Arab. arch. epig.**, 2000: 11, pp. 207-222.
- el-Bekrî, Abdullah b. Abdulaziz el-Endülüsî (ö. 487/1094), **Mu'cemü mâ İste'cem**, 2 c., thk. Mustafa es-Sekâ, Kahire, 1945.

- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya (ö. 279/892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, Thk. Muhammed Hamidullah, Ma'hedü'l-Mahtûtât fî Câmiâtî'd-Düveli'l-Arabiyye ve Dâru'l-Meârif, Mısır, t.y.
- el-Belâzurî, el-İmam Ebî'l- Abbas Ahmed bin Yahya bin Cabbar, **Fütûhul Büldân**, Beyrût, 1987.
- Cambo, Juan E., "Yemen", **Encyclopedia of World Religion -Encyclopedia of İslam-**, Gregory Mack, ABD, 2009.
- Çetin, Nihat M., "Arap", **DİA**, C. 3.
- Derâdke, Salih Musa, "Himyer", **el-Mevsûatü'l-Arabiyye**, Şam, 2003.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (ö. 282/895), **Kitâbu Ahbâru't-Tivâl**, Thk. Abdu'l-Mun'im Âmir, Kahire, 1960.
- Ebu'l-Fidâ, el-Müeyyed İmâdü'd-Dîn Ebi'l-Fidâ İsmail bin Ali bin Mahmud İbn Ömer b. Şâhinşâh b. Eyyûb (ö. 732/1331), **Târihu Ebî'l-Fidâ el-Müsemmâ el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer**, 2 c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Efe, Gökhan, "İslam Öncesi Arabistan'da Yahudilik", dan. Yrd. Doç. Kürşat Demirci, M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilimdalı, İstanbul, 2002.
- Emin, Ahmed, **Fecrü'l-İslâm**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1969.
- Emîrî, Abdü'l-Gani İrvânî Zâde ve Seyyid Muhammed, "el-Fark beyne Lügati'l-Kur'ani'l-Kerim ve beyne'l-Lugati'l-Himyeriyye", **Âfâku'l-Hadâratî'l-İslâmiyye Akademiyetü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'd-Dirâsâti's-Sekâfiyye**, 13. sene 2. sayı, 1431.
- Erturhan, Sabri, "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı:16, 2010.
- el-Fakîh, Zeyd Sâlih, "Lügatü Himyer ve'l-Lügatü'l-Arabiyye", **Mevsûatü'l-Yemeniyye**, Müessesetü'l-Afif es'Sekâfiyye, San'a, 2003.

- Fayda, Mustafa, **İslamiyet'in Güney Arabistan'da Yayılışı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- el-Ferah, Muhammed Hüseyin, **el-Yemen fî Tarihi İbn Haldun**, el-Hey'etü'l-Âmme, San'a, 2001.
- Goitein, S. D., **Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri**, çev. Nuh Arslantaş, İz Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul, 2011.
- Gökkır, Necmettin, **Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı**, M.Ü.İ.F Vakfı Yay., İstanbul, 2014.
- Günaltay, M. Şemseddin, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, sad. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu, Ankara 1997.
- Günaltay, Mehmet Şemseddin, **İslam Öncesi Arap Tarihi**, Sad. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.
- Halebî, Ebu'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebi (ö. 1044/1635), **es-Siretü'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emîn el-Me'mûn**, 3. c., Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1400.
- el-Hamevî, Şihâbu'd-Dîn Ebî Abdillâh Yâkut b. Abdillâh (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-Büldân**, 5 c., Dâru Sâdır, Beyrut, 1977.
- Hamûr, İrfân Muhammed, **Mevâsimü'l-Arab: el-Mevâsimü's-Sekâfiyye ve't-Ticâriyye ve't-Tabâiyye**, 2 c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.
- el-Hanbelî, Zeynüddin Mer'î b. Yusuf b. Ebi Bekr Kermi Makdîsî el-Hanbelî Mer'î b. Yusuf (ö. 1033/1624), **Mesbûkü'z-Zeheb fî Fadli'l-Arab ve Şerefi'l-İlm alâ Şerefi'n-Neseb**, Thk. Ali Hasan Abdu'l-Hamîd, Uman Dâru Ammâr, Uman, 1988.
- Harman, Ömer Faruk, "İbrahim", **DİA**, C. 21.
- Harrell, James A., "Building and ornamental stones of the Awam (Mahram Bilqis) Temple in Marib, Yemen", **Arabian archaeology and epigraphy**, 2007: 18.

- Hasan, Hasan İbrahim, **Siyasî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, 10 c., Çev. İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş, İstanbul, Kayıhan Yayınları, Şubat 1985.
- Hasan, Masudul, **History of İslam**, 2 c., İslamic Publication I. baskı, Lahor 1987.
- Hemdânî, Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb (ö. 334/945), **Sıfatu Cezîreti'l-Arab**, thk. Muhammed b. Ali el-Ekve' el-Havâlî, Dâru'l-Yemâme, Riyad, 1974.
- el-Hemdânî, İbnü'l-Haik el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb (ö. 334/945), **Sıfatu Cezîreti'l-Arab**, thk. Muhammed b. Ali el-Ekve' el-Havâlî, Mektebetü'l-İrşâd, San'a, 1990.
- Hemmû, Abdü'l-Mecid, **el-Firak ve'l-Mezâhibü'l-Yahudiyye münzü'l-Bidâyât**, nşr. el-Evâil li'n-Neşr ve't-Tevzî', Dimeşk, 2004.
- el-Himyerî, Neşvan b. Saîd (ö. 573/1178), **Kasîdetü'l-Himyerî**, Thk. Rene Basset, Imperimeur-Libraire De L'Universite, Algar, 1914.
- Hirschberg, Haïm Z'ew, "Himyar", **Encyclopaedia Judaica**, Jerusalem: Keter Publishing House, 1982.
- Hitti, Philip K., **History of Arabs From The Earliest Times to The Present**, Newyork, The Macmillan Company, Newyork, 1951.
- Hitti, Philip K., **Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, MÜİFY, İstanbul, 2011.
- Hoyland, Robert G., **Arabia and the Arabs from the Bronze Age to the coming of İslam**, Routledge, ABD, 2002.
- İbn Battuta (ö. 770/1368), **Büyük Dünya Seyahatnamesi**, sad. Ali Murat Güven, Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul, t.y.
- İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan (ö. 321/933), **el-İştikâk**, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Harun, Dâru'l-Cîl, I. baskı, Beyrut, 1991.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933), **Cemheratü'l-Luga**, 3 c., Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

- İbn Habîb, Ebû Ca'fer İbn Habib Muhammed b. Habib b. Ümeyye Bağdadi Haşimi Muhammed (ö. 245/860), **el-Muhabber**, thk. Ilse Lichtenstadter, Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, t.y.
- İbn Hadîde, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö. 783/1381), **el-Misbâhu'l-Mudî fî Kitâbi'n-Nebî el-Ümmî ve Rûsulihî ilâ Mülûki'l-Arz min Arabî ve Acemî**, 2 c., Haz. Muhammed Azîmü'd-Dîn, Âlemü'l-Kütüb, 2. bsk, y.y, 1985.
- İbn Haldun, Abdurrahman (ö. 808/1406), **Târîhu İbn Haldun: Kitâbu'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsâruhum min Zevî's-Sultân el-Ekber**, 7 c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said (ö. 456/1064), **Cemheratü'l-Ensâbi'l-Arab**, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Harun, Dârü'l-Meârif 5. Bsk., Kahire, 1982.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri (ö. 456/1064), **el-Fisal fî'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal**, c. 3, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (ö. 213/828), **Tehzîbu's-Sîreti'n-Nebeviyye**, tash. Yusuf Ali Beryevî, Dârü'l-Yemâme, Beyrut, 2005.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik Hasan b. Eyyub (ö. 213/828), **Kitâbu't-Ticân fî Mülûki Himyer**, Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Ebhâsi'l-Yemeniyye el-Cumhuriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Yemeniyye, San'a, t.y.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 14 c., Dârü İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 14 c., Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1981.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 21 c., thk. Abdullah b. Abdü'l-Hasen et-Türkî, Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Hicr, t.y.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdır, 15 c., Beyrut, t.y.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845), **Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr**, çev. Musa Kazım Yılmaz, ed. Adnan Demircan, 11 c., Siyer Yayınları, İstanbul, 2014
- İbn Selâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım, Lügâtü'l-Kabâilî'l-Vâride fi'l-Kur'an'î'l-Kerim, yazar Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd: <http://sunnahway.net/books/logat.pdf> (çevrimiçi) 20/05/2014.
- İbn Zübeyr, Urve (ö. 93/712), **Megâzî Rasulillah**, thk. ve istihraç eden Muhammed Mustafa el-A'zamî, Mektebetü't-Terbiyyeti'l-Arabiyye, Riyad 1981.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (ö. 630/1233), **el-Kâmil fi't-Târih**, 11 c., Thk. Ebu'l-Fidâ Abdu'l-lah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), **el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk vel'-Ümem**, 19 c., Thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir Atâ ve Mustafa Abdu'l-Kâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- İbnü'l-Kelbî, **Putlar Kitabı** (ö. 204/819), çev. Beyza Düşüngen, AÜİF Yay., Ankara 1969.
- İrfan Shahid, **The Cambridge History of İslam, Volume I A: The Central İslamic Lands From Pre-İslamic Times To The First World War**, Editör P.M. Holt, Cambridge University Press, 1970.
- İstahrî, Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Fârisi el-Kerhî (ö. 346/957), **Mesâlikü'l-Memâlik**, Brill Press, Leiden, 1927.

- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmed İbn Ali (ö. 821/1418), **Subhu'l-E'sâ fî Smâati'l-İnşâ**, el-Müessesetü'l-Misriyyeti'l-Amme, Kahire, 1963.
- Kallek, Cengiz, "Ticaret", **DİA**, C. 41.
- Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemu Kabâili'l-Arab el-Kaîme ve'l-Hadîse**, c. 5, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997.
- el-Kemîm, Abdullah Alî, **Hâzâ Hüve Târîhu'l-Yemen**, 3 c., Mektebetü'l-Medbûlâ, Kahire, 2009.
- Kırca, Celal, "Semud", **DİA**, C. 36.
- Kıssatu ve Tarihu'l-Hadârâtî'l-Arabiyyeti Beyne'l-Ems ve'l-Yevm 11-12**, 14 c., es-Suûdiyye ve'l-İmârâtü'l-Arabiyye el-Müttehîde, Beyrut, 1998.
- Korotayev, Andrey Vitalyevich, **Pre İslamic Yemen Socio-political Organization of the Sebaean Cultural Area in the 2nd and 3rd Centuries AD**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1996.
- Kutluay, Yaşar, **İslam ve Yahudi Mezhepleri**, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.
- Lewis, Bernard, **Ortadoğu**, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006 (3. baskı)
- Lewis, Krista, "The Himyarite site of al-Adhla and its implications for the economy and chronology of Early Historic highland Yemen", **Proceedings of the Seminar for Arabian Studies**, Vol. 35, Papers from the thirty- eighth meeting of the Seminar for Arabian Studies held in London, 22-24 July 2004 (2005), pp. 129-141.
- Lightfoot, Dale R., "The Origin and Diffusion of Qanats in Arabia: New Evidence from the northern and southern Peninsula", **The Geographical Journal**, c. 166, no: 3, September 2000.
- al-Mad'aj, Abd al-Muhsin Mad'aj M., **The Yemen in Early İslam 9-233/630-847**, Ithaca Press, London, 1988.

- Mahmud, Hasan Süleyman, **Târîhu'l-Yemen es-Siyâsî fî'l-Asri'l-İslâmî**, Matbûatu Mecmâi'l-İlmi'l-Irâkî, y.y., Irak, 1969.
- Makdîsî, Muhtâr b. Tahir (ö. 355/966), **el-Bed' ve't-Târîh**, 6 c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Makdîsî, Muhtâr b. Tahir (ö. 355/966), **el-Bed' ve't-Târîh**, 6 c., Nşr. Clement Imbault Huart, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat, t.y.
- el-Makhafî, İbrahim Ahmed, **Mu'cemü'l-Büldân ve'l-Kabâili'l-Yemeniyye**, 2 c., Dâru'l-Kelime, San'a, 2002.
- Maraqten, Mohammed, "Writing Materials in Pre -İslamic Arabia", **Journal of Semitic Studies**, XLIII/2, Autumn, 1998.
- Margoliouth, D. S., **İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri**, Çev. Suat Ertüzün, Kaknüs yayınları, İstanbul, 2003.
- Matsumoto, Hiroshi, "The History of Uzlah and Mikhlâf in North Yemen", **Proceedings of the Seminar for Arabian Studies**, Vol. 24, Proceedings of the Twenty Seventh Seminar for Arabian Studies, Londra 22-24 July 1993, pp. 175-182.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (ö. 450/1058), **en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsiri'l-Mâverdî**, 6 c., Thk. es-Seyyid b. Adbu'l-Maksûd b. Abdu'r-Rahîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992
- el-Merzûkî, Ahmed b. Muhammed (ö. 421/1030), **el-Ezmine ve'l-Emkine**, 2 c., Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Meârif el-Kâine fî'l-Hind, Haydarabad, (h.) 1332.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (ö. 345/956), **Murucü'z-zeheb ve Meâdinü'l-Cevher**, 4 c., thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1964.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (ö. 345/956), **Ahbâru'z-Zaman**, Dâru'l-Endülüs, Beyrut, 1966.

- Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, terc. Abdülvehhab Terzi, İstanbul, 1985.
- Nicholson, Reynold A., **A Literary of History of the Arab**, Psychology Press, London, 1995.
- Nüveyrî, Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. Abdü'l-Vehhâb (ö. 733/1333), **Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, 33 c., Thk. Müfid Kamhiyye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Önkâl, Ahmet; Bozkurt, Nebi, “Deve”, **DİA**, C. 9.
- Özaydın, Abdülkerim, “Arap”, **DİA**, C. 3, s. 323.
- Palin, Michael, **Yemen: The Bradt Travel Guide**, The Bradt Travel Guides Ltd, England, November 2007.
- Playfair, Col., “On the Himyaritic Inscriptions Lately brought to England from Southern Arabia”, **Transactions of the Ethnological Society of London**, Vol. 5 (1867), pp. 176.
- Playfair, R. L., **History of Arabia Felix or Yemen**, Education Society's Press, Bombay 1859.
- er-Râzî, Ahmed b. Abdullah b. Muhammed, **Târîhu Medîneti San'a**, thk. Hüseyin b. Abdullah Amrî, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır 3.bsk, Beyrut, 1989.
- Robin, Ch., “Himyar/Himyarite”, **Encyclopedie Berbere**, C. 23.
- Ronart, CEAC Stephan and Nandy Ronart. Concise, **Encyclopedia of Arabic Civilisation**, Amsterdam 1959.
- Ruthven-Nanji, Malise ve Azim, **Historical Atlas Of The İslamic World**, Harvard University Press, y.y., 2004.
- Schippmann, Klaus, **Ancient South Arabia from the Queen of Sheba to the Advent of İslam**, Almanca'dan İngilizce'ye çev. Allison Brown, ABD, 2001

- Susa, Ahmet, **Tarihte Araplar ve Yahudiler**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005
- Suyûtî, Abdu'r-Rahmân Celâlu'd-Dîn (ö. 911/1505), **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an**, thk. İsmâ Fâris ve Muhammed Ebû Saîlik, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1988.
- Süheylî, Abdu'r-Rahman (ö. 581/1185), **er-Ravdu'l-Ünf fi Şerhi Sîreti'n-Nebeviyye li İbni Hişâm**, 7 c., Thk. Abdu'r-Rahman el-Vekîl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy, 1967.
- Şâkir, Mahmûd, **et-Târîhu'l-İslâmî**, 25 c., el-Mektebetü'l-İlmiyye, 8. baskı, Beyrut, 2000.
- eş-Şeyh, Hüseyin, **el-Arab Kable'l-İslam**, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiyye, 1993.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 247/861), **Tarihu'l-Ümeme ve'l-Mülûk**, 5 c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 247/861), **Tarihu'l-Ümeme ve'l-Mülûk**, c. 11, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Mâârif 2. baskı, Mısır, t.y.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyan an Te'vîli'l-Kur'an**, 24 c., thk: Ahmed Mahmud Şakir, nşr. Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tersîsî, Adnan, **el-Yemen ve Hadâratu'l-Arab Mea Dirâsetin Coğrâfiyetin Kamiletin**, Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, t.y.
- Utku, Nihal Şahin, **Kızıldeniz -Çöl, Gemi ve Tacir-**, Klasik Yayınları, 2012.
- Wilkinson, T. J., C. Edens ve M. Gibson, "The Archaeology of the Yemen High Plains: A preliminary chronology", **Arabian archaeology and epigraphy**, Denmark 1997:8: 99-142.
- Wilkinson, Tony J., **Archaeological Landscapes of the Near East**, The University of Arizona Press, Arizona, 2003.

Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer Vehb İbn Vâzih (ö. 292/905), **Târîhu Ya'kubî**, 2 c., Thk. Abdü'l-Emîr Mihnâ, Şirketü'l-E'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 2010.

Ya'kubî, Ahmed b. İshak b. Ca'fer İbn Vâzih (ö. 292/905), **el-Büldân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap”, **DİA**, C. 3.

Yule, Paul, **Himyar Late Antique Yemen**, Linden Soft, Almanya, 2007

ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtezâ el-Huseynî (ö. 1205/1791), **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, 40 c., Thk. Abdü'l-Kerîm el-İzbevî, Kuveyt, 1987.

Zeev, Israel Ben, **Tarihu'l-Yahûd fi Biladi'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve Sadril'-İslam**, Matbaatu'l-İ'timâd, yy, 2009.

Zeydân, Corci, **el-Arab Kable'l-İslam**, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, t.y.

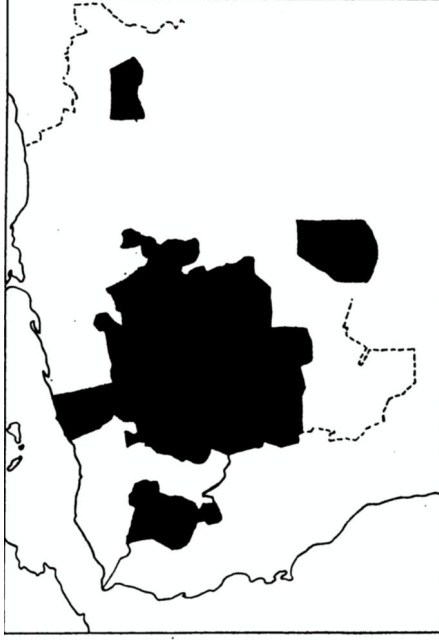
Zeydan, Corci, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, 2 c., çev. Nejdî Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Zeydan, Corci, **el-Arab Kable'l-İslam**, 2 c., Matbaatu'l-Hilâl, Mısır, 1922.

<http://www.heritagedaily.com/2014/01/excavations-of-ancient-ruins-of-zafar/101013>
(çevrimiçi) 20/05/2014.

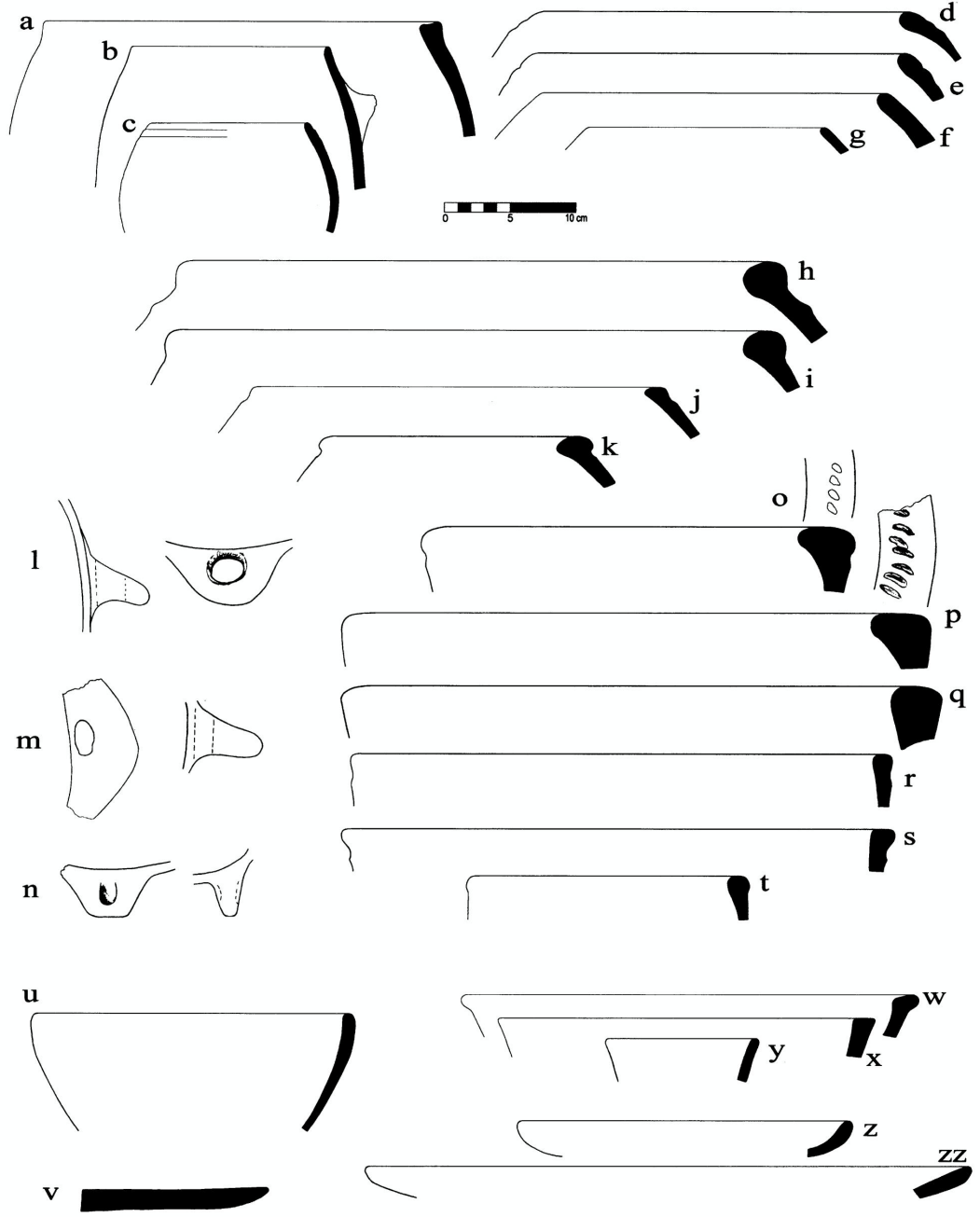
EKLER

EK 1

Hemdānī'ye göre Kuzey Yemen'deki Miḥlafların Haritası (Matsumoto, a.g.m, s. 177)

EK-2

Himyerîler'den kalma seramik parçaları. (Lewis, a.g.m, s. 137)

EK-3

(Paul Yule, **a.g.e.**, s. 16)